

Ny forskning i grammatik

Per Durst-Andersen
og
Henrik Høeg Müller

Indholdsfortegnelse

<i>Merete Birkelund: Om konjunktionen et som konnektor.....</i>	5
<i>Per Durst-Andersen: Grammatikkens tre ansigter:</i>	
input, output og intake	25
<i>Anita Berit Hansen: Variation og udvikling i franske</i>	
pronomener: “On”, “nous”, “nous, on” i forskellige slags talt	
fransk – hvordan gribes problematikken an i praksis?	43
<i>Lars Heltoft: Lette pronomeners placering:</i>	
klise og topologisk integritet	61
<i>Ivan Häuser: En ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk....</i>	81
<i>Eva Skafte Jensen: Antagelser om fokus –</i>	
skitse til et forskningsprojekt.....	105
<i>Torben Juel Jensen: Ordstilling i ledsætninger i</i>	
moderne dansk talesprog	123
<i>Hanne Korzen: Ledsætningstyper på fransk og dansk.....</i>	151
<i>Iørn Korzen og Henrik Høeg Müller: The Copenhagen</i>	
Dependency Treebanks. Forskellige niveauer –	
samme relationer	173
<i>Kirsten Jeppesen Kragh og Erling Strudsholm:</i>	
Deiktiske relativsætninger i fransk og italiensk.....	197
<i>Sune Sønderberg Mortensen: Problemer og udveje i dansk</i>	
ledsætningsklassifikation	225
<i>Rie Obe: Modalverbernes semantiske system i gammeldansk</i>	249

Udgivet af:
Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet

© Forfatterne og
Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2011

Redaktion: Per Durst-Andersen,
Henrik Høeg Müller

Sats: DTP-Funktionen, Syddansk Universitet, Odense
Tryk: Print & Sign, Syddansk Universitet, Odense
Omslag: Ulla Poulsen Precht
ISBN: 978-87-92646-28-6
ISSN: 1902-1291

Ny Forskning i Grammatik giver læseren et indblik i den nyeste nationale sprogforskning inden for dansk og en lang række fremmedsprog. Artiklerne er skrevet på dansk og afspejler en teoretisk, metodisk og interessebaseret mangfoldighed. Publikationen er peer-reviewed og udkommer en gang årligt.

Hovedredaktør: Nina Nørgaard
noergaard@language.sdu.dk

Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
DK-5230 Odense M

Om konjunktionen *et* som konnektor

Merete Birkelund

1. Indledning

I de seneste år er der foretaget en lang række analyser af forskellige konnektorer inden for fransk¹. Fælles for disse analyser er, at det som oftest er en enkelt konnektor og dens karakteristika, der har været genstand for undersøgelse, hvilket også vil være tilfældet med den analyse, jeg her vil foretage af den franske sideordnende konjunktion *et*. Selv om *et*'s forskellige funktioner allerede er et velstuderet område (både ordets morfo-syntaktiske funktion som sideordnende konjunktion, dets semantik og dets funktion som konnektor; jf. bl.a. Haff 1985, Lambert 1991, 1994, Luscher 1994, Schiffrin 2006), vil jeg i nærværende analyse forsøge at anlægge en ny vinkel på beskrivelsen af *et*. Jeg vil bl.a. argumentere for at *et* på tekstiniveau altid fungerer som konnektor selvom forskellige analyser (bl.a. Schiffrin 1987) argumenterer for at *et* i visse tilfælde, navnlig i initial position i sætningen, snarere fungerer som diskursmarkør. Fungerer *et* som konnektor, skaber den kohæsion i den givne diskurs. Er *et* derimod diskursmarkør, fungerer ordet snarere som et fyldord eller en form for 'tøvemekanisme', hvilket ofte ses i talt sprog og dialoger. Min hypotese er her, at *et*, uanset placering i en given sætning eller diskurs, altid fungerer som konnektor, hvorved *et* bidrager til diskursens kohærens, det være sig inden for sætningens rammer, i en længere tekstsekvens eller med en non-verbal situation uden for diskursen; samtidig sikrer *et* diskursens progression i henhold til det ikoniske princip, der er gældende for dette ord.

Det teoretiske udgangspunkt for min analyse er den instruktionelle semantik (jf. Ducrot 1972; 1980; Nølke 1994), ifølge hvilken det sproglige

1. Fx konjunktioner som *mais, et, ou, car, puisque, bien que*, adverbier som fx *donc, pourtant, cependant, déjà, enfin, peut-être* og præpositionsforbindelser som fx *en fait, d'ailleurs, par contre* samt en række faste forbindelser som *il s'ensuit que* o.l.

materiale angiver instrukser med henblik på den semantiske tolkning, der kan tilskrives en given ytring. Afkodningen af det sproglige udtryks præcise semantiske betydning kan dog ikke forstås kontekstafhængigt, hvorfor konteksten (den diskursive eller den non-verbale) under alle omstændigheder skal inddrages.

Med den instruktionelle semantik som teoretisk tilgang samt en analyse af *et* som en polysem sproglig størrelse, er formålet med min undersøgelse desuden at forsøge at påpege nogle potentielle kriterier, der evt. ville kunne bidrage til at etablere en egentlig konnektorgrammatik, ikke alene gældende for *et*, men også for andre konjunktioner i deres funktion som konnektor.

2. *Et's* funktioner

Forskellen mellem konnektorer og konjunktioner er, at begrebet *konnektor* hører hjemme på teksthiveau, mens konjunktioner snarere er redskabsord med en fast placering i sætningen, hvis funktion det er at skabe grammatisk sammenhæng mellem sætninger, hvorfor beskrivelsen af dem foregår på det morfo-syntaktiske niveau. Det er derfor vigtigt at holde fast i, at konnektoren *et* er konjunkional i syntaktisk forstand, men at den som konnektor denoterer en tekstuel funktion, idet den skaber kohæsion mellem selvstændige ytringer. I en analyse af *et* skal der således skelnes mellem tre niveauer, dels et morfologisk niveau, i henhold til hvilket *et* tilhører ordklassen konjunktioner og mere præcist de sideordnende konjunktioner, dels et syntaktisk niveau, hvor *et* fungerer som (sideordnende) konjunkional, og endelig et teksthiveau, hvor *et* fungerer som konnektor.

2.1. *Et som sideordnende konjunktion*

I grammatikkerne karakteriseres *et* som en sideordnende konjunktion, der sideordner størrelser af samme type eller størrelse med samme syntaktiske funktion. *Et* tilhører gruppen af de såkaldt universelt sideordnende konjunktioner sammen med *ou*, *mais* og *ni* (Pedersen, Spang-Hanssen og Vikner 1980: 463-465)².

2. Ifølge en klassisk fransk 'huskeremse' omfatter de sideordnende konjunktioner følgende: *mais, ou, et, donc, or, ni, car*. Det skal bemærkes, at Prebensen, Spang-Hanssen og Vikner (1980)

I henhold til de syntaktiske beskrivelser forbinder *et* som sideordnende konjunktion kun størrelser af om ikke nøjagtig samme art, så dog størrelser på samme niveau og med samme syntaktiske rolle i sætningen; dog kræver *et*, at de sideordnede størrelser, den forbinder, udviser en vis homogenitet og en vis semantisk kompatibilitet, jf. eksempler som (1):

- (1) ?? Le concierge *et* la clé ouvrent la porte.
[?? Portneren og nøglen åbner døren]

hvor *le concierge* fungerer som 'agent' mens *la clé* er 'instrument', hvorfor en sideordning med *et* er tvivlsom. Sideordning med *et* er altså generelt kun mulig, når det er størrelser af samme type, der forbindes, hvorfor der da næppe heller er mulighed for at forbinde fx en spørgende sætning og en imperativ som i (2):

- (2) * Pourquoi partez-vous *et* fermez la porte!³
[* Hvorfor tager I/De afsted og luk døren !]

Skulle man forestille sig en reel situation, ville sætningen blive splittet op i to selvstændige sætninger adskilt af pausetegn, et spørgsmålstegn, som i (2a), hvor sideordningsstrukturen ikke ville være mulig:

- (2a) Pourquoi partez-vous ? – Fermez la porte !
[Hvorfor tager I/De afsted ? – Luk døren]

Imidlertid er eksempler som (3), hvor *et* sideordner en imperativ og en sætning i futur, acceptable, idet *et* her ikke alene har sideordnende funktion, men snarere angiver en kausal relation (jf. desuden (10) nedenfor) mellem de to størrelser.:

- (3) Fais-le *et* tu seras puni!

ikke omtaler *or* og således heller ikke medregner denne størrelse til de universelt sideordnende konjunktioner, således som man gør det iht den franske grammatiske tradition; *donc* kategoriseres som et 'let sætningsadverbial' (1980: 92).

3. Lignende eksempler findes hos Mittwoch (1976: 22): 'What are you doing and shut the door'. (cit. Gleitman (1965)).

2.2. Et som logisk operator

Ofte opfattes *et* som en semantisk 'tom' størrelse, og som en pendant til logikkens konnektor &. I (4):

- (4) Pierre_{*p*} et Marie_{*q*} ont une voiture.
[Pierre og Marie har en bil]

er de to argumenter, *p* og *q*, knyttet sammen af den logiske operator &. Det er her muligt at bytte om på rækkefølgen af *p* og *q* uden betydningsændring. Når to sproglige størrelser sideordnes med *et*, kan man dog langt fra altid forklare den sideordnende konjunktion *et*'s semantik som værende identisk med logikkens binære konjunktion &, netop fordi den betydning *et*, kan tillægges, ofte er langt mere omfattende end den betydning, den logiske operator & har. Således viser en gennemlæsning af paragraffen om konjunktionen *et* i *Trésor de la Langue Française* (herafter forkortet *TLF*) mere end 100 forskellige semantiske anvendelser af konjunktionen *et*¹, fx addition, tilføjelse, præcisering, forklaring, insisteren, temporal rækkefølge, resultat, konsekvens, modsætning, o.l. Stående initialt i sætningen kan *et* skabe dynamik i diskursen og kan anvendes som tõeord, osv. Disse mange betydningsnuancer synes at være infereret i konteksten ud fra en forventning om, at teksten indholdsmæssigt er kohærent. Herved bliver beskrivelsen af *et* mere end blot et spørgsmål om sideordning.

3. Et som konnektor

3.1. Definition og klassifikation af konnektorer

Trods ganske stor uenighed blandt forskerne om konnektorernes status, synes der dog at herske generel enighed om, at konnektorer på teksthiveau er kohætionsskabende, idet en konnektor udtrykker relationer mellem diskursenheder, dvs. mellem ytringer, tekster, tekst og ekstralingvistisk kontekst. En konnektor angiver således prototypisk et forhold mellem de prototypisk to elementer, hvorimellem relationen skabes. Konnektorer er desuden som oftest optionelle, idet en

4. For en systematisk og nummereret gennemgang af alle disse anvendelser af *et* henvises udover til *Le Trésor de la Langue Française Informatisé* til Luscher 1994: 204-211.

konnektor principielt kan fjernes uden at sætningens syntaks ændres. Det betyder dog ikke, at den er uden semantisk-pragmatisk betydning, men den kan heller ikke siges at være et 'indholdsord'⁵. En konnektor fungerer som en logisk-semantisk sproglig markør, der kan lette tolkningen af afsenders intention. Ovenstående krav synes *et* umiddelbart at kunne honorere.

Konnektorerne udgør ikke nogen formel ordklasse⁶, men er en funktionel gruppe, som sin heterogene karakter til trods alligevel kan siges at bestå af nogle sproglige størrelser, som har en række prototypiske træk (jf. Nølke 2010). Den protypiske konnektor vil jeg således i lighed med Nølke (2001: 192) karakterisere som en sproglig størrelse "der forbinder ytringer og danner en kompleks mening ved at kombinere og specificere de enkelte ytringers meninger". Konjunktioner, og i særdeleshed konjunktionen *et*, synes i henhold til denne definition at være 'fødte' konnektorer.

Analysen af *et* afhænger af den valgte teoretiske tilgang. Enten kan *et* tilskrives mange forskellige betydninger, som afhænger af den specifikke anvendelse i en given kontekst (jf. her bl.a. *TLF's* semantiske opstilling). Eller man kan som Grice (1975; 1981) tilskrive konjunktionen *et* en betydning, der svarer til logikkens &, hvorved tolkningerne af betydningsvarianterne må opfattes som konversationelle implikaturer. Tilskrives *et* således mange forskellige betydninger, kan den give

5. Jf. også Levinson 1983: 87-88: "... there are many words and phrases in English, and no doubt most languages, that indicate the relationship between an utterance and the prior discourse. Examples are utterance-initial usages of but, therefore, in conclusion, to the contrary, still, however, anyway, well, besides, actually, all in all, so after all, and so on. It is generally conceded that such words have at least a component of meaning that resists truth-conditional treatment (...). What they seem to do is indicate, often in very complex ways, just how to the utterance that contains them is a response to, or a continuation of, some portion of the prior discourse."

6. En generel definition af pragmatiske konnektorer finder man bl.a. hos Reboul og Moeschler: "Un connecteur pragmatique est une marque linguistique, appartenant à des catégories grammaticales variées (conjonction de coordination, conjonctions de subordination, adverbies, locutions adverbiales), qui: a) articule des unités linguistiques maximales ou des unités discursives quelconques b) donne des instructions sur la manière de relier ces unités c) impose de tirer de la connexion discursive des conclusions qui ne seraient pas tirés en son absence." (1998: 77).

forekomst give anledning til forskellige tolkninger hos forskellige modtagere, ligesom konteksten influerer på den enkelte modtagers tolkning. En tredje mulighed er at opfatte *et* som en polysem størrelse (jf. bl.a. Hansen 2006; 2008), der har en kernebetydning (additiv = 'sideordning'), hvortil forskellige kontekster følger forskellige semantiske betydninger, som hver især i forskelligt omfang er forbundet med denne kernebetydning. Det svarer til Wittgensteins familieligheder, som er et kompliceret net af ligheder (semantiske betydninger), der overlapper og krydser hinanden og som potentielt og i forskelligt omfang er til stede på samme tid. I overensstemmelse med denne sidste tilgang opfatter jeg *et* som en polysem størrelse, hvis kernebetydning overordnet præsenterer noget additivt. Tolkningen af *et* afhænger af det ikoniske princip, ifølge hvilket rækkefølgen af konjunker prototypisk følger en bestemt (logisk) rækkefølge; således gælder det for *et* som konnektor, at de to forbundne, sideordnede elementer typisk vil forudsætte hinanden, fx temporalt eller kausalt. Anerkender man, at *et* har en form for kernebetydning, hvortil der er knyttet forskellige familieligheder, hvis betydninger er afhængige af den givne kontekst, opnås en vis præcision i beskrivelsen, hvilket ydermere synes at harmonere med den instruksionssemantik.

Min grundantagelse er, ud fra ovenstående, at *et* er en polysem sproglig størrelse, der på det syntaktiske niveau fungerer som (sideordnende) konjunkional og som konnektor på tekstniveau under forudsætning af at den sideordner ytringer og ikke blot enkelte sproglige størrelser af samme type med samme funktion.

3.2. Om et og mulige kriterier for en konnektorgrammatik

3.2.1. Konnektorens argumentationsretning

Umiddelbart er det vanskeligt at finde en naturlig klassifikation af konnektorerne, hvilket skyldes de mange forskellige typer relationer, de skaber på tekstniveau; men der synes at eksistere to mulige klassifikationskriterier, som styres af henholdsvis semantik og argumentation. Det semantiske kriterium virker omfattende og for *et*'s vedkommende synes det at være et ganske kompliceret kriterium at anvende grundet de mange semantiske værdier, som *et* kan tilskrives og udtrykke (jf. *TLF*'s beskrivelse).

Det argumentative kriterium synes derimod at være det bedst egnede, i hvert fald når det gælder en beskrivelse af de pragmatiske konnektorer, hvortil *et* hører (jf. Nølke bl.a. 2010). De pragmatiske konnektorer kan inddeles i to hovedtyper: de såkaldte 'ensrettere', hvortil *et* hører. De bevarer diskursens argumentative retning. Den anden gruppe udgøres af de såkaldte 'modsatrettere' fx *mais*, som vender diskursens argumentative retning. Der er her tale om kriterier, der gælder for de prototypiske konnektorer. I sin funktion som konnektor tenderer *et* prototypisk mod at være en ensretter, med mindre der er tilstrækkelig evidens for det modsatte (jf. (11) nedenfor). Prototypisk respekterer *et* altså det tidligere omtalte ikoniske princip.

3.2.2. Konnektorens virkefelter og argumenter

Med henblik på etablering af en egentlig grammatik for konnektoren *et* synes beskrivelsen af en række fundamentale strukturelle og funktionelle egenskaber at være nødvendige⁷. Det drejer sig om konnektorens virkefelter (*scope*). Et virkefelt er karakteristisk ved at have en virkefeltsudstrækning, som er det sproglige element eller det tekstsegment, der befinder sig i virkefeltet samt et virkefeltsperspektiv, som er det aspekt, som dette element eller tekstsegment ses under af det sproglige udtryk (her konnektoren) (Nølke 1994: 97-104). Den prototypiske konnektor har to virkefelter, henholdsvis et venstre virkefelt (*X*) og et højre virkefelt (*Y*), som er de syntaktiske størrelser, konnektoren knytter sammen. Syntaktisk er *et* som konnektor altid knyttet til sit højre virkefelt, som den indleder. Det er tillige konnektorens højre virkefelt, der argumentativt er 'det stærkeste' i forhold til dens venstre virkefelt. Man får således følgende formaliserede struktur:

X, KON Y

Konnektorens argumenter er de to semantiske størrelser, den forbinder, henholdsvis *p* og *q*. De to argumenter *p* og *q* udledes af konnektorens to virkefelter *X* og *Y*. Mellem *p* og *q* eksisterer der en såkaldt 'primitiv følgerelation', der skal forstås som "en ekstrasproglig orienteret relation mellem de to argumenters referenter, som vi indtolker på grundlag af

7. Jf. Nølke (2010).

vores opfattelse af verden" (Nølke 2006: 161). Den typiske struktur for en konnektor som *et* vil således kunne formaliseres som følger:

$$p, KON q$$

Konnektoren *et* kan dog også indtage andre positioner eller indgå i relation med andre konnektorer som illustreret nedenfor:

$$\begin{array}{ll} \emptyset KON q & \text{fx } \textit{Donc} / \textit{Et } q \\ p KON KON q & \text{fx } p \textit{ et } \textit{pourtant } q^8 \end{array}$$

Dog kan den ikke indgå i relation med de øvrige sideordnende konjunktioner, dvs. der er ikke mulighed for kombinationer som **et mais*, **et or*, **et car* osv.

3.2.3. Konnektorens logisk-semantiske funktion

Enhver konnektor indeholder nogle instrukser, der bidrager til tolkningen af dens argumenter og den komplekse mening, der opstår i kombinationen af dem (jf. Nølkes definition ovenfor). Den logisk-semantiske fortolkning vil således ofte give anledning til en gentolkning af hele den struktur, hvori konnektoren optræder. Konnektorens strukturelle funktioner bidrager følgelig med en række informationer, som alle hidrører fra de instrukser der gives for henholdsvis antallet af argumenter, virkefelternes karakter samt lokaliseringen af de to argumenter.

Det højre virkefelt indledes prototypisk af konnektoren, der er syntaktisk knyttet hertil. Det venstre virkefelt derimod kan undertiden være vanskeligere at lokalisere og afhænger af den enkelte konnektor, idet syntaks, ordklasse eller leksikon kan influere, ligesom det venstre virkefelt kan befinde sig i en anden diskurs eller i noget non-verbalt, der udledes af situationen.

Der er langt fra altid tale om et ækvivalent én-én-forhold mellem konnektorens to argumenter. I modsætning til den logiske operator *&*, som er atemporal, kan *et* som konnektor skabe en temporal sekventiel rækkefølge af begivenheder som i (5):

8. Jeg vil her kun beskrive strukturen $p, KON q$ og $\emptyset KON q$.

- (5) Marie a volé la banque **et** est partie pour le Brésil.
[Marie røvede banken og tog til Brasilien]

I (5) går argument *p* (*Marie a volé la banque*) temporalt forud for argument *q* (*est partie pour le Brésil*). Bytter de to argumenter plads som i (5a), ændres den sekventielt temporale relation mellem de to argumenter:

- (5a) Marie est partie pour le Brésil **et** a volé la banque.

hvorved tolkningen bliver, at Marie først tog til Brasilien, hvor hun, efter sin ankomst, røvede banken. – Den prototypiske struktur *p*, *KON* *q*, hvor *p* udfylder venstre virkefelt og *q* højre virkefelt bevares, og *et* får nærmest en betydning, der svarer til *et ensuite* ([og så/derefter]), dog stadig med bevarelse af sin kernebetydning (det additive) og med overholdelse af det tidligere omtalte ikoniske princip, der gælder for det prototypiske *et* og som tilsiger, at konnektorens argument *p* temporalt går forud for argument *q*. Meget tyder således på, at rækkefølgen af de to argumenter har direkte indflydelse på tolkningen af ytringen: de to argumenter kan ikke bytte plads uden indflydelse på den sekventielle rækkefølge, således som det i princippet kan lade sig gøre i de tilfælde, hvor *et* sideordner to størrelser af samme type og med samme funktion som i (6):

- (6) Paris est la capitale de France **et** Copenhagen est la capitale du Danemark.
[Paris er hovedstad i Frankrig og København er hovedstad i Danmark]

hvor en ombytning af de to sideordnede størrelser er mulig uden ændring af den semantiske betydning, hvilket ligeledes gælder i eksempler som (7) og (7a):

- (7) Claire tricotait **et** les enfants jouaient.
(cit. Hobæk Haff 1985: 132)
[Claire strikkede og børnene legede]
(7a) Les enfants jouaient **et** Claire tricotait.

Her spiller verbets tempus en afgørende rolle, idet imparfait angiver

igangværende handlinger, dvs. noget statisk, mens det sekventielle (perfektive) aspekt ikke indgår.

Et kan angive et kausalt forhold som i (8) og (9):

- (8) Pierre a insulté son patron **et** s'est fait renvoyer.
[Pierre fornærmede sin chef og blev afskediget]
- (9) Paul a glissé sur une peau de banane **et** s'est cassé la jambe.
[Paul gled i en bananskal og brækkede benet]

hvor *et* nærmest svarer til *et c'est la raison pour laquelle* ([det er grunden til at ...]), idet *Pierres* fornærmelse af sin chef er årsagen til hans efterfølgende afskedigelse i (8). – I (9) kan *et* siges at have den samme logisk-semantiske funktion som i (8), dvs. det at være gledet i bananskallen er årsagen til at *Paul* brækkede benet. For begge eksempler gælder (jf. også (5)), at den temporale rækkefølge af argumenterne *p* og *q* afhænger af deres position i forhold til konnektoren *et*. Ændres de to argumenters placering som i (8a) og (9a), ændres den temporale rækkefølge ligeledes:

- (8a) Pierre s'est fait renvoyer **et** a insulté son patron.
- (9a) Paul s'est cassé la jambe **et** a glissé sur une peau de banane.

Udover de to argumenters position i sætningen har den anvendte tempus altså indflydelse på tolkningen af ytringen. I (6) og (7) angives statiske situationer, der skyldes verbernes aktionsart samt anvendelsen af henholdsvis *présent* og *imparfait*, mens (5), (8) og (9) angiver perfektive og afsluttede handlinger, markeret ved *passé composé*. – Det ikoniske princip, der gælder for *et* som en protypisk ensretter, gælder i alle disse eksempler, således at rækkefølgen af konnektorens to argumenter, *p* og *q*, afspejler den temporale og kausale relation mellem argumenterne. Dette er ligeledes tilfældet, når der udtrykkes en betingelse som i (10):

- (10) Fais-le encore une fois **et** je te tue!⁹
[Gør det en gang til og jeg slår dig ihjel!]

9. Jf. Hobæk Haff (1985) for lignende eksempler.

Semantisk svarer (10) til (10a):

(10a) **Si** tu le fais encore une fois, je te tue.

[Hvis du gør det en gang til, slår jeg dig ihjel]

Temporalt går *p* forud for *q*, samtidig med at *p* er forudsætningen og betingelsen for, at *q* realiseres. I (10) kan de to argumenter ikke bytte plads på grund af imperativen. I (10a) ændres sætningens syntaktiske struktur, således at konnektoren forsvinder, hvorved der i stedet opstår en underordningsstruktur. Herved ændres konnektorens oprindelige venstre virkefelt til en betingelsessætning indledt af *si*, og i denne struktur kan der frit byttes om på rækkefølgen af henholdsvis hoved- og ledsætning, hvilket generelt gælder for syntaktisk underordning.

I (11) giver *et* udtryk for et modsætningsforhold mellem *p* (*être socialiste*) og *q* (*voter pour Sarkozy*), og svarer nærmest til *et pourtant, quand même* eller *mais*:

(11) Pierre est socialiste **et** a voté pour Sarkozy aux dernières élections présidentielles.

[Pierre er socialist og stemte for Sarkozy ved det sidste præsidentvalg]

Et opfylder således ikke det tidligere omtalte princip om tilstedeværelsen af en primitiv følgerelation mellem de to argumenter *p* og *q*. Modsætningsbetydningen skal findes i de to argumenters semantiske indhold. Ud fra vores kendskab til verden harmonerer det at være socialist dårligt med det at stemme for en præsidentkandidat, der befinder sig på den politiske højrefløj. Det betyder således, at *et* ikke opfylder sin prototypiske funktion som ensretter, men fungerer derimod som en modsatretter, ligesom konnektoren *mais* gør det. For at understrege denne funktion som modsatretter, kan man indsætte *et quand même* ([og alligevel] i sætningen mellem de to argumenter. Skal betydningen af modsætning – og indrømmelse – fremgå, tyder meget på, at en særlig intonation skal være til stede, netop for at understrege *et*'s særlige funktion i eksempler som dette. Tolkningen bygger således på dels pragmatiske og prosodiske faktorer dels på vores ekstralingvistiske viden om verden.

Generelt for eksemplerne (5) og (8) - (11) gælder, at det ikke volder særlige problemer at lokalisere konnektorens to virkefelter, X og Y , idet deres position i sætningen følger den prototypiske struktur $X, KON Y$, ifølge hvilken konnektoren *et* syntaktisk er knyttet til højre virkefelt, mens venstre virkefelt X befinder sig umiddelbart foran konnektoren. Der eksisterer således en strukturel symmetri mellem positionen af konnektorens to argumenter p og q , idet de er placeret på hver side af konnektoren *et*, hvorved de respekterer konnektorens prototypiske struktur.

I de følgende eksempler er der ikke en sådan strukturel symmetri til stede mellem placeringen af konnektorens to virkefelter, hvilket ikke gør det muligt umiddelbart at lokalisere venstre virkefelt eller begrænse det til formelt at udgøres af en enkelt sætning. Lokaliseringen af venstre virkefelt skal søges uden for den ytring, hvori *et* findes. Det betyder, at konnektoren *et* og argument q forbindes med et fjernere placeret argument p , der må findes i et andet tidligere tekstsegment således som i (12):

- (12) – Eh bien, les Suédois sont trop grands pour nous. Croyez-vous que cela y change quelque chose ?
 – Quoi ?
 – La taille. Croyez-vous que la taille change quelque chose à la réflexion, quand la tête est séparée des pieds par 1,90 mètre ? Quand le sang a tout ce chemin à faire pour monter et descendre ? Croyez-vous qu'on pense alors plus purement sans que les pieds s'en mêlent ? Ou à l'inverse, un gars minuscule penserait-il mieux que les autres, de manière plus rapide et plus concentrée ?
 – Emmanuel Kant, répondit Danglard sans ardeur, ne mesurerait que 1,50 mètre. Il n'était que pensée, rigoureusement structurée.
 – **Et son corps ?**
 – Il ne s'en est jamais servi.
 (Fred Vargas (2006): *Dans les bois éternels*. Editions Viviane Hamy : 113)
 [Nuvel, svenskerne er alt for høje for os. Tror De, det ændrer noget?]

- Hvad?
- Højden. Tror De, at højden ændrer noget ved det at tænke, når 1,90 m skiller hovedet fra fødderne? Når blodet skal løbe hele den vej op og ned? Tror De, man tænker mere klart, når fødderne ikke blander sig? Eller det modsatte, ville en lillebitte fyr tænke bedre, hurtigere og mere koncentreret end de andre?
- Emmanuel Kant, svarede Danglard lakonisk, målte kun 1,50 m. Han var ikke andet end strengt struktureret tanke.
- Og (hvad med) hans krop?
- Den brugte han aldrig.]

For at lokalisere konnektorens venstre virkefelt er man her nødt til at søge i den foregående kontekst og udlede det derfra. I dette tilfælde består venstre virkefelt af hele tekststrengen fra *Croyez-vous qu'on pense ...* til ... *pensée, rigoureusement structurée* inkl. og er altså ikke blot begrænset til en enkelt ytring, men til et helt tekstfragment. Dette tekstfragment kræver yderligere kognitiv bearbejdning hos modtager for at nå frem til en afkodning af relevansen af spørgsmålet *Et son corps? Et* fungerer her som en spørgsmålsmarkør. Slettes *et* mister ytringen sin spørgende værdi¹⁰.

Det initiale *et* [*Et pourtant il fait sombre*] i (13) indleder ikke et spørgsmål, men fungerer som en slags konklusion på den forudgående dialog, der fungerer som *et*'s venstre virkefelt:

- (13) – Chemise ? Pull ? Cravate? Concentre-toi.
 Gratién secoua la tête, serrant ses yeux clos.
 – Non, dit-il fermement.
 – Quoi, alors ?
 – Un tee-shirt gris.
 – Rouvre les yeux. Tu es un témoin parfait, c'est très rare.
 L'adolescent sourit, décontracté par cet examen réussi.
 – **Et pourtant il fait sombre, ajouta-t-il fièrement.**
 (Fred Vargas (2006): *Dans les bois éternels*. Editions Viviane Hamy : 197)

10. Lambert (1994) anfører, at *et* i sådanne tilfælde viderefører den igangværende dialog mellem samtalepartnerne.

[– Skjorte ? Sweater ? Slips ? Koncentré dig !

Gratien rystede på hovedet og holdt øjnene lukkede.

– Nej, svarede han fast.

– Hvad så?

– En grå t-shirt.

– Åbn dine øjne igen. Du er et perfekt vidne, det er meget sjældent.

Den unge mand smilede, lettet over den vellykkede undersøgelse.

– Og alligevel er/var det mørkt, tilføjede han stolt.]

Da venstre virkefelt ikke befinder sig umiddelbart foran konnektoren, kræver lokaliseringen heraf, at man søger uden for den ytring, hvori *et* forekommer.

Endelig er (14) et eksempel på, at konnektorens venstre virkefelt ikke kan lokaliseres i selve diskursen, men skal søges i en non-verbal situation: Der stilles i tekstuddraget et supplerende spørgsmål til beretningen om hovedpersonens dramatiske død, idet der spørges til hendes søn, som ikke findes omtalt i den forudgående diskursive kontekst:

- (14) Mais la mort la plus horrible fut celle de Caecilia ; elle ne mourut pas sur le coup, comme les autres, mais, les reins brisés par une malle qui, insuffisamment arrimée, avait été arrachée de son logement lors de la collision, elle tenta, pendant plusieurs heures sans doute, d'atteindre, puis d'ouvrir la porte de sa cabine ; lorsque les sauveteurs chiliens la découvrirent, son cœur avait à peine cessé de battre et ses ongles en sang avaient profondément entaillé la porte de chêne.

– **Et son fils ?**

– Sa cabine était voisine de celle de Caecilia. Tout y gisait pêle-mêle, ses vêtements, ses jouets. Mais il n'y était pas.

(Georges Perec (1975) : *W ou le souvenir d'enfance*. Editions Dénoël: 84-85).

[Men Caecilias død var den mest forfærdelige; hun døde ikke som de andre med det samme, men med en ryg der var brækket af en stor rejsekuffert som ikke havde været tilstrækkeligt

fastgjort og som var blevet revet løs ved skibskollisionen, havde hun sandsynligvis i flere timer forsøgt at nå frem til døren i kahytten og åbne den; da de chilenske redningsfolk opdagede hende var hendes hjerte næsten lige holdt op med at slå og hendes blødende negle havde kradset dybe mærker i egetræsdøren.

– Og hendes søn?

– Hans kahyt lå ved siden af Caecilias. Alt, hans tøj, hans legetøj, lå hulter til bulter. Men han var der ikke.]

Da der ikke i den nærmeste kontekst har været nogen omtale af hovedpersonens søn, forudsættes der ekstralingvistisk viden, dvs. det er nødvendigt at inferere, at hovedpersonen måtte have haft en søn, ellers ville det ikke være relevant nævne ham. Det er denne non-verbale situation, som udgør konnektorens venstre virkefelt.

Selv om det initiale *et* ikke forbindes direkte med et venstre virkefelt som i (5), (8) - (11) og af nogle¹¹ snarere vil blive opfattet som en diskursmarkør, er min hypotese, at selv om *et* ikke har sit venstre virkefelt i sin umiddelbare nærhed, fungerer *et* stadig som konnektor, idet konnektorens funktion netop er at skabe kohæsion i en given diskurs, hvad enten dette foregår inden for sætningen, i en længere tekstsekvens eller om kohæsionen skabes med en non-verbal situation uden for diskursen.

De analyserede eksempler har vist, at *et*'s venstre virkefelt kan være udfyldt af en sætning, et (større) tekstfragment eller en non-verbal situation. Når konnektorens venstre virkefelt skal findes, styres søgningen af et lokaliseringsprincip, ifølge hvilket man skal finde et venstre virkefelt *X*, hvoraf der kan udledes et argument *p*. Herefter skal det sikres, at man opnår en tilfredsstillende tolkning af *p* og *q* (jf. Nølke 2006).

4. Overordnede kriterier for en analyse af *et* som konnektor

På baggrund af ovenævnte analyse, vil jeg nu vende tilbage til de overordnede kriterier for konnektorens status på teksthøjde for at diskutere om de generelle kriterier er gældende for konnektoren *et*:

11. Jf. bl.a. Schiffrin (2006).

1) Er *et* som konnektor kohæSIONSSkabende på tekstniveau? Dette kriterium synes *et* at opfylde, idet *et* skaber kohæSION mellem sine to argumenter, enten inden for en enkelt ytring, inden for et (større) tekstfragment eller med en non-verbal situation. Den form for kohæSION, *et* skaber, er primært af sekventiel art (temporalitet, kausalitet, betingelse og modsætning).

2) Er tilstedeværelsen af konnektoren *et* optionel? Her er svaret ikke absolut entydigt, selv om det ofte hævdes, at *et* er en semantisk 'tom' størrelse. Er dette tilfældet, bør det således være muligt at fjerne *et*, uden at meningen i den givne diskurs forsvinder eller ændres og derved stadig bevare kohæSIONEN i diskursen og det relationelle forhold mellem *et*'s argumenter. Dette synes at kunne lade sig gøre i eksemplerne (5), (8) og (9). En forklaring på denne mulighed kan findes i Grice's principper for adækvat kommunikation og navnlig i hans mådesmaksime, hvor undermaksimen 'Be orderly' forklarer, at "if what one is engaged upon is a narrative (if one is talking about events), then the most orderly manner for a narration of events is an order that corresponds to the order in which they took place. So the meaning of the expression 'He took off his trousers and got into bed' and the corresponding expression with a logician's constant & (i.e. 'he took off his trousers & he got into bed') would be exactly the same." (Grice 1981: 186). Fortolkningen er altså pragmatisk og ikke leksikalsk determineret af tilstedeværelsen af *et*. Fjernes *et* som i (10b):

(10b) ?? Fais-le encore une fois. Je te tue!

vil kohæSIONEN forsvinde, og der vil ikke længere være nogen eksplicit markering af relation mellem de to ytringer. Til gengæld synes en fjernelse af konnektoren at være potentielt mulig i eksempler, hvor *et* markerer en modsætning som i (11b):

(11b) Pierre est socialiste. Il a voté pour Sarkozy aux dernières élections présidentielles.

om end samstillingen af de to ytringer forekommer paradoksal, idet der ikke umiddelbart er nogen logisk-semantisk relation mellem dem. En

tolkning vil således kræve langt mere af modtagers kognitive evner¹², idet det bliver nødvendigt at inferere modsætningsbetydningen ud fra de to ytringers semantiske indhold, nemlig at der semantisk eksisterer en modsætning mellem det at være socialist og det at stemme for en præsidentkandidat fra højrefløjen. Her bliver modtagers viden om verden helt central og kommer mere end normalt i spil. Bevares *et* som i eksempel (11) lettes modsætningstolkningen netop i kraft af *et*'s tilstedeværelse, sandsynligvis også yderligere understreget ved en særlig prosodi.

5. Afsluttende bemærkninger

Min analyse af konjunktionen *et* som konnektor peger på, at *et* er en pragmatisk konnektor, der prototypisk fungerer som såkaldt ensretter, hvilket dog ikke altid er tilfældet, idet *et* også kan være en modsatretter, hvis konteksten skaber tilstrækkelig evidens herfor. Den type instrukser, konnektoren *et* giver, er af pragmatisk og tekstuel art, ikke mindst fordi dens tilstedeværelse styrer den tolkning, der tilskrives den givne ytring og giver de relevante oplysninger om den argumentative retning for ytringens/diskursens to argumenter.

Skal der etableres en grammatik for konjunktionen *et* som pragmatisk konnektor, er følgende kriterier som minimum nødvendige at inddrage: konnektorens argumentationsretning, virkefelternes lokalisering og beskrivelse af konnektorens argumenter. Disse kriterier er dog ikke tilstrækkelige, idet konteksten, den diskursive og den non-verbale, også øver indflydelse på tolkningen af *et*'s semantik. De nævnte kriterier synes at kunne fungere som basis for etablering af en konnektorgrammatik for *et*. Yderligere undersøgelser vil vise om disse kriterier evt. også kan gælde andre konjunktioner.

Henvisninger

Ducrot, O. (1972). *Dire et ne pas dire*. Paris : Hermann.

Ducrot, O. et al. (1980). *Les mots du discours*. Paris: Les Editions du Minuit.

12. Jf. *quand-même*-testen ved eksempel (11).

- Grice, H.P. (1975). Logic and Conversation, i Cole. P. and J. L. Morgan (eds) *Syntax and Semantics*, vol. 3: New York: Academic Press: 41-58.
- Grice, H.P. (1981). Presupposition and conversational implicature, i Cole, P. (red.) *Radical Pragmatics*. New York: Academic, 183-198.
- Haff, M. H. (1985). *Coordonnants et éléments coordonnés*. Université d'Oslo. (doktoravhandling).
- Hansen, M.-B. M. (1998). *The Function of Discourse Particles. A Study with Special Reference to Spoken Standard French*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hansen, M.-B. M. (2006). A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers (with an exemplary analysis of French *toujours*), i Fischer, K. (red.) *Approaches to Discourse Particles. Studies in Pragmatics 1*. Amsterdam: Elsevier: 21-41.
- Hansen, M.-B. M. (2008). *Particles at the Semantics/Pragmatics Interface: Synchronic and Diachronic Issues. A Study with Special Reference to the French Phasal Adverbs*. Amsterdam: Elsevier.
- Lambert, F. (1991). Observations sur la coordination par 'et' en français, *Cahiers de grammaire* 16, Toulouse, 74-102.
- Lambert, F. (1994). Et initial et interrogation : rencontre ou complicité ? i Boucher, P. et J.-M. Fournier (red.) *L'interrogation -1 : des marques ... Travaux linguistiques du CERLICO*. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 237-258.
- Luscher, J.-M. (1994). Les marques de connexion : des guides pour l'interprétation, i Moeschler, J., et al. *Langage et pertinence. Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore*. Nancy: Presses Universitaires de Nancy, 175-227.
- Mittwoch, A. (1976). Grammar and illocutionary force, *Lingua* 40, 21-42.
- Nølke, H. (1994). *Linguistique modulaire : de la forme au sens*. Louvain/Paris : Peeters.
- Nølke, H. (2001). Konnektorgrammatik, i Bache, C. et al.: *Ny Forskning i Grammatik* 8, Gilbjerghovedsymposiet 2000. Odense Universitetsforlag.
- Nølke, H. (2006). Hvad konnekterer konnektorerne? *Tidsskrift for Sprogforskning*. Årgang 4, Nr 1-2, 155-185.
- Nølke, H. (2010 – under udg.). Pour une grammaire des connecteurs. L'exemple de *donc*. *Actes Frankoromanistenkongres*.

- Pedersen, J., Spang-Hanssen, E., Vikner, C. (1980). *Fransk Grammatik*. København: Akademisk Forlag.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Studies in Interactional Sociolinguistics 5. Cambridge University Press.
- Schiffrin, D. (2006). Discourse marker research and theory: revisiting *and*. i Fischer, K. (red.): *Approaches to Discourse Particles*. Studies in Pragmatics 1. Amsterdam: Elsevier, 315-338.
- Trésor de la Langue Française*, Le trésor de la Langue Française Informatisé, <http://atilf.atilf.fr/>

Litterære tekster :

- Perec, G. (1975). *W ou le souvenir d'enfance*. Editions Dénoël.
- Vargas, F. (2006). *Dans les bois éternels*. Editions Viviane Hamy.

Grammatikkens tre ansigter: input, output og intake

Per Durst-Andersen

1. Indledning

Inden for traditionel grammatik har man interesseret sig for hvad man kan se og høre og taget udgangspunkt i det. En ytring som *Bush and Blair stayed in Iraq and the violence got worse* ville blive analyseret i gængse syntaktiske og semantiske termer uden hensyntagen til at den jo egentlig ikke betyder hvad vi umiddelbart skulle tro, men noget ganske andet: “Bush og Blair beordrede henholdsvis de amerikanske og engelske tropper i Irak til at forblive der og af denne grund eskalerede volden”. Vi står i et problem, for hvordan kan vi dog redegøre for at der tilsyneladende er så stor forskel på hvad den engelske ytring siger og hvad den betyder? Vi må gå ud fra at afsender og den engelske grammatik tilsammen er ansvarlig for ytringen, men hvor går grænsen? Hvad er afsenders suveræne valg, dvs. hans **input** til grammatikken, og hvornår og hvor tager grammatikken over og forvandler input til **output**. Vi må også gå ud fra at “meningen med galskaben”, nemlig “Bush og Blair beordrede henholdsvis de amerikanske og engelske tropper i Irak til at forblive der og af denne grund eskalerede volden” ikke kan tillægges afsender alene, men så sandelig også modtager. Det må være modtager der afkoder det engelske sprogs output, dvs. den egentlige ytring, og derigennem tolker sig frem til meningen – kaldet **intake**.

Hvordan kan vi forklare at afsender siger én ting, men mener noget andet? Og hvordan kan vi forklare at modtager hører én ting, men får noget helt andet ud af det? Det er kort fortalt emnet for denne artikel, hvor jeg vil hævde at hvert sprog råder over tre former for grammatik, nemlig en grammatik for input-strukturen der er knyttet til afsender, dvs. **førsteperson**, en grammatik for output-strukturen der har noget at gøre med sprogets forhold til hvad vi normalt kalder virkeligheden, dvs. **tredjeperson**, og en grammatik for intake-strukturen der er rela-

teret til modtager, dvs. **andenperson**. Med andre ord hævder jeg at et hvilket som helst sprog har en grammatik for hver af de tre obligatoriske kommunikationsdeltagere. Tidligere har man talt om grammatik som noget der er helt uafhængigt af afsender eller modtager, fx GB (jf. Chomsky 1981), eller som noget der specifikt er lagt an på modtager, fx instruktionssemantik (se fx Harder 1996 og Kjær Jensen 2001). Men man har mest betragtet dette som forskellige teoretiske ståsteder og ikke – sådan som jeg vil gøre det – som tre former for grammatik der absolut ikke udelukker hinanden, men snarere komplementerer hinanden inden for ét og samme sprog. Ligesom et verbum kan hævdes at blive bøjet i første-, anden- og tredjeperson, vil jeg hævde at et sprogs grammatik udgør et dynamisk hele der udgøres af en input-grammatik for førsteperson, en output-grammatik for tredjeperson og en intake-grammatik for andenperson. De tre dele appliceres i nævnte rækkefølge og indgår derfor i vist forudsætningsforhold til hinanden. Dette betyder at hvis to sprog har forskellige output-strukturer som fx dansk og russisk, har de også forskellige input- og intake-strukturer. Med andre ord er afsenders, modtagers og den egentlige grammatiks rolle vidt forskellige i de to sprog – de manifesterer kort sagt forskellige **kommunikationsprocesser**.

2. Traditionel pragmatik

Emnet har som sådan været berørt tidligere, men ikke inden for den traditionelle grammatik, men inden for pragmatikken. Her har man dog været ensidigt fokuseret på modtagers fortolkning og ikke levnet afsender megen opmærksom. Man har haft forskellige bud på hvordan et spørgsmål som *Won't you sit down?* kan blive besvaret ved at vedkommende der blev stillet spørgsmålet, sætter sig ned på en stol – eller sagt på en anden måde – hvordan indirekte sproghandling kan have sin gang på jorden (for referencer, se nedenfor). De bliver som regel betragtet som konventioner eller "routinized expressions" som læres udenad af barnet ligesom det må lære at skelne betydningen af et leksem fra et andet (jf. Morgan 1978). Med andre ord flytter vi fokus væk fra afsender – han sagde bare noget han havde lært udenad – over på modtager og hans evne til at forstå hvornår et spørgsmål ikke skifter mening og hvornår det gør det. Grices maximer og hans *co-operative principle* (jf. Grice 1975 og 1978), Levinsons *Generalized Conventional Implicatures* (jf. Levinson

2000) og Sperber og Wilsons Relevansteori (jf. Sperber and Wilson 1986 og 2004) er nogle af de velkendte og mest anerkendte forsøg på at forklare hvordan modtager når frem til en anden funktion end den der ligger i sætningsformen. Moderne pragmatik (se fx Ariel 2008) ser ikke ud til at adskille sig fra tidligere tids forskning og betragter således også udelukkende modtagers rolle. Ved at se indirekte sprog handlinger som indlærte helheder der ikke lader sig analysere i bestanddele, har man forskertset muligheden for at interessere sig for afsenders rolle. Dette syn forudsætter naturligvis at alle sprog skulle have et vist arsenal af indirekte sprog handlinger. Dette er da også blevet hævdet (fx af Searle 1983), men det holder ikke i praksis.

Oversætter man fx *Won't you sit down?* direkte til russisk og kinesisk og bruger spørgsmålet i nøjagtig den samme situation som en englænder ville anvende det som indirekte sprog handling, vil det russiske og kinesiske spørgsmål stadigvæk gælde som et spørgsmål – det vil aldrig kunne gælde som en anmodning (og det gælder også en masse andre sprog, fx fransk og spansk, hvor kun en imperativ vil være mulig). Dette er ikke det eneste eksempel, men et eksempel ud af mange – det er altså en helt generel tendens som bygger på at afsender i forskellige sprog udfører forskellige **forhandlingsstrategier** over for modtager (jf. Durst-Andersen 2011, Ch. 4). I engelsk bruger man en åben forhandlingsstrategi (som vises af “spørgsmålstegnet”), mens man i russisk bruger en lukket forhandlingsstrategi (som vises af “udråbstegnet”), hvor kontrakten sådan set bare skal underskrives fordi afsender allerede i sit sproglige output viser vha. fx aspekt og diskurspartikler at han/hun har taget hensyn til modtagers betingelser (som kunne være en Tilladelse, hvis modtager ikke tør gøre noget). Det betyder med andre ord ikke at russere slet ikke forhandler med modparten. Det gør man i allerhøjeste grad, men man gør det allerede i inputtet og præsenterer modtager for et output, dvs. et slutdokument, der på alle måder tager hensyn til modtager så han eller hun roligt kan skrive under på det, dvs. udføre den ønskede handling.

Man kunne fortsat påstå at denne forskel går tilbage til forskellig sprogudvikling, men man skulle så alligevel forklare hvorfor nogle englændere eller for den sags skyld danskere fik den tanke at sige *Vil De ikke sætte Dem ned?* og at dette satte sig som en vending som sidenhen blev

lært udenad af generation efter generation – for der er tilsyneladende ingen russer eller kineser der har fundet på det. Lige gyldigt hvordan vi end vender og drejer det, skal vi kunne forklare hvorfor afsender siger som han eller hun gør. Hvis vi undlader at flytte vor opmærksomhed fra modtager til afsender, vil vi aldrig se eller lære at afsendere på andre sprog siger noget helt andet end englændere eller danskere i én og samme situation. Lad mig give nogle yderligere eksempler fra andre former for diskurs.

3. Grammatik i kommunikation

Lad os starte med juridisk sprog som normalt går for at være koncist og præcist i sin særegne brug. Vi tillader os at tage et lille stykke tekst ud af den danske myndighedslov som den så ud indtil for nogle få år siden:

- (1) Efter myndighedsloven har moderen forældremyndigheden alene, når forældrene ikke er gift med hinanden. (Den danske myndighedslov af 1995)

Hvis man kigger på den danske ytring helt isoleret, er der formentlig ingen der vil sige at den er vanskelig at forstå eller mangler et eller andet. Det er en helt igennem ganske almindelig dansk skreven ytring. Oversætter vi den til engelsk, volder det os heller ikke problemer. Vi kan nærmest anvende en ord-for-ord oversættelsesstrategi og på denne simple måde få en helt normal engelsk ytring der ikke lugter af at være oversat:

- (2) According to the law of custody, the mother alone has parental custody, if the parents are not married to each other.

Prøver vi at bruge samme strategi ved oversættelsen til russisk, går det helt galt. Det viser sig at man hver gang ender med noget urussisk så længe man holder sig til den danske udgangstekst. For at få en forståelig og grammatisk tekst på russisk må vi anvende en helt anden metode: vi bliver ganske enkelt nødt til at indsætte noget tekst hvis betydning er præsupponeret i den danske ytring, men altså ikke kan være det i den russiske – det skal og må ekspliciteres (jeg har oversat

den endelige russiske ytring tilbage til dansk for at vise den markante forskel):

- (3) ... **hvis barnet er født af forældre** der ikke er gift med hinanden, tildeles forældremyndigheden alene til moderen.

Hvad vi ser her, er meget symptomatisk for forskellen mellem dansk og russisk. For at få oversættelsen af (1) til at blive accepteret af russere som værende russisk måtte vi indsætte en ekstra sætning der asserterer at et barn er kommet til verden. Det er nødvendigt at få et barn født i en verden for at kunne tale om dets forældre og derefter diskutere spørgsmålet om forældremyndigheden over barnet. Dette er ikke nødvendigt på dansk eller på engelsk – ja, det er faktisk ikke ønskeligt, for hverken den danske eller engelske ytring bliver særligt dansk eller engelsk af at gøre det. Hvordan kan vi forklare den slags forskelle? Det ser ud som om den danske og russiske afsender må starte helt forskellige steder, dvs. de ser ud til at anvende vidt forskellige input-strukturer – for hvordan kan vi ellers forklare den store forskel? Ligeledes ser det ud til at den danske og russiske output-grammatik taler med forskellige stemmer – ikke blot er selve teksten forskellig, men den indeholder også forskellige grammatiske kategorier: den danske har bestemt artikel, perfektum og *s*-passiv som slet ikke findes i den russiske tekst der til gengæld har kasus og aspekt. Og endelig virker det som om den danske og russiske modtager må foretage sig helt forskellige ting for at nå frem til én og samme fortolkning – hvilket sker i output-strukturen. Dette betyder med andre ord at input-strukturen (ytringens første-persons stemme), output-strukturen (ytringens tredje-persons stemme) og intake-strukturen (ytringens anden-persons stemme) må være forskellige på dansk og russisk.

Det ser ud som om at russisk taler om situationerne selv: et barn er født og en mand og en kvinde bliver derved forældre – hvem skal så have forældremyndigheden, hvis de ikke er gift med hinanden? Dette kunne forklare den særlige eksplicitte måde at kommunikere på i russisk. I dansk og engelsk ser det ud som om alt dette er præsupponeret og at modtageren i stedet bliver informeret om det samme på den kortest mulige måde, dvs. uden at vedkommende får at vide hvad alle ved: hvis man er forældre, har man et barn. Dette eksempel er ikke enkeltstående,

men det er selvfølgelig ikke tilfældigt at jeg har valgt et eksempel fra juridisk sprogbrug der går for at være præcist og entydigt. Og det er den danske og russiske ytring da også på hver sin måde. Det hele afhænger af modtagerens forventninger der er formet af den diskursive praksis i det pågældende sprogsamfund. Denne praksis er mere eller mindre sanktioneret af grammatikken, idet den udstikker nogle muligheder der indskrænkes af de etablerede normer i det pågældende sprogsamfund – fx er det en norm i Danmark at afsender skal skrive så forståeligt som det overhovedet er muligt, mens det er normen i Rusland at man skal skrive logisk og bruge en stil der lever op til emnet. Det er formentlig den samme forskel der får russiske termer til at virke som parafraser eller småbeskrivelser hvis man sammenligner med de tilsvarende danske eller engelske termer: *Alkoholproblemer* hedder “problemer med misbrug af alkohol”; *Miljøministeriet* hedder “Ministeriet til beskyttelse af det omkringliggende miljø”. Og det er den samme forskel der får danske termer til at virke upræcise og småsjuskede på en russer. Der er hundredvis af eksempler på den slags markante forskelle. Dårlige oversættelser vil ofte bevare originalens ordlyd, hvorved den danske oversættelse vil virke omstændelig og den russiske mærkværdig, fordi de afviger fra den etablerede norm. Ofte kommer man dog ud for at den lidt mærkelige tone i den litterære oversættelse tilskrives forfatterens helt særlige skrivestil, hvilket altså nødvendigvis ikke altid er hele sandheden.

4. Tre forskellige supertyper

Ovenfor understregede jeg at de tre forskellige former for grammatik bygger på de tre obligatoriske kommunikationsdeltagere, dvs. afsender, modtager og den situation de taler om – her kaldet virkeligheden (se dog nedenfor). Min egen forskning (se Durst-Andersen 2011) viser imidlertid at skellet mellem de tre personer, dvs. første-, anden- og tredjeperson, er så basalt at det dukker op på alle mulige niveauer af sproget, fx på prædikatsniveau som en distinktion mellem tre situationsdeltagere (her bøjer sprog verbet i tre personer) og på ytringsniveau som en distinktion mellem tre kommunikationsdeltagere (her bøjer sproget ytringen i tre personer – eksempelvis i dansk hvor *nok*, *vel* og *vist* bøjer ytringer der er verbaliseret inden for afsenders trosunivers (jf. Krylova 2009), og hvor *vel nok*, *så nok* og *vistnok* bøjer ytringer der er verbaliseret inden

for afsenders meningsunivers (se Durst-Andersen, under udgivelse). Men skellet findes også på det semiotiske plan som et skel mellem **tre sproglige supertyper** der hver især afspejler hvordan sproget forstår den virkelighed der tales om: (1) virkeligheds-orienterede sprog som russisk, kinesisk og hindi der grammatisk set taler om den **situation** som afsender og modtager er fælles om; (2) afsender-orienterede sprog som bulgarsk, tyrkisk og georgisk der grammatisk set taler om afsenders **oplevelse** af den situation der refereres til; og (3) modtager-orienterede sprog som dansk, svensk og engelsk der grammatisk set taler om modtagers oplevelse, ikke isoleret men i forhold til afsenders oplevelse – og resultatet af denne sammenligning er hvad vi netop kalder en **information**. Viser sammenligningen et sammenfald af oplevelser, taler vi om gammel information, viser den det modsatte, taler vi om ny information (jf. Durst-Andersen 2011). Kort sagt opererer de tre forskellige supertyper med tre forskellige output: (1) situation (tredjeperson), oplevelse (førsteperson) og information (andenperson) og da outputtet definerer den fælles stemme som afsender og modtager har valgt at tale med og samtidig definerer input og intake, får vi også tre forskellige kommunikative supertyper.

Hvad vi normalt kalder virkeligheden, findes i tre forskellige modaliteter, hvis vi befinder os i en kommunikationssituation: der er nemlig den virkelighed som afsender og modtager er fælles om; der er afsenders virkelighed; og til sidst modtagers virkelighed. Virkeligheden er i sig selv tredjeperson, men den findes altså i tre varianter: som den rene tredjeperson (kaldet førstehed hos Peirce), som afsenders egen oplevelse af virkeligheden som forudsætter at virkeligheden som sådan eksisterer (kaldet andethed hos Peirce), og så som modtagers oplevelse af virkeligheden set i forhold til afsenders oplevelse som forudsætter to ting, nemlig første- og andethed, men hævder noget tredje på et helt andet niveau (kaldet tredjehed hos Peirce, jf. Peirce 1932). Ja, det er ikke let, men hvis man skal ind til benet, er man desværre nødt til at komplicere sagerne en smule. Det vigtige er imidlertid at sprog ikke nødvendigvis behøver at tale om den samme form for virkelighed og det skyldes at der netop er tre obligatoriske deltagere i en kommunikationssituation – der skal træffes et obligatorisk valg: hvilken form for virkelighed vil man tale om. Når man er blevet enige om det i et sprogsamfund, har man aftalt hvilken output-grammatik der skal anvendes og den stemme

der tales med. Dette valg er obligatorisk og kan således ikke undgås. Et givet sprog kan udmærket have en blanding af typiske kategorier fra alle tre supertyper, men det kan kun tale med én stemme.

Den valgte tredje-persons stemme og output-grammatikken definerer ikke blot modtagers stemme og intake-grammatikken, men også afsenders stemme og input-grammatikken. Det vil sige at hvis en output-struktur baserer sig på informationer, vil intake-strukturen basere sig på situationer og input-strukturen på oplevelser, men anderledes i andre supertyper (se nedenstående skema).

Sprog/ grammatiktype	INPUT/ 1. person	OUTPUT/ 3. person	INTAKE/ 2. person
RUSSISK	Information	Situation	Oplevelse
BULGARSK	Situation	Oplevelse	Information
DANSK	Oplevelse	Information	Situation

Skema 1: Input-, output- og intake-strukturen i de tre supertyper eksemplificeret ved tre sprog

Da dansk og engelsk hører til samme supertype, deler de samme form for kommunikationsproces (fra oplevelse til information og dernæst til situation). Men russisk praktiserer en anden form for kommunikationsproces (fra information til situation og dernæst til oplevelse), og bulgarsk en tredje form for kommunikationsproces (fra situation til oplevelse og dernæst til information). Grunden til at nogle sprog virker vanskeligere end andre skyldes med andre ord at sprogbrugeren må gå igennem en anden kommunikationsproces end den han eller hun gør i sit modersmål. Dette kan mærkes, fordi modersmålet sidder i ens blod og krop, hvilket fremmedsproget ikke nødvendigvis gør (for mere om dette, se Durst-Andersen 2011: 260-265).

5. De tre former for grammatik i dansk

Med andre ord har alle sprog uafhængigt af supertype-tilhørsforhold tre former for grammatik: (1) en grammatik for afsender, kaldet input-grammatikken; (2) en grammatik der versionerer afsenders input til et output, kaldet output-grammatikken – det er den grammatik som vi

kan høre og se og som supertyperne er inddelt efter; og (3) en grammatik som modtager bruger til at afkode ytringen, kaldet intake-grammatikken – det er den del der i sidste instans giver ytringens samlede *kommunikerede indhold* (jf. Skema 1). Tidligere har man beskæftiget sig med hvad jeg kalder output-grammatik og intake-grammatik, og ofte blandet dem sammen. Man har ikke haft øje for input-grammatikken, hverken for dens eksistens eller for dens funktion. Det er ærgerligt fordi netop den redegør for hvorfor afsender siger som han eller hun gør. Det kan output-grammatikken ikke, da den er automatisk og uden for menneskelig indflydelse under normale omstændigheder. Til gengæld er output-grammatikken dominerende, fordi den giver det enkelte sprog den fælles stemme som afsender og modtager er blevet enige om at bruge, og dermed dens semiotiske retning, dvs. mod situationen, mod afsender eller mod modtager – heraf betegnelserne på de tre supertyper. Input-grammatikken, dvs. afsenders egen grammatik, har i et hvilket som helst sprog noget obligatorisk og noget optionelt over sig.

Det obligatoriske defineres af sprogets supertype-tilhørsforhold, dvs. om et sprog taler med virkelighedens stemme, dvs. i situationer, med afsenders stemme, dvs. i oplevelser, eller med modtagers stemme, dvs. i informationer (se Skema 1). Hvis et sprog, fx russisk, har situation som output, har det information som input fordi information netop er et anliggende mellem afsender og modtager og derfor afgør hvad man ikke behøver at sige og direkte ikke må sige; hvis et sprog, fx bulgarsk, har oplevelse som output, har det situation som input fordi der altid vil ligge en situation bag en oplevelse – ingen situation, ingen oplevelse; og hvis et sprog, fx dansk, har information som output, har det oplevelse som input fordi en information er utænkelig uden at indtænke en modtager og samtidig forudsætter en sammenligning af afsenders oplevelse med modtagers. På den måde har alle tre supertyper et vigtigt ben i den anden supertype – ja, faktisk to ben, når intake-grammatikken inkluderes.

Det optionelle består i at afsender i sit input kan vælge mellem to forskellige stemmer, en hovedstemme og en bistemme. Distinktionen mellem hoved- og bistemme er nødvendigvis forskellig fra supertype til supertype, da input-strukturerne er forskellige og dermed også valget mellem de to stemmer. Men hoved- og bistemme kan også være for-

skellige i sprog der deler supertype – dette skyldes at de som oftest vil repræsentere forskellige systemer, dvs. være forskellige fortolkninger af ét og samme princip (dette gælder fx dansk og engelsk, jf. nedenfor). Det viser sig at det tilsyneladende universelle skel mellem hoved- og bistemme går tilbage til ét og samme funktionelle diskursskel, nemlig skellet mellem **den offentlige og den private sfære**. Dette skel har udmøntet sig i et skel mellem en offentlig stemme og en privat stemme. Paradoksalt nok er det den private stemme der tilegnes først – og det er netop den der først og fremmest går i kødet og i blodet på sprogbrugeren. Men desværre er det den offentlige stemme man lærer, når man studerer et fremmedsprog.

Lad mig nu konkretisere hvad jeg hidtil har forsøgt at sige: først vælger afsender mellem en privat og offentlig stemme i sit input, dernæst bliver det valgte input automatisk overført til et output vha. det vi normalt kalder den egentlige grammatik og til sidst bliver dette output oversat til et intake af modtager. Først da står vi med det samlede indhold som en ytring kommunikerer.

6. Et illustrativt eksempel på kommunikationsprocessen i dansk

Dansk er et modtager-orienteret sprog, hvilket betyder at man bruger metonymi som en grammatisk *device* og således beskriver virkeligheden på en særlig måde, se fx følgende autentiske ytring fra Helsingør Banegård der blev sagt af en kvindelig elektrofører ud gennem togets højtalere (jeg takker Jan Erik Nielsen for eksemplet):

(4) Undskyld jeg kommer for sent – Jeg sad fast i en taxa.

Som det gerne skulle fremgå indeholder (4) en information til modtager – det er absolut ikke en beskrivelse af hvad vi normalt forstår ved virkeligheden: den kvindelige afsender sad ikke fast i en taxa, men sad i en taxa der var røget ind i en trafikprop. Alt dette vidste modtagerne, dvs. passagererne, fordi de taler og forstår dansk og derfor er i besiddelse af en intake-grammatik der mere eller mindre automatisk oversætter informationerne til situationer – det er netop grunden til at folk normalt slet ikke kan se at der skulle være noget som helst mærkeligt ved

en ytring som *Jeg sad fast i en taxa*. For at kunne se at ytringen faktisk er underlig skal man som regel kende nogle andre sprog. På russisk er man nødt til at beskrive situationen, dvs. man får en ytring der ser ud som følger, hvis vi oversætter direkte tilbage til dansk for at kunne sammenligne:

(5) Jeg kom til at sætte mig fast i en trafikprop i en taxa.

Hvor dansk bruger et tilstandsverbum i imperfektum *sad fast*, bruger russisk et perfektivt handlingsverbum i præteritum *zastrijal* 'kom til at sætte sig fast', dvs. "mens X var i en taxa, skete der noget som forårsagede at X sad fast i en trafikprop". Som vi kan se, giver den russisk output-grammatik en ytring der beskriver den begivenhed der har fundet sted. Set ud fra denne synsvinkel giver den danske ytring en løgnagtig beskrivelse: det er ikke sandt at X sad fast i taxaen (interessant nok vil en russer forstå *jeg sad fast i en taxa* helt bogstaveligt og derfor tro at vedkommende enten var enorm tyk eller at taxaens låsesystem var i uorden). Den danske output-grammatik giver derimod en ytring der involverer en information til modtager – der udmærket er klar over at ytringen mangler noget som han eller hun selv må udfylde ved at anvende sin intake-grammatik.

En information er som tidligere nævnt resultatet af at afsender har sammenlignet sin egen oplevelse af situationen med modtagers oplevelse – hvis der er sammenfald, får vi gammel information; hvis der ikke er, får vi ny information – lige akkurat som i den diskuterede ytring, hvor *en taxa* netop markerer at det er ny information for modtager. Af dette kan vi konkludere at afsenders oplevelse må være en del af den danske input-grammatik – hvad der er nyt for modtager må være gammelt for afsender: hans egen oplevelse må være hans udgangspunkt for at sammenligne med modtager. Gør vi det, kan vi netop forklare hvorfor en dansker siger *jeg sad fast i en taxa* – **vedkommende følte det sådan**, mens hun sad i taxaen. Det var med andre ord vedkommendes oplevelse i referenceøjeblikket – og det er da også grunden til at modtagerne godtager undskyldningen: ytringen implicerer at vedkommende gerne ville ud af taxaen for ikke at komme for sent til sit tog med de mange ventende passagerer. Vi får med andre ord følgende konkrete kommunikationsproces – det understregede markerer hvad der hævdes på

det enkelte niveau og samtidig overlever i den samlede fortolkning af den egentlige ytring, dvs. *Jeg sad fast i en taxa*:

- Input – afsenders oplevelse – ytringen udfører en udtryksfunktion
 - **Afsender føler:** Jeg sidder fast i den her taxa
- Output – information til modtager – ytringen udfører en apelfunktion:
 - **Ytringen informerer:** Jeg sad fast i en taxa
- Intake – situationen – ytringen udfører en fremstillingsfunktion:
 - **Modtager tolker situationen:** Den mig ubekendte taxa som afsender sad i, havde sat sig fast i en trafikprop

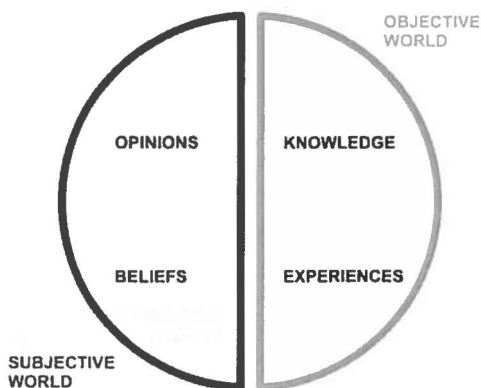
Kort sagt har vi den danske input-grammatik som fordrer at afsender verbaliserer fra sit oplevelseslager (Afsender føler: “Jeg sidder fast i denne her taxa”). Vi har den danske output-grammatik der oversætter afsenders oplevelse af en situation til en information ved at sammenligne dennes oplevelse med modtagers – her er der tale om ny information (Ytringen informerer: “Jeg sad fast i en taxa”). Her bliver modtager bedt om at hente ét eksemplar af kategorien “taxaer”. Og endelig har vi den danske intake-grammatik, hvor modtager oversætter informationen til en situation (Modtager tolker situationen: “Taxaen afsender sad i, havde sat sig fast i en trafikprop”). Med andre ord har dansk en grammatik for alle tre kommunikationsdeltagere: en grammatik for afsender (førsteperson), en grammatik for modtager (andenperson) og så en grammatik for deres fælles platform, hvor de sammen taler om virkeligheden (tredjeperson) – ikke i konkrete beskrivelser af de facto situationer, men i informationer.

Det skal her bemærkes at *Jeg sad fast i en taxa* uddyber den undskyldning over for passagererne som ligger i hele ytringen *Undskyld jeg kommer for sent – Jeg sad fast i en taxa*. Havde afsender sagt *Undskyld jeg kommer for sent – jeg har siddet fast i en taxa*, havde hun givet årsagen til forsinkelsen. Med andre ord viser imperfektum at hun taler med sin private stemme, mens perfektum viser at hun taler med sin offentlige stemme.

Det må være årsagen til at den egentlige ytring blev valgt – afsender vidste intuitivt at den ville gå lige i blodet på passagererne. Dette valg var afsenders eget og det havde et bestemt formål.

7. Input-strukturen i dansk

Termen "Oplevelse" som vi hidtil har brugt, viser sig at være for snæver en term. Jeg brugte termen "oplevelse", fordi den indgår i det obligatoriske valg mellem situation, oplevelse og information som alle sprog må træffe. Afsender-orienterede sprog der har valgt at tale om afsenders oplevelse af en situation, skelner udelukkende mellem afsenders egen oplevelse og en andens oplevelse af en situation (som oftest går det på visuelle oplevelser), og de interesserer sig således udelukkende for selve erfaringslagret, men ikke for den enkelte persons tro, mening eller viden som bygger på erfaringer, men ikke er lig med dem. Til gengæld interesserer de sig for forskellige typer af situationer man kan opleve, hvilket ikke bekymrer dansk. Hvor om alting er, verbaliserer alle sprogbrugere fra deres erfarings-, videns-, menings- og trosagre, men det er ikke alle der markerer det grammatisk. Der er altså den lille forskel at danske sprogbrugere tilsyneladende signalerer hvor de taler fra og derudover om de taler med deres private stemme eller med den offentlige stemme. De fire lagre deler sig i to dele, kaldet den *objektive verden* der dækker viden og erfaringer, og den *subjektive verden* der dækker meninger og tro (se figur 1):

Figur 1: Den danske input-struktur delt i to verdener

I engelsk der også er modtager-orienteret, ligger skellet anderledes – det er skåret horisontalt. Her skelnes der mellem en konkret verden der omfatter tro og erfaringer og er markeret ved hjælp af ING-form (fx *He is always smoking/He is being polite*), og en abstrakt verden der omfatter meninger og viden og er markeret ved ikke-ING-form (fx *He always smokes/He is polite*). I engelsk er skellet blevet entydigt grammatikaliseret gennem progressiv over for ikke-progressiv aspekt, mens skellet i dansk ikke har samme reglementerede udtryk. Det betyder dog ikke at der ikke altid skal træffes et valg mellem de fire lagre og dernæst mellem den private eller subjektive stemme. Det skal træffes af den danske sprogbruger hele tiden. Hvor skellet mellem *blive*-passiv og *s*-passiv ligner det engelske sprogs skarpe skel mellem en konkret verden (*blive*-passiv) og abstrakte verden (*s*-passiv), vil skellet mellem modal og ikke-modal brug være et skel mellem den subjektive verden (*må* blive fyret/fyres) og den objektive verden ($\emptyset$ blive fyret/fyres) der er en modal forskel:

(6a) Mange bliver fyret for tiden – det er min erfaring

(6b) Mange fyres for tiden – det er min viden

(7a) Han må blive fyret – det er min tro

(7b) Han må fyres – det er min mening

Afsender verbaliserer med andre ord fra sin objektive verden i (6a-b), mens han verbaliserer fra sin subjektive verden i (7a-b). Firdelingen af den danske diskursverden må på en eller anden måde spille en rolle, eftersom de danske tempusbetydninger ser ud til at falde i fire betydninger, dvs. præsens, imperfektum, perfektum og pluskvam-perfektum har alle fire betydninger og det er de samme fire betydninger der går igen: (1) situationsbeskrivelse; (2) generalisering; (3) karakteristik; og (4) *imagined world* – svarende til de fire inddelinger i figur 1: (1) *experiences*; (2) *knowledge*; (3) *opinions*; og (4) *beliefs* (se Durst-Andersen 2011a, 208-12). Og derudover kan man så i hver enkelt konkret situation vælge mellem sin private stemme eller sin offentlige stemme, som i det netop gennemgåede eksempel med elektroføreren hvor imperfektum markerede at hun talte med sin private stemme og perfektum med sin offentlige stemme, selv om hun verbaliserede fra sit erfaringslager i begge tilfælde. Lad os nu betragte følgende ytring med den viden vi nu har fået:

(8) Marias morder var uskyldig

Denne autentiske ytring ville blive forstået ganske anderledes af en russer, hvis vi oversatte den direkte til russisk: “Marias morder viste sig at være uskyldig i en anden mordsag som vedkommende var blevet sigtet for”. Med andre ord tager den russiske modtager ytringen for pålydende – Marias morder er hendes morder – dette kan der ikke røres ved. Den danske modtager forstår den ganske anderledes, fordi (8) ikke er en beskrivelse af en situation, men en information til modtager. Lad os se på de tre trin endnu engang og se om vi kan redegøre for hvorfor afsender sagde hvad han sagde og hvorfor modtager fik noget helt andet ud af det:

- Input – afsenders tro – ytringen udfører en udtryksfunktion
 - Afsender tror: Marias morder er sat fast
- Output – information til modtager – ytringen udfører en apelfunktion:
 - Ytringen informerer: Marias morder var uskyldig
- Intake – situationen – ytringen udfører en fremstillingsfunktion:
 - Modtager tolker situationen: Den person som vi troede var Marias morder, er uskyldig

Som vi ser, verbaliserede afsender fra sit troslager, oversatte troen til en information, hvoraf det fremgår at afsender ikke længere tror på det, jf. imperfektum *var*, og informationen blev derefter oversat af modtager til situationer. Igen konstaterer vi at input-strukturen endnu engang forklarer hvorfor den danske afsender sagde som han eller hun gjorde og hvordan modtager tolkede situationen ud fra en viden om at en dansk afsender har en input-struktur hvor der er et obligatorisk valg mellem en objektiv og en subjektiv verden, og at ytringen er bærer af information og ikke af situationer.

8. Konklusion

Jeg har netop argumenteret for at hvad vi normalt kalder grammatik er et alt for vagt begreb. Et sprogs grammatik er blevet behandlet som noget helt abstrakt, fritsvævende i luften. Den har ikke været fast

forankret i den kommunikationssituation, hvor den retteligen hører hjemme. Gør man det, forstår man at sprogbrugere i et sprogsamfund først må vælge hvilken virkelighed man vil tale om – vil man tale om de situationer som afsender og modtager er fælles om, om afsenders oplevelse af dem eller om modtagers oplevelse af dem. Man kan ikke undgå dette valg, viser al lingvistisk forskning: leksemer har i princippet muligheden for at referere til alle tre former for virkelighed, men alligevel vælger alle sprog at have en grammatik der gør kommunikationsretningen entydig. Når man er blevet enige om dette valg, har man valgt sin output-grammatik – afsender og modtager er blevet enige om hvordan tredjeperson skal forstås. Output-grammatikken er noget automatisk og den kræver ikke blot et input for at overhovedet at kunne komme i anvendelse, men også et intake for overhovedet at blive forstået. Derfor er det nødvendigt at få afsender og modtager på banen. Afsender er selvfølgelig afhængig af sin output-grammatik og skal derfor servere et input der passer til grammatikken. I dansk der baserer sig på informationer, er det nødvendigt for afsender at bruge en eller anden form for oplevelse i sin input-struktur – en information er netop resultatet af afsenders sammenligning af sin egen oplevelse med modtagers oplevelse. Derfor tjener input-strukturen også en funktion der passer til output-strukturen, fx er forskellen mellem *Han er nok hjemme nu* og *Han må være hjemme nu* netop at den første giver en subjektivt-baseret information, mens den anden giver en objektivt-baseret information. Modtager er ligeledes afhængig af output-grammatikken. Da dansk baserer sig på informationer, må modtager selv finde vejen til den situation som gav afsender en oplevelse og som modtager har eller ikke har en oplevelse af. På denne måde får dansk tre forskellige former for grammatik der komplementerer hinanden.

Henvisninger

- Ariel, Mira (2008). *Pragmatics and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, Noam (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- Durst-Andersen, Per (2009). The grammar of linguistic semiotics. Reading Peirce in a modern linguistic light. *Cybernetics and Human Knowing* 18, 33-76.

- Durst-Andersen, Per (2011). *Linguistic supertypes. A cognitive-semiotic theory of human communication*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Grice, H. Paul (1975). Logic and conversation, i Peter Cole & Jerry L. Morgan (eds.) *Speech acts* (=Syntax and Semantics, 9). New York: Academic Press, 41-58.
- Grice, H. Paul (1978). Further notes on logic and conversation, i Peter Cole (ed.) *Pragmatics* (=Syntax and Semantics, 9). New York: Academic Press, 113-127.
- Harder, Peter (1996). *Functional semantics. A theory of meaning, structure and tense in English*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Jensen, Kjær (2001). Tempus i spansk. *Ny Forskning i Grammatik* 9.
- Krylova, E.B. (2009) Funcional'naja semantika grammatizovannyx ustojčivyx sočetanij s modal'nymi glagolami kunne, måtte i skulle v sopastavlenii s modal'nymi časticami nok, vel i vist v datskom jazyke. *Vestnik moskovskogo universiteta* 2, 102-107.
- Levinson, Stephen (2000). *Presumptive meanings. The theory of Generalized Conversational Implicatures*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Morgan, J.L. (1978). Two types of convention in indirect speech acts, i Peter Cole (ed.) *Pragmatics* (=Syntax and Semantics, 9). New York: Academic Press, 191-212
- Peirce, C.S. 1932–1958. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, I–VIII, Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1983). *Intentionality. An essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sperber, Dan & Deidre Wilson (1986). *Relevance. Communication and cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sperber, Dan & Deidre Wilson (2004). Relevance theory, i L.R. Horn & G. Ward (eds.) *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell, 607-632.

Variation og udvikling i franske pronomener: “On”, “nous”, “nous, on” i forskellige slags talt fransk – hvordan gribes problematikken an i praksis?

Anita Berit Hansen

1. Indledning

I moderne fransk, især i det uformelle talesprog, finder man en hyppig brug af det bundne subjektspronomen *on*, såvel med ubestemt reference, i betydningen “man”, som – mere overraskende for ikke-franskkyndige – med bestemt reference til taleren selv og en eller flere øvrige personer, svarende til pronomenet *nous* (“vi”). Som et eksempel på det sidstnævnte høres et udsagn som “Vi er 19 min klasse” således ofte udtrykt som *On est dix-neuf dans ma classe* i stedet for *Nous sommes dix-neuf dans ma classe*. I visse sammenhænge bruges også en ekstrapositionsstruktur, hvor et betonet *Nous* genoptages af et ubetonet *on* (*Nous, on aime bien les expositions*), ligesom det kendes fra de hyppige *Moi, je; Lui, il* osv.

Denne brug af *on* som en variant for *nous* har gennem de sidste årtier været genstand for modstridende sociolingvistiske kommentarer. Det synes for det første ikke afgjort, hvilke eksterne parametre der er involveret i variationen (er der tale om en diastratisk – socialt bestemt – og diafasisk – situationsmæssig – variation, eller kun det sidste?), og for det andet er der uenighed om, hvorvidt tendensen er kommet så vidt, at pronomenet *nous* som subjekt er i fare for udslettelse, eller der blot er tale om et stabilt variationsmønster. Da et farvel til *nous* ville medføre en simplificering af fransk verbalbøjningsparadigme,

ville dette i sprogforandringsperspektiv være en interessant udvikling¹. Med tanke på at gennemføre et større empirisk studium, der kan afdække disse spørgsmål, er det i nærværende artikel i første omgang mit mål: a) at diskutere de tidligere observationer af eksterne parametres indflydelse med henblik på at udforme et relevant dataindsamlingsdesign for en sådan undersøgelse, b) at diskutere hvordan en kvantitativ tilgang kan imødegå de analytiske problemer, der ligger i *on*'s flertydige referencer. Dette sidste problem involverer semantisk ækvivalens, som har været et stort hovedbrud for den variationistiske sociolingvistik inden for det syntaktiske område. Som illustration af de analytiske udfordringer anvendes afslutningsvis nogle uddrag fra optagelser af en fransk gymnasieelev og to franske universitetsstuderende i Paris.

2. Tidligere observationer af pronomenet *on* med bestemt reference

I den følgende præsentation af tidligere observationer af *on* støtter jeg mig i høj grad til Coveney (2000). Det må først slås fast, at når *on* ikke anvendes med ubestemt reference (i betydning "man"), men med bestemt reference, er der flere muligheder for, hvem denne bestemte reference kan angå. I eksempler som (1):

- (1) On ne dit même pas merci (Coveney 2000)

(f.eks. henvendt til et utaknemmeligt barn) inkluderer *on* således ikke taleren selv, men kun den tiltalte og svarer nærmest til *tu*. Tilsvarende i eksempel (2):

- (2) On ne nous a pas demandé notre avis (Coveney 2000)

(f.eks. udtalt af en frustreret ansat) er taleren selv heller ikke inkluderet, og pronomenet svarer til *ils* ("De har ikke spurgt os om vores mening",

1. Regelmæssige franske verber, som *parler* ville da i *présent* lydligt være reduceret til to former, [parl] og [par 'le]: *Je parle* [parl] *Tu parles* [parl] *Il/elle/on parle* [parl] () *Vous parlez* [par 'le] *Ils/elles parlent* [parl]. Pronomenet *nous* kræver sin egen flertalsendelse (*parlons* [par 'lô]), men hvis man kan udtrykke 'vi' med et 3. person entalspronomen, så kan man også bruge en tilsvarende entalsverbalform og dermed er verbalbøjningssystemet forenklet.

på dansk ville en mere mundret oversættelse måske endda være en passivkonstruktion: "Vi er ikke blevet spurgt om vores mening").

Den hyppigste brug af *on* med bestemt reference er dog af typen, hvor pronomenet inkluderer den talende selv og en eller flere øvrige personer, som i eksemplet i afsnit 1 *On est dix-neuf dans ma classe*, eller i *On part demain*, hvor det svarer til et "vi". Det er observationer af denne type, jeg vil begrænse mig til at omtale, og de vil i det følgende for nemheds skyld blive omtalt som "*on* for *nous*". Selv i disse tilfælde kan det dog diskuteres, hvordan referencen anvendes (inkluderer eller ekskluderer den f.eks. modtageren/lytteren?), men dette problem vender jeg tilbage til i afsnit 4.

Anvendelsen af *on* som variant for *nous* i subjektsfunktion har været genstand for sociolingvistiske undersøgelser i et par årtier. Boutet (1994), citeret af Coveney (2000), analyserede således en stor mængde båndoptagen tale fra franske fabriksarbejdere (i størrelsesordenen 1½-2 timer pr. taler) med henblik på at inddrage et socialklasseaspekt i diskussionen. I løbet af 44 interviews optrådte der ikke et eneste *nous*, men der var hundredvis af *on* i betydningen "vi". I en hurtig konklusion kunne dette tyde på, at *on* for *nous* er lavsocialt, og at variationen mellem de to subjektspronomen er således indgår i en diastratisk variation. Coveney taler da også om, at *on* for *nous* har "perceived working-class origins" (Coveney 2000). Og han refererer til et overblik i Grafström (1969) vedrørende negative kommentarer til fænomenet siden starten af det 20. århundrede.

At det skulle være en form for "ukorrekt" sprog eller sprog, der rettes hos børn, er i øvrigt tydeligt i Coveney's gengivelse af kilder som Marchand (1971), eksempel (3), eller Damourette & Pichon (1911-40), eksempel (4), hvor henholdsvis en lærer irettesætter en elev og en forælder irettesætter sit barn, for at få det til at bruge *nous* i stedet for *on*.

- (3) Elev: On avait fait un projet d'aller en Corse
Lærer: On! Nous avons fait le projet d'aller en Corse
- (4) Barn: En classe, on était vingt-huit.
Barnets mor: On était!...Nous étions vingt-huit.

Eksempler som disse tyder på, at *on* for *nous* også indgår i en situationsbestemt variation, en diafasisk variation, hvor *on* ikke synes passende, når der tales til autoriteter, og altså ikke hører hjemme i formelle kommunikationssituationer. Hertil kan man dog indvende, at Damourette og Pichons eksempel er gammelt – det er noteret i 1939 – og skønt Marchands er registreret ca. 30 år senere, kan meget været sket vedrørende den negative vurdering af *on* for *nous* siden 1971. At det var karakteristisk for børnesprog vises dog også i Sölls data fra 1960'erne (Söll 1969, citeret af Coveney 2000), hvor 9-årige børn massivt bruger *on* i betydningen "vi", og faktisk ikke en eneste gang gør brug af *nous* i subjektfunktionen i de optagne data, mens voksne politimænd i hans korpus gør (dog i stærkt varierende grad).

Et modstridende synspunkt går på, at *on* for *nous* i moderne fransk på ingen måde er socialt stigmatiseret, men indgår i alle franskmænds stilistiske variationsrepertoire (cf. Blanche-Benveniste 1997a og 1997b, citeret af Coveney 2000) og således udviser en uproblematisk situationsafhængighed, en ren diafasisk variation i forhold til *nous*². I den henseende er *on* i stedet for *nous* således en såkaldt 'hyperstyle variable' (med Bell's (1984) term), et fænomen der udviser stilistisk, men ikke social afhængighed. "Vi" udtrykkes simpelt hen som *nous* i formel tale, men som *on* i uformel tale, og det er noget som alle fransktalende mestrer.

Uanset om én eller flere eksterne parametre er involveret i denne variation mellem de to måder at udtrykke "vi" på, findes der også uenighed blandt observatørerne på et andet punkt, nemlig vedrørende variationens stabilitet.

Især på basis af observationer i Québec-fransk er det blevet hævdet, at subjektspronomenet *nous* regulært er på vej ud af det franske system, og at anvendelsen af *on* (eller af *nous*, *on*) i stedet er et tegn på fremskreden, igangværende sprogforandring. I et stort sociolingvistisk Montreal-fransk korpus forekommer *nous* som subjekt således kun i 1 til 5% af de mulige forekomster, afhængigt af samtaleemnets formalitetsgrad (Laberge 1977, citeret af Coveney). Også i Frankrig ses fænomenet af nogle som et fænomen i udvikling over tid (cf. Coveney 2000, der taler om "the

2. Der er dog ingen tvivl om, at det formelle skriftsprog ikke accepterer *on* for *nous*. I nærværende fremstilling beskæftiger jeg mig udelukkende med talesprog.

growing use of [definite] on + 3p verb”), der som tidligere nævnt (se note 1) vil medføre en simplificering af fransk verbal morfologi. Blanche-Benveniste (op.cit.) fastholder dog modsat, at der er tale om en stabil, situationsbestemt variation mellem to former, og minimiserer således fænomenets betydning for verbalparadigmerne.

3. Konsekvenser for et datadesign

På basis af de modstridende observationer kunne der synes at være behov for en empirisk undersøgelse, der både afdækker eventuel igangværende udvikling over tid og sociale eller situationsmæssige parametres indflydelse på variationen mellem *on*, *nous* og *nous, on* i subjektsfunktionen.

At afdække igangværende sprogudvikling i talesprog har været ét af den variationistiske sociolingvistik's hovedærinder siden 1960'erne (cf. bl.a. Weinreich, Labov, Herzog 1968), og en del metodologiske landvindinger er gjort. Således er man klar over, at studier i såkaldt **apparent time**, dvs. hvor undersøgelsen vedrører forskellige generationer af talende på et givet tidspunkt, ikke er pålidelige som indikationer for sprogforandring. Yngre talere afviger måske nok fra ældre, men de kan i senere faser af livet ændre adfærd og begynde at tale som deres forældre, således at der snarere er tale om stabile generationsforskelle end om sprogforandring (Labov 1972, og fornyet diskussion i Labov 1994). Den eneste måde at omgå dette problem på er at sammenligne data, der er indhentet i forskellige årstal, fra sammenlignelige talere, således at der kommer en reel tidsdybde i undersøgelsen (**real time**).³ De første sociolingvistiske undersøgelser i 1960'erne og 1970'erne havde ikke mulighed for at sammenligne med ældre båndoptagne data og måtte nøjes med *apparent time* data, men i tidens løb er *real time* studier i stigende grad blevet mulige (jf. Mees 1983, Trudgill 1988, Thibault & Daveluy 1989, Hansen 1998, Hansen & Malderez 2004, Gregersen 2009).

I denne nye traditions ånd er det min hensigt at modstille to parisiske talesprogskorpora, som jeg har indsamlet dels i 1989-92 (jf. Hansen

3. Den her skitserede *real time* tilgang er af undertypen **trend study**, i modsætning til undertypen **panel study**, hvor de samme talende konsulteres igen efter en årrække (Labov 1994:76-77).

1994), dels i 2001-04 (jf. Hansen under udgivelse). Den direkte real time sammenligning skal sammenholde sprogbrugen hos de yngste talere i hvert af de to korpora (unge født ca. 1970 vs. unge født i 1980-85). Det ældste korpus tillader desuden at se på, hvordan voksne født i 1930-40'erne talte på indsamlingstidspunktet i 1989-92. Med disse data håber jeg at kunne svare på, om *on* i betydningen "vi" er i fremgang på bekostning af *nous* over tid.

Med hensyn til variationens sammenhæng med sociale parametre er dette naturligvis noget der er vanskeligt at undersøge til bunds i en begrænset undersøgelse. Jeg har i det eksisterende korpusmateriale mulighed for at modstille to typer talende ud fra deres tilknytning til det franske uddannelsessystem: Der er dels talende med universitetsbaggrund, dels talende med en kort teknisk professionsuddannelse. De to typer er sådan fordelt i materialet, at der kan laves en afbalanceret intern sammenligning af omkring 18 unge og 10 voksne. Uddannelseskriteriet alene er dog naturligvis et meget spinkelt grundlag at basere en social kategorisering på. Større sociolingvistiske studier, især af den historisk tidlige type, arbejdede med kombinerede index'er hvor såvel indkomst, som profession, jobtype, boligtype og meget andet indgik, men også disse index'er er blevet kritiseret (se Milroy 1987:97-101 og Albris 1991:19-24 for en diskussion). I forbindelse med studier af differencierende eksterne faktorer i fransk talesprog, er det dog faktisk blevet fastslået, at uddannelsesparametren i sig selv spiller en meget stor rolle for sproglig adfærd i Frankrig.

Den diastratiske – sociale – variation søges altså afdækket som nævnt ovenfor, mens den diafasiske – den situationsbestemte – variation skal afdækkes gennem en sammenligning af forskellige talesituationer for hver enkelt talende i materialet. Netop på dette område har sociolinguistikken over de sidste årtier udviklet sig meget, fra Labovs éndimensionelle tilgang til stil, der handlede om grader af opmærksomhed på talen (grader der alle kan indfanges inden for et interviews rammer, Labov (1972)), til meget mere nuancerede konstruktivistiske modeller, der indebærer et i princippet ubegrænset antal forskellige sproglige fremtrædelsesformer, som den talende aktivt ifører sig, styret af identitetsønsker i den enkelte situation ("styling", bl.a. hos Eckert 2000,

Eckert & Rickford 2001)⁴. I det foreliggende korpusmateriale er der for hver talende indsamlet data fra to kontrasterende situationer: den bundne interviewsituation, hvor den talende besvarer spørgsmål, og en friere situation, hvor den talende er i selskab med en selvvalgt ven, kollega etc. foruden interviewer, og hvor samtalen emner ikke er fastlagt på forhånd.⁵ Den sidstnævnte indsamlingsform er et forsøg på at lave en "gruppeoptagelse", hvor de sproglige normer bliver "gruppens" dagligdagsnorm, snarere end det etablerede samfunds formelle norm (repræsenteret ved interviewer), jf. Labov (1984). Naturligvis er det ikke dækkende for den enkeltes sproglige repertoire, men kan måske give nogle vigtige indikationer.

Med dette datadesign er det mit håb at kunne bidrage til diskussionen om, hvorvidt en fransktalende bevæger sig frem og tilbage mellem forskellige proportioner af *on* vs. *nous* i betydningen "vi" i forbindelse med forskellige slags situationer eller talestilarter, og om denne variation mestres uanset uddannelsesniveau. Med andre ord, konnoterer *on* for *nous* i dag stadig lavsocial herkomst/manglende uddannelse, eller er fænomenet blevet generaliseret og har opnået en langt mere neutral diafasisk funktion i fransk talesprog? Der er tilsyneladende en lakune i den hidtidige *on/nous*-forskning netop på det diafasiske område. Tidligere studier har haft tendens til at se på én situation for én gruppe talende ad gangen, snarere end på flere forskellige situationer for samme talende. F.eks. sammenlignes i Norén (2004) på den ene side tv-debatter, hvor intellektuelle diskuterer litteratur, med på den anden side en fri samtale mellem to unge piger, der taler om deres fritidsaktiviteter i en interviewers nærvær. Ikke overraskende er der i tv-debatterne en hyppig brug af *nous* som subjekt (aldrig *on* i betydningen "vi"), mens der hos de unge piger ikke forekommer *nous* som subjekt, men bruges *nous*, *on* eller *on* i betydningen "vi". Vi ved altså stadig ikke, om den intellektuelle ville have en anden *on/nous*-adfærd hjemme ved middagsbordet, eller om de unge piger ville (være i stand til at) ændre adfærd på området, hvis de talte til en lærer eller lignende.

4. Modeller der søger at forene de to typer tilgange findes dog også (Christoffersen 2010).

5. I de få tilfælde, hvor det ikke var muligt at arrangere en sådan fri samtale med tre deltagere, er den frie del defineret som den del af optagelsen, hvor forskeren ikke stillede spørgsmål, men hvor der fandt en ikke-kontrolleret samtale sted mellem den talende og forskeren. Interaktionen er dog naturligvis ikke sammenlignelig med den, der foregår i grupper på tre.

4. Analytiske udfordringer

En analyse, der vil sammenligne brugen af *on* for *nous* hos forskellige grupper talende over tid og i forskellige situationer, må nødvendigvis have en kvantitativ tilgang. Vi har i omtalen af tidligere studier set, at en sådan har været praktiseret for Québec-fransk i Laberge (1977), hvor brugen af *nous* som subjekt er udtrykt i procent ud af mulige forekomster, og også i Coveney (2000) studium af nordfransk talesprog (fra en sommerlejr for unge) er der brugt en tilgang inspireret af den sociolingvistiske variabel. Coveney udtrykker således sine resultater for forekomsten af subjekts-*nous* på følgende måde: “*nous* occurred in 4.4% (49/1108) of the cases where it could have been used”. Han arbejder altså med, at den bestemte flertalsreference, der inkluderer taleren (“vi”), kan udtrykkes på to måder, med *on* eller med *nous*, og omtaler for nemheds skyld sin variabel som “4th person” med henvisning til den traditionelle opstilling af pronomener i person og tal.

En sådan tilgang kræver to ting:

1. At man udelukker forekomster af varianterne, der ikke hører til variabelen. Det betyder i dette tilfælde at udelukke *on* brugt med ubestemt reference (i betydningen “man”) som i *Autrefois on se mariait jeune* (“Tidligere blev man gift i en ung alder”), og *on* brugt med bestemt reference i andre tilfælde end 4. person, nemlig som i eksempel (1) og (2), hvor det snarere er en erstatning for 2. person ental eller for 3. person flertal (“6. person”), ligesom det betyder at udelukke forekomster af *nous*, der ikke fungerer som subjekt (på fransk er *nous* også akkusativ- og dativobjektspronomen, men kan i denne rolle ikke alternere med *on*).
2. At man i øvrigt er sikker på, at variabelens (4. persons) to varianter (*on* og *nous*) virkelig er semantisk ækvivalente. Netop problemet med semantisk ækvivalens er en stor udfordring for den kvantitative sociolingvistik anvendelse inden for syntaks. Da de første forsøg på at anvende denne tilgang inden for andre områder end fonologi kom frem sidst i 1970’erne og i 1980’erne, var der kritik og modstand fra flere hold (se overblik og diskussioner i bl.a. Coveney 1996, Gadet 1997, Lavandera 1978, Milroy 1987, Sankoff 1988, Winford 1996, også resumeret i Hansen 1999). Modstanderne fastholdt “one form one meaning”-princippet og ville ikke høre tale om ækvivalens mellem forskellige syntaktiske

former. Der opstod dog gradvis en slags konsensus om, at visse meget begrænsede tilfælde af syntaktisk variation godt kunne opfattes og behandles variationistisk, herunder f.eks. engelsk 3. person endelsers vekslen mellem *s*-form og ikke-*s*-form (*he do/he does*). Coveney's afhandling fra 1996 om variation i franske spørgestrukturer (*Viens-tu?/Est-ce que tu viens?/Tu viens?*) og nægtelseskonstruktioner (*il ne vient pas/il vient pas*) er et forsøg på at anvende variationsparadigmet inden for fransk syntaks, ligesom hans senere studium af *on/nous*-variationen naturligvis er det.

I forlængelse af punkt 2 herover har flere studier undersøgt ækvivalensen mellem *on* og *nous* som udtryk for 4. person. Coveney 2000 resumerer disse, og der skal her kort omtales én af de vigtige diskussioner (som også behandles i Hansen 1999): Er der en funktionel fordeling mellem de to former, således at de indikerer forskellig inddragelse af modtageren (en inklusiv kontra en eksklusiv funktion)? Med andre ord, er *on* et "vi", der inkluderer samtalepartneren, og *nous* et "vi", der ekskluderer samtalepartneren? Dette er bl.a. undersøgt i et studium af Pohl (1967) med følgende testsætninger, som 91 franske informanter blev bedt om at vurdere naturligheden af (se oversættelse under sætningerne):

- (5a) **On** vous préviendra si **on** passe par chez vous [eksklusiv brug]; éventuellement **nous** pourrions **nous** rencontrer devant votre maison [inklusiv brug].
- (5b) **Nous** vous préviendrons si **nous** passons par chez vous [eksklusiv brug]; éventuellement **on** pourrait **se** rencontrer devant votre maison [inklusiv brug].
(Vi informerer jer hvis vi kommer forbi [eksklusivt 'vi']; måske kan vi mødes foran jeres hus [inklusive 'vi'])

Ifølge Coveney's (2000) referat af Pohls undersøgelse, svarede 55 af informanterne, at sætning (5b) var mest naturlig, mens 18 hældede til (5a) og resten (18 personer) ikke havde nogen præference. På trods af majoritetstendensen er Coveney ud fra disse tal ikke overbevist om en differencieret referencefunktion og leverer nogle eksempler fra sit eget korpusmateriale, som viser at *on* og *nous* fint kan bruges om nøjagtig de samme refererede personer. I nedenstående eksempel

(6) bruges begge former således tilsyneladende i flæng af den samme taler til at referere til præcis den samme gruppe mennesker (nemlig køkkenpersonalet i ferielejrens kantine, som taleren selv er en del af), set fra samme perspektiv:

- (6) **nous** n'avons que quatre repas à assurer par semaine parce qu'i n mangent pas là le soir – **on** est employés qu'à trois personnes c'est normal (...) mais **nous** avons quelquefois des surprises parce que / ils veulent pas y goûter (...) puis **on** a la quelquefois la surprise qu'i n touchent pas à leur nourriture qu'on leur donne (ex. 60, 61, 62, Coveney 2000)

Også andre pragmatiske forskelle mellem *on* og *nous* er blevet hævdet. Blanche-Benveniste har foreslået at *nous* indikerer gruppen "set udefra", mens *on* indikerer gruppen set indefra (Blanche-Benveniste 1985, citeret i Coveney 2000).

En kvantitativ variationistisk tilgang er på trods af ovenstående udfordringer ikke umulig. Den kræver nøje udelukkelse af en hel del forekomster (jf. punkt 1 ovenfor) og en form for tackling af de påståede semantiske forskelle mellem *on* og *nous*, gennem f.eks. en kodning for inklusiv/ eksklusiv brug (jf. punkt 2 og den efterfølgende diskussion ovenfor).

Omvendt går man ved at udelukke "irrelevante" forekomster af *on* måske glip af vigtig information om *on*'s brede anvendelsesområde og herigennem formens popularitet. Den "vaghed" som purister beskylder *on* for⁶, og som ligger i formens potentielle flertydighed ("man"?, "vi"?, "du"?, "de"?) er måske netop en styrke i den nære talesprogs kommunikation, og man vil ikke få indblik i dette ved at begrænse en undersøgelse til udelukkende at se på *on* som 4. personspronomen. Man kunne altså i stedet beslutte at registrere forekomsten af hvert eneste *on*.

I de følgende datauddrag vil den konkrete løsning i praksis af disse mulige tilgange blive diskuteret.

6. "a sign that individuals are no longer willing to take responsibility for their own actions and that they hide behind ambiguous language, such as *on*", cf. Coveney 2000s gengivelse af Leeman 1991.

5. Datauddrag

Det første datauddrag (A, se herunder) er fra en fri samtale med intervieweren (ikke undertegnede i dette tilfælde, men en indfødt hjælper, Sarah Verdoia, her benævnt *INT*). Den optagne er en 20-årig 3.g'er (ET) på et teknisk gymnasium med specialisering i sundhed og sygdom (*lycée sanitaire et social*) i Paris. Optagelsen finder sted i 2004.

ET fortæller i uddraget om sine praktikoplevelser som sygehjælper på et parisisk hospital. Han har været på operationsafdelingen og har undret sig over, at der var et flertal af mandlige ansatte i forhold til kvindelige (helt op til $\frac{3}{4}$ af kirurgerne var mænd), mens fordelingen var 50/50 blandt sygeplejerskerne. Portørjobbet, der udførtes af sygehjælper, var 100% varetaget af mænd, fortæller han, og det forstår han godt, da han i en specifik situation (under praktikken) oplevede at skulle flytte en patient der vejede 145 kg, og som de måtte være fire personer, heriblandt ham selv som eneste praktikant, om at transportere. (X indikerer i uddraget en stavelse, der ikke kan høres tydeligt).

I skemaet, der følger uddraget, er vist et forslag til registrering eksemplerne på *on* (der er ingen eksempler på *nous* eller *nous*, *on* i subjeks-funktion i uddraget), som både ville tillade et generelt overblik over anvendelserne af reference i forbindelse med *on* og *nous* (jf. skemaets kolonne 4 og 5) og en efterfølgende kvantitativ analyse af variationen mellem *on* og *nous* i betydningen "vi" for de eksempler, som egner sig til dette (jf. skemaets 6. kolonne). Sidstnævnte eksempler kan suppleres med analyse af inklusiv/eksklusiv betydning af "vi".

Uddrag A.

- 1 ET : Vous savez X parce qu'en fait moi j'ai fait mon stage parce qu'on
- 2 fait beaucoup de stages en BEP, j'avais fait mon stage en, à l'hôpital
- 3 Saint Antoine, dans le douzième et j'étais au bloc opératoire. Et euh
- 4 et là il y avait majoritairement des garçons. C'est bizarre X. Il y avait
- 5 très peu de femmes et beaucoup de, beaucoup d'hommes. Comme
- 6 quoi ça change des, ça change des endroits XX. *INT: Mais là au*
- 7 *bloc opératoire c'est-à-dire en tant qu'infirmier, aide-soignant ?* ET : Oui,
- 8 en tout, il y avait... Dans les chirurgiens, les trois quarts c'était des
- 9 hommes. Des infirmières euh ça devait être à peu près équivalent,
- 10 il devait y avoir moitié, moitié femmes. Par contre dans les XX il n'y

11 avait que des hommes. Parce que, parce que les aide-soignants, ils
 12 étaient censés faire du brancardage X. Moi je sais qu'une fois j'ai
 13 été chercher une dame qui faisait cent quarante cinq kilos, et euh
 14 on était quatre pour la porter. Parce que... son lit pesait vraiment
 15 beaucoup. Et je me voy/ je me voyais mal une femme enfin tirer
 16 euh sur le lit euh, et qui font deux mètres sur, deux mètres sur trois.
 17 Cette dame euh XXXX était cent quarante-cinq kilos et je voyais très
 18 mal euh une femme le faire. Bon voilà. *INT: Quatre hommes vous étiez?*
 19 ET: Oui, on était, oui, on était quatre. *INT: Mais euh des stagiaires ou*
 20 *des confirmés ?* ET: J'étais, j'étais le, j'étais le seul stagiaire. Il y avait
 21 trois, trois confirmés entre guillemets, et et j'étais tout seul.

linie	eksempel	pron. (on; nous; nous, on)	pron.'s reference (ubestemt/ bestemt)	hvis be- stemt, hvilken personre- ference?	egnet til kvantitativt studium af on/nous for 4. person?	hvis = 4. per- son ("vi"): inklusive eller eksklusiv brug?*
1	<u>on</u> fait beaucoup de stages en BEP (man/vi er tit i praktik på BEP = Brevet d'Etude- des Profession- nelles)	on	ubestemt/ bestemt	man/vi	nej	-
14	<u>on</u> était quatre pour la porter (vi var fire om at bære/trans- portere hende)	on	bestemt	vi	ja	eksklusiv
19	Oui, <u>on</u> était, (ja, vi var,)	on	bestemt	vi	ja	eksklusiv
19	<u>on</u> était quatre (vi var fire)	on	bestemt	vi	ja	eksklusiv

* inklusiv brug: inkluderer lytteren/modtageren

eksklusiv brug: ekskluderer lytteren/modtageren

Det første eksempel i uddraget (linie 1) kan have enten ubestemt eller bestemt reference, og ville derfor ikke kunne indgå i en optælling af *on/nous*-variationen, men viser at den indbyggede vaghed kan være praktisk i kommunikationssituationen. De øvrige eksempler har bestemt reference i 4. person (= "vi"), og ville egne sig fint til et kvantitativt studium. Alle er brugt eksklusivt, dvs. inkluderer ikke lytteren. Den eksklusive brug af *on* er naturlig her, da interviewereren ikke er en del af ETs bekendtskabskreds, og det ville være ret usandsynligt at bruge "vi" med inklusiv reference. Datatypen med en fremmed interviewer er altså faktisk uegnet til at afgøre denne del af problematikken. Det samme gør sig gældende i nedenstående uddrag (B) fra en fri gruppesamtale optaget i 2001. GG og NI er universitetsstuderende på 6. år i Paris og ca. 25 år gamle. Intervieweren stiller ikke spørgsmål, men er med i samtalen (her er *INT* = undertegnede).

NI og GG fortæller om, hvordan de på en hyttetur med studiekammerater i forbindelse med et feltarbejde lavede mad sammen, ofte *crêpes*, men i øvrigt al slags mad. De er meget madglade begge to.

Uddrag B.

- 1 **NI :** pour faire une enquête de terrain, euh l'année dernière,
- 2 et donc on ét/ on habitait dans une maison euh donc tous
- 3 les étudiants ensemble, donc euh G.G., moi et les les filles
- 4 avec euh, enfin, Laure, Laurence et tout ça, et très souvent
- 5 quand même on mangeait beaucoup de crêpes parce que
- 6 <INT : (rire)> G.G. euh mange que des crêpes, <INT : Tu
- 7 étais dégouté ?> il faisait des crêpes euh, <GG : (rire)> <INT :
- 8 (rire)> moi, les crêpes, euh <INT : oui, bon, oh>
- 9 **GG :** Sinon, non toute la cuisine. Tout, ah oui. Oui, oui, on est on
- 10 est surtout on est surtout bon mangeurs, en fait. <INT : Oui,
- 11 c'est ça.> Donc euh finalement quelle que soit la gastronomie,
- 12 ça, ça nous (XXXX) <NI : (XXXX)>
- 13 **NI :** quand même, il faut que ça soit avec amour.
- 14 **GG :** Ah oui il faut que ça soit fait avec amour, comme on dit.
- 15 [...]

16 **NI**: Mais non faire la cuisine oui, euh, c'est, c'est agréable et,
 17 enfin, en général ça plaît pas mal.

18 **INT**: Ça peut détendre aussi, moi j'aime bien aussi. **On** peut boire
 19 un petit verre de vin, en faisant la (XX).

I linie 2, 5 og 9 har forekomsterne af *on* bestemt reference, de er ækvivalente med *nous* (et eksklusivt *nous*) og ville egne sig til et kvantitativt studium af valget mellem *on* og *nous*, mens det følgende eksempel (linie 14) uden tvivl har ubestemt reference (*comme on dit* = "som man siger"). Det sidste eksempel – fra intervieweren – (*On peut boire un petit verre de vin*, linie 13) er måske tvetydigt, mest sandsynligt har det ubestemt reference ("man"). Interviewerens sprogbrug bør dog naturligvis ikke inkluderes i analysen på lige fod med informanternes.

6. Konklusion

Der har i nærværende artikel mindre været tale om afrapportering af forskningsresultater end om overvejelser omkring datadesign og analysemetode i forbindelse med et fransksprogligt fænomen inden for pronomenkategorien.

Den analytiske løsning, der her foreslås (med registreringer som i ovenstående skema, afsnit 5) vil forhåbentlig både give mulighed for at forstå noget af *on*'s popularitet generelt (den indbyggede vaghed i *on*'s reference bidrager måske hertil), og til at svare på de overordnede spørgsmål, dels om hvorvidt *on* er i fremmarch på bekostning af *nous* som subjektspronomen, dels om hvorvidt variationen mellem de to former i dag (tre, hvis vi medregner den forstærkede variant *nous, on*) er knyttet til forskelle i den situationnelle interaktion eller eventuelt stadig også til den talendes uddannelsesbaggrund, jf. tidligere tiders stigmatisering af anvendelsen. Det er i gennemgangen blevet konstateret, at netop datatypen med en fremmed person ved båndoptageren ikke er egnet til afdækning af problematikken om inklusiv/eksklusiv brug af "vi"-pronomenet. Der skal nok derfor overvejes andre datatyper, hvis denne analysefaktor skal bibeholdes. Principielt er der dog intet til hinder for at inddrage denne eller andre sproglige analysefaktorer

(såsom eventuel afhængighed af bestemte faste verbalforbindelser) i analysen, hvis den udføres som skitseret.

Henvisninger

- Albris, J. (1991). Style analysis, i F. Gregersen & I. L. Pedersen (red.) *The Copenhagen study in urban sociolinguistics*, København: C. A. Reitzel, del 1, 45-106.
- Bell, A. (1984). Language style as audience design, *Language in Society* 13, 145-204.
- Blanche-Benveniste, C. (1985). Coexistence de deux usages de la syntaxe du français parlé, i *Actes du XVII Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, 1983*, bind 7, 203-214.
- Blanche-Benveniste, C. (1997a). *Approches de la langue parlée en français*. Paris/Gap: Ophrys.
- Blanche-Benveniste, C. (1997b). La notion de variation syntaxique dans la langue parlée, *Langue française* 115, 19-29.
- Boutet, J. (1994). *Construire le sens*. Bern: Peter Lang.
- Christoffersen, A. W. (2010). *Tidsliniemodellen og den palermitanske dialekt. Et bidrag til den italienske sociolinguistik*, ph.d.afhandling, Københavns Universitet.
- Coveney, A. (1996). *Variability in spoken French*. Exeter: Elm Bank Publications.
- Coveney, A. (2000). Vestiges of *nous* and the 1st person plural verb in informal spoken French, *Languages Sciences* vol. 22, 447-481.
- Damourette, J. & Pichon, E. (1911-1940). *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française*. Paris: d'Artrey.
- Eckert, P. (2000). *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Eckert, P. & R. R. Rickford (2001). *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gadet, F. (1997) (red.). *La variation en syntaxe. Langue française* 115.
- Grafström, A. (1969) "On" remplaçant "nous" en français contemporain, *Revue de Linguistique Romane* 33, 270-298.
- Gregersen, F. (2009). The data and design of the LANCHART study, *Acta Linguistica Hafniensia* 41, 3-29.
- Hansen, A. B. (1994). Etude du E caduc - stablisation en cours et variations lexicales, *Journal of French Language Studies* 4, 25-53.

- Hansen, A. B. (1998). *Les voyelles nasales du français parisien moderne. Aspects linguistiques, sociolinguistiques et perceptuels des changements en cours. Etudes Romanes* 40. København: Museum Tusculanum Forlag.
- Hansen, A. B. (1999). Traitement variationniste de problèmes syntaxiques – exemples du français parlé, i H. P. Lund (red.) *La langue, les signes et les êtres. Etudes Romanes* 44. København: Museum Tusculanum Forlag, 29-46.
- Hansen, A. B. (under udgivelse). A study of young Parisian speech – some trends in pronunciation, i R. Gess, C. Lyche & T. Meisenburger (red.) *Phonological Variation in French: Illustrations from Three Continents*, Amsterdam: John Benjamins.
- Hansen, A. B. & I. Malderez (2004). Le *ne* de négation en région parisienne: une étude en temps réel, *Langage & Société* 107, 5-30.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. (1984). Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation, i J. Baugh & J. Sherzer (red.) *Language in use*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 28-53.
- Labov, W. (1994). *Principles of Linguistic Change. Vol. I: Internal factors*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Laberge, S. (1977). *Etude de la variation des pronoms sujets définis et indéfinis dans le français parlé à Montréal*, thèse de doctorat. Montréal: Université de Montréal.
- Lavandera, B. (1978). Where does the sociolinguistic variable stop? *Language in Society* 7, 171-182.
- Leeman, D. (1991). On theme, *Linguisticae Investigationes* 15 (1), 101-113.
- Marchand, F. (1971). *Le français tel qu'on l'enseigne*. Paris: Larousse.
- Mees, I. (1983). *The speech of Cardiff school children: a real time study*, doktorafhandling. Leiden: Universitetet i Leiden.
- Milroy, L. (1987). *Observing and Analysing Natural Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Norén, C. (2004). "On dit qu'on est speed." Remarques sur le pronom ON dans le français parlé, i H. L. Andersen & C. Thomsen (red.) *Sept approches à un corpus. Analyses du français parlé*, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 87-105.
- Pohl, J. (1967). Six esquisses, *Le Français Moderne* 35, 1-15.
- Sankoff, D. (1988). Sociolinguistics and syntactic variation, i F. Newmeyer

- (red.) *Linguistics: the Cambridge survey, vol. 4, Language: the socio-cultural context*, Cambridge: Cambridge University Press, 140-161.
- Söll, L. (1969). Zur Situerung von "on", "nous" im neueren Französisch, *Romanische Forschungen* 81, 535-549.
- Thibault, P. & M. Daveluy (1989). Quelques traces du passage du temps dans le parler des Montréalais, *Language Variation and Change* 1, 1, 81-85.
- Trudgill, P. (1988). Norwich revisited: recent change in an English urban dialect, *English World-Wide* 9, 33-49.
- Weinreich, U., W. Labov & M. I. Herzog (1968). Empirical foundations for a theory of language change, i W.P. Lehmann & Y. Malkiel (red.) *Directions for Historical Linguistics*, Austin & London: University of Texas Press, 95-188.
- Winford, (1996). The problem of syntactic variation, i Arnold et al. (red) *Sociolinguistic Variation, Data, Theory, and Analysis. Selected Papers from NWAVE 23 at Stanford*, Stanford: CSLI Publications, 177-192.

Lette pronomeners placering: klise og topologisk integritet¹

Lars Heltoft

1. Indledning

Letledsreglen er en af de kendte 'undtagelser' i den danske topologi som den er beskrevet af Paul Diderichsen i sætningsskemaet (Diderichsen 1946). Reglen siger at tryksvage pronominale led står i neksusfeltet under forudsætning af at deres styrende verbal også gør det.

- (1) Nu fortalte han _ohende _odet jo aldrig direkte.
- (2a) Nu har han jo aldrig fortalt _ohende _odet direkte.
- (2b) *Nu har han _ohende _odet jo aldrig fortalt direkte.

Der gælder den generelle forudsætning at det indirekte objekt altid står før det direkte objekt. (3c) er således ikke mulig².

- (3a) Han fortalte jo aldrig ¹hende _odet.
- (3b) Han fortalte _ohende jo aldrig ¹det.
- (3c) *Han fortalte _odet jo aldrig ¹hende.

Reglen gælder udelukkende for simple anaforiske led i pronominal form, og middelbare indirekte objekter med præposition (4) er reglen uvedkommende.

- (4) Han fortalte _odet jo aldrig _otil ¹hende / ¹til _ohende.

1. Tak til Karen Margrethe Pedersen og Katrine Planque Taftbjerg for vigtige kommentarer til artiklens første version. Ansvar er mit.

2. Formentlig er dette et særtilfælde af det almindelige princip i dansk at subjekt kommer før objekt. Det indirekte objekt tolkes både i traditionen (Diderichsen 1946) og i Hansen og Heltoft (2011) som et såkaldt indholdssubjekt. Denne side af problemstillingen behandles ikke yderligere.

I den klassiske version af sætningsskemaet analyserer man (1) og (2) således:

F / Neksusfelt				/ Indholdsfelt		
	v	s	a	V	S	A
Nu	fortalte	han	„hende „det	jo aldrig		direkte
Nu	har	han	jo aldrig	fortalt „hende „det		direkte

Som (2ab) viser, står et tryksvagt pronomener aldrig i neksusfeltet hvis hoved verbet står i indholdsfeltet på pladsen V. Letledspladsen kan ikke identificeres med pladserne for partikler og sætningsadverbialer (Diderichsens *a*-plads), men "... staar i Neksusfeltet (foran Neksusadverbialet), hvis Verbalet ikke er delt" (Diderichsen 1946: 193).

Reglen gælder både personlige og lokale pronomener, som vist i (5ab).

(5a) Hun bor „her ikke mere.

(5b) Så ¹I „hende „der også?

Det er ikke en regel om objekter alene, og det er deskriptivt forkert når den generative tradition har talt om Object Shift (Holmberg og Platzack 1995; Vikner 1995, 2005; Bjerre mfl. 2008). Det er rimeligere når Christer Platzack i sin nyeste bog (2011) taler om 'pronomenhopp'.

Letledsreglen er teoretisk interessant ved at rejse problemet om forskellen mellem pladser og sætningsled. Forskellen mellem sætningens topologi (pladser) og dens kombinatoriske syntaks (sætningsled) viser sig ved at sætningsled kan stå på andre pladser end deres karakteristiske. Anaforiske pronomener er enten objekter eller lokale valensled, men kan altså under visse betingelser stå på en plads der ikke er deres normale. I den generative grammatik beskriver Platzack (2011) de lette led i svensk som placeret på pladsen *a* for neksusadverbialer (sætningsadverbialer og dialogiske partikler). Teknisk udtrykt behandles de som knyttet (adjungeret) til TP, på adverbialplads, og analysen af (6a) skal være som i (6b):

(6a) Hjälpte hans syster honom faktiskt inte med läxan?

(6b) [_{CP} Hjälpte [_{TP} hans syster [_{ADVP} honom [_{ADVP} faktiskt [_{NEG,P} inte [_{VP} med läxan]]]]]

Denne analyse afviger fra dansk topologisk tradition ved sin parallelle behandling af adverbialer og lette pronomener, for på dansk er der ingen klare argumenter for at sige at de lette led står på α -pladsen, mens forholdene er anderledes i svensk (Platzack 2011:167).

2. Letledsplacering som klise

Begrebet 'klise' – normalt specificeret som enklise eller proklise – dækker det forhold at et grammatisk tegn får særlig behandling i udtrykket, i og med at det knyttes syntagmatisk til en anden sproglig størrelse.

I dansk tradition forstår man ved – specielt enklise – et morfologisk særforhold. Klitiske former er morfologiske former der findes i udtryksmæssigt reduceret form ved siden af deres fulde form, som fx: *-en* der er (en)klitisk form til *den* i jysk og i øsmål: *hvis du lige tar'en med herover* (se videre afsnit 3). Den klitiske form reduceres i udtrykket og bindes syntagmatisk til en anden størrelse, den såkaldte vært eller klisebærer. Eventuelt kan klitikonet opgå i sin vært som en del af denne, typisk som en del af et ord.

Det er usædvanligt i dansk (dialektologisk) tradition at relatere letledsreglen til begrebet klise, men inden for den klassiske sammenlignende sprogvitenskaber har man brugt betegnelsen enklise om særplacering af led der taber deres tonale accent, et fænomen der er kendt som Wackernagels Lov, her vist med et eksempel på sit synkrone gennemslag i latin.

- (7) Utinam **me** divi adaxint ad suspendium
 gid mig guderne må drive til hængning
 'Gid guderne må drive mig til at hænge mig' Plautus Aulularia
 50

Efter Wackernagels Lov flytter ord der taber deres tonale accent, frem på sætningens 2. position og har det betonedede led på førstepladsen som deres vært. De atoniske led i latin har altså en særlig topologi, de har ingen reduktion af deres udtryk ud over atonien, og de er altså ikke bundne eller atoniske særformer som man finder det i senere romanske sprog.

Inden for udforskningen af dansk har Hans Basbøll (1986) og Henrik Jørgensen (1991, 2000) forstået placeringen af lette led som en form for klise, og begge taler således om klise i en forstand der som Wackernagels Lov inddrager forholdet mellem sætningens pladser og prosodien som en del af begrebet. Hans Basbøll opfatter de lette pronomener som klitiske til det finitte verbal, og det er også den beskrivelse der er valgt i Hansen og Heltoft (2011). Henrik Jørgensen indtolker det generative adjungeringsbegreb i den topologiske model og argumenterer for at de lette pronomener kommer til at stå på samme position som det trykstærke led de står nærmest ved.

I denne artikel vil jeg ligeledes argumentere for at letledsreglen er en kliseregel, men med andre synspunkter:

- Letledsreglen kan forstås som en kliseregel, men ikke som klise til en stamme (fx verbalstamme), derimod som klise til en syntaktisk helhed eller konstituent. Man har altså brug for et udvidet begreb om klise der inddrager syntaktiske konstituenten som bærere af klitiske led.
- Man må skelne mellem klitiske led der beholder deres topologiske status, og klitiske led der mister den.
- Klitiske led der beholder deres topologiske status, siges at have **topologisk integritet**³, og sådanne led er **topologisk intakte**.
- Topologisk integritet er et typologisk begreb der kan bruges i synkron analyse af ledstillingssprog, fx af forholdet mellem forskellige undertyper af V2-sprog som oldfransk og ældre og nyere skandinavisk.

2.1. Morfologisk og syntaktisk betinget klise

Jeg vil i dette afsnit indføre en skelnen mellem morfologisk betinget klise og syntaktisk betinget klise, i kort form morfologisk og syntaktisk klise.

Ved klise skelnes der altid mellem det klitiske led og det klitiske leds vært: klisebæreren. Det klitiske led mister i en bestemt kontekst sin syntagmatiske selvstændighed og får i en eller flere henseender udtryksreduktion. Klisebæreren er den kontekst der er en betingelse for klisen.

3. ODS bet. 2.

Skellet mellem morfologisk og syntaktisk klise er afhængigt af klisebæreren. Ved den morfologiske klise er en ordstamme eller en fleksivisk bøjet ordform klisebærer; syntaktisk klise er tilsvarende en klise med en syntaktisk konstituent som klisebærer.

2.2. *Det traditionelle begreb: morfologisk enklise*

Morfologisk klise kan illustreres med eksempler og analyser fra dansk dialektologi og sproghistorie. Her er fænomenet hovedsagelig studeret som enklise (adj. enklitisk), og det dækker morfologiske varianter af ordformer. Enklitiske former har:

- Trykreduktion
- Alternierende og oftest reduceret udtryk
- Et værtsled 'at læne sig op ad', fx en verbalform

Alternation mellem en fuld morfologisk form og en udtryksreduceret finder man i par som *den* ['dæn'] vs. *-en* [-(ə)n], eller *det* ['de] vs. *-et* [-(ə)ð], fx i østjysk: *hvis du lige tar'en med herover; nej, jeg kan sgu nok ette nå'et* 'jeg kan sgu nok ikke nå det'.

Værtsleddet bærer den enklitiske form, og i følgende eksempel fra gammelskånsk (1400-tallet) er det verbalstammen der er bæreren:

(8)	oc	løft-a-n	adir vp	oc
	og	løft-PRS.3PL-ENKL.OBL	atter op	og
	lad-a-n		falla	nithir.
	lad-PRS.3PL-ENKL.OBL		falde	ned

(Uldaler og Wellejus: Gammeldansk Læsebog 45, 30)

Her foreligger der enklise til verbalformer i præsens 3pl. Formen *-n* er enklitisk form af *han* (opr. akkusativ, men *-n* danner i 1400-tallet morfologisk par med den generaliserede oblikke form *hanum* eller *honom*, der oprindeligt er dativ). Morfologisk klise er altså til en stamme eller en bøjningsform. Der er mindst to undertyper:

- Fiksering. Ved fiksering bliver klitikon en del af værtsordet. Eksempler er vist ovenfor som (8), og man kan tilføje fx: *Don't you understand*

him any more? over for *Do you not understand him any more?* uden enklise.

- Betinget permutabilitet. Ved klise med betinget permutabilitet kan den klitiske størrelse have mere end én position.

Et klassisk eksempel på betinget permutabilitet finder man i italiensk, hvor placeringen har indeksikalsk⁴ funktion. Foranstilling af klitiske pronominalformer peger på en finit verbalform som klisebærer, mens efterstillede klitiske former peger mod en infinit form som bærer.

(9) Finit V	Infinit V	
la vedo 'jeg ser hende'	veder-la 'at se hende'	(la fanciulla 'pigen')
si vende 'sælges, være til salg'	vender-si 'at være til salg'	(la casa 'huset')
lo scrivo 'han skriver den'	scrivo-lo '(at) skrive den'	(il romanzo 'romanen')

2.3. Syntaktisk klise

Ved syntaktisk klise varetages værtsfunktionen af en syntaktisk konstituent. De italienske klitika er primært morfologiske klitika, men enkelte træk ved dem kan bruges til at vise forskellen mellem morfologisk og syntaktisk klise. Ved modal- og hjælpeverber klitiserer de til hele verbalhelheden, fx (10a):

(10a) Lo [devi scrivere].
'du bør skrive den'

(10b) Devi scrivo.

I (10a) træder modalverbet *dovere* 'burde' ind og synes at overtage værtsfunktionen, men forholdet skal formentlig forstås som proklise til den samlede verbalhelhed. Pronomenet *lo* 'den' er naturligvis aktant for *scrivere* 'skrive'.

4. 'Indeksikalsk' i Peirces forstand, jf. Andersen 1980, 2008. Indeksikalske tegn peger på andre tegn, enten direkte i den syntagmatiske kontekst, eller inden for det morfologiske system som sådan.

Et andet eksempel på klise til en konstituent er det trykssvage led i enhedstryksforbindelser, jf. Andersen 2008. Trykreduktion på et led markerer at leddet på et bestemt niveau ikke udgør en komplet konstituent, men skal ses i sammenhæng med en syntaktisk kategori der har fuldtryk. Med det fuldtryksbærende led er konstituenten komplet. Som eksempler kan vi tage sammensatte prædikater som *være sur*, *komme hjem*, *gå galt*, *købe hus*.

(11a) Han ₀er altid sur.

(11b) ₀Er han altid sur?

Eksemplet viser tydeligt forskellen mellem det indholdssyntaktiske niveau og det topologisk-syntaktiske. I indholdssyntaksen er der tale om et komplekst prædikat *være-syg*, svarende til sammensatte eller omskrevne verbalformer som *har-spist*, *måtte-opgive*, og det er i forhold til dette niveau at klisen tæller som udtryk: Det trykbærende led er klisebæreren, og det trykssvage er det proklitiske led. Proklisens funktion er at pege indeksikalsk på klisebæreren, og det proklitiske led signalerer således: 'Dette indholdsled er ikke færdigt med mig, find min bedre halvdel senere i sætningen'.

At dette er en syntaktisk form for klitisk opbygning, viser sig ved at den er rekursiv:

(12a) Han ₀må ₀have ₀været sur. [₀må [₀have [₀været [sur]]]]

(12b) ₀Kan han ₀være ₀blevet sur? [₀kan [₀være [₀blevet [sur]]]]

Den fælles trykstærke kategori er prædikativet, men de trykreducerede verbers rekursivitet afspejler et syntaktisk-semantisk hierarki som vist i parentesnotationen.

3. Topologisk integritet

I eksemplet enhedstryk (11-12) er der en yderligere pointe, nemlig at det klitiske led bevarer sin fulde ledstatus og funktion på det topologiske niveau. Det kan som (11ab) og (12ab) viser, stå på anden plads i sætningen, og det fungerer som alle andre finitter som et fuldt topologisk eller udtrykssyntaktisk sætningsled og deltager dermed

på lige fod med andre finitter i angivelsen af sætningens illokutionære ramme (forskellen mellem fremsættende og spørgende ledstilling, jf. Heltoft 2001: 181-184, Hansen og Heltoft 2011, kapitel XVIII).

(13)	F	v	s	a	V	S	P	A
	Han	o må			o have	o været	sur	
		o Kan	han		o være	o blevet	sur?	

Sådanne klitiske led der bevarer deres topologiske funktion, siges at være topologisk intakte, dvs. de fungerer trods deres betingede udtryksreduktion som en fuldgyltig topologisk størrelse. Og at denne egenskab ikke er en selvfølgelighed viser sig ved en sammenligning med forholdene i oldfransk.

3.1. Topologiske systemer med klitika uden integritet

Oldfransk har som andre romanske sprog et paradigme for de personlige pronomener med separate betonedede og ubetonedede (bundne) former. Paradigmet ser således ud (jf. Nørgård-Sørensen, Heltoft og Schøsler under udgivelse).

	toniske (frie)		atoniske (bundne)	
	1./2.p	3.p m/f	1./2.p	3.p m/f
nom.sg	je/tu	il/ele	-zero-	-zero-
acc.sg	moi/toi	lui/li	me/te	le/la
dat.sg				li
nom.pl	nos/vos	il/eles	nos/vos	-zero-
acc.pl		eus/eles		les
dat.pl		eus/elles		leur

Figur 1. De personlige pronomener i oldfransk

Oldfransk er et V2-sprog der på mange punkter ligner ældre nordisk, men oldfransk kombinerer V2-systemet med et paradigme af frie og bundne pronomener. Det er interessant at de bundne pronomener i modsætning til de frie ikke er topologisk intakte, dvs. at de ingen rolle har i topologien og ingen pladser udfylder.

- (14)
	F	V	
Et il respont que	ce	<u>ne feroit</u>	il pas
og han svarer at	det	vil han ikke gøre	
- (Vance 141)
- (15)
	F	V	
Et de ces trois choses		<u>vos dirè</u>	je bien
Og om de tre ting		jer vil fortælle	jeg gerne
- la senefiance
betydningen
'og de tre ting vil jeg gerne fortælle jer om betydningen af'
(Vance 165)
- (16)
	F	V	
et se vos		<u>ne le faites</u> ...	
og hvis I		ikke gør det	
- (17)
	F	V	
... tu		<u>an perdras</u>	la teste
du		derved vil miste	hovedet
- 'vil du miste hovedet derved' (Buridant 422)

I (14)-(17) består de understregede eksemplende af klisebæreren (finitet), med en eller flere klitiske størrelser knyttet til. Topologisk set er de klitiske pronomener irrelevante og skal ikke tildeles nogen plads. Det er kun en metafor hvis man siger de deler plads med deres klisebærer.

Oldfransk er et V2-sprog med klitika der ikke er en del af topologien. I analysen af dansk har man ikke stillet spørgsmålet om topologisk integritet, men det er efter min mening en fejl.

4. Danske letled som syntaktiske klitika med topologisk integritet

Det er en almindelig antagelse at lette pronomener er enklitiske til den verbalstamme der styrer dem. I et eksempel som (18a (= 1)) er de lette led efter Basbøll (1986) enklitiske til verbalstammen og står så tæt på sin vært som det er muligt for andre og hierarkisk vigtigere regler. Basbøll (1986: 73) formulerer det således at "I et tilfælde som *Slår Hansen ham ikke?* ... må man antage at pronominet knytter sig så tæt til det finitte verbum som muligt, men uden at det *almene* rækkefølgeprincip <subjekt før indirekte objekt før direkte objekt, LH> krænkes." Hovedproblemet er således situationer hvor subjektspladsen er udfyldt som i (18bc).

(18a) Han fortalte ₀hende ₀det jo aldrig.

(18b) Fortalte Peter ₀hende ₀det aldrig?

(18c) I går fortalte Peter ₀hende ₀det så.

Her vinder de illokutionære rammeregler over enklisereglen, hvad der semantisk set jo giver god mening. Alligevel er dette hierarki utilfredsstillende som beskrivelse af klise. Den gør ikke rede for klisen med ét greb, og formuleringen af det almene princip er et problem når man sammenligner med svensk hvor 3.persons lette pronomener udmærket kan stå sammen med finittet før subjektet og derved bryde 'det almene princip'. Dette er en markant og velkendt forskel mellem dansk og svensk, og fra Platzack (2011: 165, 167) citerer jeg:

(19a) I går rakade sig Bo inte.

(19b) Hjälppte honom hans syster faktiskt inte med läxan?

Vi bliver nødt til at fravige forestillingen om konflikt med et alment princip rækkefølgen mellem subjekt og objekter og i stedet søge at formulere en dansk regel. Verbalenklise synes at passe bedre på svensk end på dansk, og jeg vil undersøge om der er et alternativ til forestillingen om finittet eller finittets stamme som klisebæreren.

4.1. Klise til *neksus*

De enklitiske former i nyere dansk talesprog og dialekt antages altid at være enklitiske til verbalstammen og altså morfologiske, men den antagelse er heller ikke let at forlige med de illokutionære restriktioner.

Eksempel (20) er konstrueret som klassisk østjysk dialekt i Onsildmålet⁵, og her er klisen faktisk ikke til verbalformen:

(20)	do so'n eð'	so' don eð'?	*so'n do eð'?
	du så-en ette	så du-en ette	så-en du ette
	'du så den ikke'	'så du den ikke?'	

Hvis formen *so'n* skulle opfattes som en fikseret klitisk form til verbalstammen, måtte man vente at den kunne stå sammen med verbalet, også når subjektet står på subjektpladsen, men sådan er det jo ikke. Eksemplet viser at klisen er til en konstituent, nemlig til neksusen. Argumentationen er den samme som ved andre bundne morfemer der lægger sig til en konstituent, fx gruppegenitiv, nemlig at det enklitiske led ikke kan stå op ad den potentielle leksikalske vært, dvs. det leksikalske kerneled.

(21)	ringe på	[ejerens af nummeret]s	regning
	ringe på	*ejerens af nummeret	regning

- (22) [do so'] ən eð'
 [so' do] ən eð'?
 *so'-ən do eð'?

Det fælles for de to tilfælde er en veldefineret højrekant for et syntagme, henholdsvis nominalhelheden og neksusen. Og denne analyse kan man så forsøge at generalisere til de lette pronomener og deres placering.

4.2. Topologisk integritet

Jeg vil foreslå den analyse at de trykssvage pronomener forstås som klitika til neksusleddet. Analysen forudsætter således at man anerkender behovet for det Hjelmlevske katatagme i syntaksen, fx således som det er gjort i Grammatik over det Danske Sprog (Hansen og Heltoft 2011), se også Heltoft (2008). Den simple analyse af enklisen bliver som vist i (23)-(25), og i (26) er der neksus mellem subjekt og finit, vist ved dobbeltpil, og igen mellem hjælpeverbum og verbalt infinit. Der gælder således samme enkliseforhold hvad enten sætningen er konstrueret

5. Danske Dialekttekster I, tekst nr. 3.

- (30) F v s
 nej, _odet [forstod jeg] ikke ¹selv

Antager man at trykssvage pronomener i fundamentfeltet er proklitiske til neksushelheden, er de danske letled topologisk intakte og kan udfylde fundamentfeltet og dermed bidrage til at udtrykke sætningens illokutionære ramme. I dansk udfylder de trykssvage pronomener fulde topologiske pladser – i modsætning til de bundne i oldfransk.

4.3. Opskrivning af pronominale led

Basbølls synspunkt om letled som enklise til verbalstammen i det finitte verbal støder en vanskelighed i kausativ og passiv *få*-konstruktion og i konstruktionen objekt med verbal infinitiv. Her finder man lette pronominale led der ikke klitiserer til den verbalstamme der styrer dem, alene af den grund at de står til venstre for det styrende verbum.

- (31) Har du fået den repareret, cyklen?
 (32) Hørte vidnet hende blive forulempet af tiltalte?

I disse tilfælde er de lette pronominale former valensled til henholdsvis stammerne *reparer-* og *forulemp-*. De anaforiske pronomener kan således ikke have stammeenklise til disse, og eksemplerne (31-32) er ikke parallelle med analysen i (24) og (27).

Vi kan ikke gå i detaljer med dette problem, specielt ikke med de meget indviklede forhold omkring objekt med verbal infinitiv (se Hansen og Heltoft 2011, XIII § 2); men de syntaktiske opbygningsprincipper bag konstruktionerne er ikke neksus, og derfor er der ikke parallelitet mellem (24) og (31-32). Derimod viser (31) og (32) at værten ikke kan være det styrende verbs stamme. Hvis værten omfatter det finitte verbal, kan det kun være som abstrakt kategori. Og det vil igen sige at (31) og (32) kan forstås som klise til neksusen, altså til den syntaktiske opbygning der er vist i (33) og (34).

- (33) S V V Enklise
 [du ↔ [har ↔ fået] _oden
 (34) S V Enklise
 [han ↔ hørte] _ohende

I (32), vist som (34), hører det passive verbal *blive forulempet* ikke med til neksusleddet, men er styret af verbalstammen *hør-*; i (31), vist som (33), er forholdene mere komplekse, fordi konstruktionen med enhedstryk *få repareret* er en neksuskonstruktion (ingen af delverbalerne kan undværes); men konstruktionen er ikke en ren hjælpeverbskonstruktion, for verbalstammen *få* styrer sit subjekt (*du*) som valensled.

Jeg vil foreslå at det er denne tvetydighed der afspejles i de to placeringsmuligheder for objektet, jf (35ab) og (36ab)

(35a)	S	V	V	Enklise	V
	[du ↔ [har ↔ fået]]		„den		repareret
(35b)	S	V	V	V	Enklise
	[du ↔ [har ↔ [fået ↔ repareret]]]		„den		
(36a)	F	V	V	Enklise	P
	du	har	fået	„den	repareret
(36b)	F	V	V	Enklise	
	du	har	fået repareret	„den	

I en konservativ rigsmålsnorm findes konstruktionen både med og uden opskrivning, (31) er med opskrivning. Den opskrevne form har verbet *repareret* på prædikativpladsen P, mens den uopskrevne form (36b) formentlig følger af at *fået-repareret* tolkes som én sammensat verbalform⁶ på V.

4.4. Det klitiske refleksive pronomen i dansk

Diskussionen af de lette led i dansk forplumres af den ensidige fokusering på udtrykssiden, altså det at man på forhånd formulerer reglen

6. Karen Margrethe Pedersen (2010) har undersøgt den regionale fordeling af rækkefølgen VObj og ObjV i både den kausative og den passive *få*-konstruktion. Neksusanalysen som her foreslået peger på at sprogformer der gennemfører *få* ObjV, har *få* som infinit, men behandler det efterfølgende V som prædikativ; sprogformer med *få* VObj tolker V som et infinit og dermed en del af neksus, selv om *få* ikke er et hjælpeverb, men styrer sit subjekt. Konservative rigsmålsformer tillader altså begge tolkninger, og forskellene i placering af ledet behøver ikke beskrives som regelkonkurrence inden for anaforklise, men følger af forskelle i *få*-konstruktionens syntaktiske struktur, og dem skal vi alligevel gøre rede for.

som noget der omhandler alle 'lette pronominale led'. Der er klare 'undtagelser', nemlig i *der*-konstruktioner hvor der synes at være en særlig placeringsmulighed for refleksive pronomener i refleksiv verbal-konstruktion.

- (37) Her skal der snart slynge sig en å igen.
 (38) Der vil vise sig en ny stjerne på himlen.
 (39) Der havde samlet sig 100000 mennesker på slotspladsen.

Er dette så en særlig letledsplads, for objektspladsen er jo udfyldt med det semantiske subjekt? Det er der ingen grund til at antage, for vi har netop begrebet om topologisk integritet. Og pointen er at de refleksive pronomener ganske vist er tryksvage, og født sådan, men de er ikke topologisk intakte, og de kan aldrig stå i fundamentfeltet. Alle forsøgender i poesi eller stjerner.

- (40) Sig syngende lod Sneen af dine Fødder trykke.
 (41) *_oMig barberede jeg.
 (42) *_oDig morede du.

Hvad man end forsøger: De refleksive pronomener er ikke identiske med de personlige pronomener i tryksvag form, og dette bliver tydeligt når man går på paradigmeniveau. Paradigmet for refleksive pronomener består af lutter tryksvage former, og 3. person har den specifikke form *sig* både i sg. og pl. Morfologien gør klart forskel på de personlige pronomener og de refleksive, og det er derfor heller ikke overraskende at der er forskellige syntaktiske og topologiske egenskaber knyttet til dem.

	SG	PL
1P	_o mig	_o os
2P	_o dig	_o jer
3P	_o sig	

Figur 2. De refleksive pronomener i dansk rigsmål

Den topologiske analyse skal således ikke have nogen plads til de reflektive pronomener i reflektiv konstruktion.

(43)	F	v	V	S	A
	der	skal	slynge sig	en å	igen

De reflektive verbalformer er stadig et eksempel på klise til neksus, men de har ingen selvstændig topologi og udfylder ikke en plads.

(44)	F	v	Enkl	a	V	S/Enkl
	han	skal		bare	oppe sig	
	jeg	må		lige	barbere mig	
	han	oppedede sig		bare		
	jeg	barberer mig		lige		
	Chaplin	barberede	ham	faktisk		
	Chaplin	måtte		faktisk	barbere	ham

Henrik Jørgensen har argumenteret for at tolke den generative analyses adjungering som placering på samme plads som leddet til venstre, i mange tilfælde altså som placering på det finitte verbals plads (1991; 2000a; 2000b, 91-100). Min indvending mod denne analyse er at den ikke passer sammen med sætningsskemaets koncept, for det skal for det første kun registrere de topologisk relevante forhold, og for det andet vil analysen ikke kunne skelne mellem klitika med og uden topologisk integritet. Reflektive pronomener i reflektiv konstruktion har ingen topologi, men de anaforiske personlige og lokale pronomener har en selvstændig topologi, jf. (45).

(45)	F	v	s	Enkl	a	V
		vasker	du dig		lige?	
		vasker	du	den	lige,	skjorten?
	den [₀ dn]	ville	han		selv	vaske, skjorten
	*sig	ville	han		selv	vaske

Tilsvarende er min konklusion i forhold til den generative analyse at begrebet adjungering slår forhold sammen som ud fra den topologiske analyse burde være adskilt. Morfologiske og syntaktiske klitika skal ikke

have samme beskrivelse, for deres bidrag til ledstillingens tegnfunktioner er ikke de samme, og inden for de syntaktiske klitika må man skelne mellem dem der har en topologi, og dem der ikke har det.⁷

5. Konklusioner

Vi kan således formulere følgende konklusioner om reglerne for tryk-svage pronomener i moderne dansk rigsmål:

- Såvel de personlige og lokale anaforiske pronomener som de reflektive pronomener er syntaktiske klitika til neksuskonstituenten. Dette synes også at gælde for de klassiske dialektale tilfælde af klitika med morfologiske særformer.
- Man må skelne topologien fra konstruktionssyntaksen. Klise fører ikke per definition til tab af en uafhængig position i topologien, og der er brug for at skelne klitika med topologisk integritet fra klitika uden.
- Danske reflektive pronomener har ingen selvstændig topologi i reflektiv konstruktion og har således ikke nogen selvstændig plads. Da de knytter sig til neksus som konstituent, giver det heller ingen mening at sige at de står på specielt subjektets eller det finitte verbals plads.

Henvisninger

- Andersen. H. (1980). Morphological change: towards a typology, i Jacek Fisiak (red.) *Historical Morphology*. The Hague, Paris & London: Mouton Publishers, 1-50.
- Andersen, H. (2008). Grammaticalization in a speaker-oriented theory of change, i Th. Eyjólfsson (red.) *Grammatical Change and Linguistic Theory*. Amsterdam/New York: John Benjamins, 11-44.
- Basbøll, H. (1986). Diderichsen vs. Dik eller feltanalyse vs. funktionel grammatik. *NyS* 16-17, 56-76.

7. Vikner (2005) konstaterer at de skandinaviske letled ikke kan kaldes klitika i samme betydning som fx de moderne franske bundne pronominalformer, da de ikke flytter med verbalstammen hen over subjekspositionen. Dette synspunkt er helt parallelt med mit eget og peger på at er det klise, må det være en anden form for klise.

- Bjerre, T., E. Engels, H. Jørgensen & S. Vikner. (2008). Points of convergence between functional and formal approaches to syntactic analysis. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 82, 131-166.
- Buridant, C. (2000). *Grammaire nouvelle de l'ancien français*. SEDES.
- Hansen, E. & L. Heltoft. (2011). *Grammatik over det Danske Sprog I-III*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Syddansk Universitetsforlag.
- Heltoft, L. 2001. Recasting Danish Subjects, i Jan Terje Faarlund (red.) *Grammatical Relations in Change*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 171-204.
- Heltoft, L. (2005). Ledsætning og letled i dansk. OV-rækkefølgens rester, i L. Heltoft, J. Nørgård-Sørensen & L. Schøsler (red.) *Grammatikalisering og struktur*. København: Museum Tusculanum, 9-30.
- Heltoft, L. (2008). Grammatik over det Danske Sprog – en radikal dependensgrammatik? *Ny Forskning i Grammatik* 15, 69-94.
- Holmberg, A. & C. Platzack. (1995). *The Role of Inflection in Scandinavian Syntax*. New York/London: Oxford University Press.
- Jørgensen, H. (1991). Om de danske personlige pronominer. *Danske Studier* 1991, 5-28.
- Jørgensen, H. (2000a). Begrebet "klisis" og dets anvendelse på analysen af de danske letled. *Studier i nordisk* 1998-1999, 37-50.
- Jørgensen, H. (2000b). *Studien zur Morphologie und Syntax der Festlandskandinavischen Personalpronomina*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nørgård-Sørensen, J., L. Heltoft & L. Schøsler (under udg.). *Connecting Grammaticalisation. The Role of Paradigmatic Structure*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pedersen, K. M. (1993). Letledsreglen og lighedsreglen – Novation, ekspansion og resistens, i K. M. Pedersen & I. L. Pedersen (red.) *Jyske Studier*. København: C.A. Reitzel, 199-218.
- Pedersen, K. M. (2010). få stolene malet – få malet stolene. *Danske Talesprog* 10, 57-79.
- Platzack, C. (2011). *Den fantastiska grammatiken. En minimalistisk beskrivning av svenskan*. Norstedts.
- Skårup, P. (1975). *Les premières zones de la proposition en ancien français*. Études Romanes de l'Université de Copenhague 6. København: Akademisk Forlag.
- Vance, B. (1997). *Syntactic Changes in Medieval French: Verb-Second and Null Subjects*. Dordrecht: Kluwer Academic Publications.

- Vikner, S. (1995). *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. New York: Oxford University Press.
- Vikner, S. (2005). Object Shift, i Henk van Riemsdijk & Martin Everaert (red.) *The Blackwell Companion to Syntax*. Oxford: Blackwell, 392-436.

En ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk

Ivan Häuser

Denne artikel er stort set identisk med executive summary i min PhD-afhandling

Hen imod en følelsernes grammatik

I 1995 blev der i Duisburg afholdt et symposium til ære for lingvisten og antropologen Anna Wierzbicka. Bidragene fra symposiet blev efterfølgende udgivet i form af en artikelsamling med titlen *The Language of Emotion*¹; her gjorde Ad Foolen status over forskningen på området følelse og sprog og stillede en række opgaver til den videre forskning. Foolens spørgsmål indgår i udgangspunktet for denne afhandling, der således skriver sig ind i den forskningsmæssige tradition. Det undersøges i min PhD-afhandling, hvordan følelser udtrykkes af afsender og vækkes hos andre gennem sproglige midler. Antagelsen er, at der kan identificeres fællestræk som udgør et særligt lingvistisk system for følelsers interaktion med sproget. Systemet forsøges afdækket inden for det moderne russiske sprog og beskrevet som en ekspressiv kategori – en “følelsernes grammatik”.

Der har tidligere været forsket i følelse og sprog, men kun i form af delstudier, der ikke dækker sproget som helhed. Min afhandling behandler morfologi, syntaks, leksikon samt kulturspecifikke forhold, der påvirker reglerne for sprogbrugen.

Det undersøges ikke, hvordan forskellige socialgrupper bruger følelse i sproget; ej heller er intonation omfattet af undersøgelsen. Ambitionen

1. Foolen, Ad (1997): The expressive function of language: Towards a cognitive semantic approach. *The Language of Emotion*, edited by Susanne Niemeyer, René Dirven. Amsterdam. John Benjamin's Publishers.

er ikke at give nogen udtømmende redegørelse for sprogets ekspressive fænomener, men at identificere generelle fakta og hovedtræk i ekspressiviteten. Undersøgelsen begrænses til skriftlige tekster, hvoraf en væsentlig del dog er nedskrevet talesprog.

Følelser

Følelser ligger bag al kommunikation; de er vores subjektive forhold til verden. Som udførligt beskrevet i Frijda (1986) fremkaldes de af begivenheder, vi bedømmer som gunstige eller ugunstige for vores interesser. De er altså et resultat af en hurtig, råskitseagtig vurderingsproces, som gør det muligt for os at træffe beslutninger spontant. Af samme grund kan vurderingerne være forhastede i stil med “skyd først, spørg senere”.

Følelser kan være blandede og derfor uudgrundelige. De er karakteriseret ved polysemi, dvs. de har flere betydningsmuligheder, fx: Jeg kan græde af sorg, hvis en nær person dør fra mig, men også på grund af en ideologisk tilfredsstillelse (som da Jesse Jackson græd ved Obamas indsættelse som præsident), og jeg kan græde af kunstnerisk nydelse, når jeg hører Don Giovanni. Polysemien eller uudgrundeligheden er et fællestræk for følelser og sprogets ekspressive udtryk, jf. figuren overfor:

Figuren viser, at et kropssprogligt følelsesudtryk som ‘gråd’ og sproglige følelsesudtryk såsom diminutiver, interjektioner og kraftudtryk har det tilfælles, at de dækker et bredt spektrum af betydningsmuligheder. “Invariansen er ‘nærhed’, afsender er bevæget”.

Ekspressivt sprog

Sproget har brug for en ekspressiv funktion, fordi kropssprog² alene (som dyrene må nøjes med) ville være for udifferentieret til det liv, mennesker lever. Komplekse følelsesmæssige forhold skal kunne kommunikeres og integreres med rationel tankegang og sproglig nuancering.

2. Ved ‘kropssprog’ skal i afhandlingen forstås såvel kropslige udtryksformer (ansigtsudtryk, gestikulation, etc.) som andre nonverbale signaler, herunder lydsignaler (forskellige former for skrig, knurren, piven etc.). Ordet ‘kropssprog’ bruges således synonymt med ‘paralingvistik’.

Gråd

Tilfreds- stillelse	Lettelse	Glæde	Nærhed	Sorg	Vrede	Afmagt
------------------------	----------	-------	--------	------	-------	--------

[Diminutiv]

Kærlig- hed	Nydelse	Medfølelse	Nærhed	Bagatel- lisering	Hån	Foragt
----------------	---------	------------	--------	----------------------	-----	--------

[Interjektion]

Glæde	Nydelse	Over- raskelse	Nærhed	Skræk	Frustra- tion	Sorg, vrede
-------	---------	-------------------	--------	-------	------------------	----------------

[Kraftudtryk]

Glæde	Nydelse	Over- raskelse	Nærhed	Skræk	Frustra- tion	Sorg, vrede
-------	---------	-------------------	--------	-------	------------------	----------------

Det ekspressive sprog er tættere på virkeligheden og mere umiddelbart end det neutrale, ikke-ekspressive sprog. Følelserne er til stede samtidig med, at der kommunikeres, således at sproget viser følelse.

Der kan argumenteres for, at interaktionen mellem følelse og sprog foregår gennem to modsatrettede mekanismer, der er forenet i sproget, og hvor den ene styres af følelsernes afsenderorienterede system, den anden af sprogets logiske system. På den ene side synes følelser at invadere sprogsystemet og støde sammen med det i form og indhold. På den anden side er der også mange eksempler på, at sproget får styr på følelserne og integrerer dem fuldt ud i sprogsystemet.

Dér, hvor følelser har styringen, er følelserne analogt indkodet. Dette gælder fx i de tilfælde hvor de følelsesladede udtryk ligner virkeligheden (fx *åh*, *ups*, *av*, *bang*, *plask*) og er mindre abstrakte end sprogets symboler. Endvidere gælder det i de tilfælde, hvor tegnet for det følelsesladede udtryk synes at være motiveret, fx det forhold, at et kraftudtryks længde kan svare til varigheden af den smerte, udtrykket skal tjene som lindring

for, eller det forhold, at rim skaber en illusion om en tættere fysisk sammenhæng mellem de ord, der har samme lydbillede.

Følelsesudtryk kan imidlertid også være digitalt indkodet og være lige så langt fra virkeligheden som andre konventionelle, abstrakte symboler og fuldt integreret i sprogets system (fx ekspressive derivater, fx 'sønneke', partikler uden afvigende lydbillede, fx 'vel nok').

Der er endvidere ord, der er betegnelser for følelser (såsom 'græde, 'le'); disse ord står for 'begrebsliggjorte følelser og er ikke ekspressive, når de bruges til at tale om følelser og ikke til at vise følelse. (Erklæringen *Jeg elsker dig* er ekspressiv, når den talende viser følelse samtidig med sit faktuelle budskab om, hvilke følelser han nærer; men *Jeg elsker hende* er ikke ekspressivt, for så vidt som den talende taler *om*, hvilket forhold han har til den pågældende).

Et kunstnerisk sprog er altid ekspressivt, selv om det ofte kan være ikke-umiddelbart og planlagt. Det bliver ekspressivt ved, at afsender fx deler perceptionen af virkeligheden med modtager og/eller kalkuleret bygger modtagers oplevelse op som en sindrig følelsesmæssig argumentation – og derved vækker modtagers følelser.

Ekspressiviteten fylder forholdsvis meget i talesproget og i skønlitteratur. I triviallitteratur som fx en kriminalroman med dialog vil det ofte forekomme, at hen ved 20% af sproget er følelsesladet, hvilket igen betyder, at teksten som helhed opleves som gennemtrængt af ekspressivitet. Det kan kræve disciplin og omtanke at undgå ekspressivt sprog, således som det er påkrævet i fremstillinger, der skal fremstå nøgterne og objektive.

Metode

Med inspiration fra især Durst-Andersen (2011) og Foolen (1996) udvikles en teoretisk ramme til beskrivelse af ekspressiviteten. Centrale begreber i denne teoretiske ramme er *Input*, *Output* og *Intake*. Input er afsenders domæne. Afsender siger noget, fordi han har et behov for at kommunikere. Han træffer flere valg inden han taler: Afsender kan vælge at tale med

- sin *private* stemme eller
- sin *offentlige* stemme

Afsender hører nemlig til i flere grupper. Nogle grupper (fx den nære familie³ og vennekreds) er *private*; her er sproget indforstået og kommunikationen handler meget om samtalepartners indbyrdes relationer. Det indforståede sprog, der er beregnet på nære relationer, kalder vi sprogets *private* stemme. Det er det sprog, vi alle er begyndt med at lære som små, og som har sat sig i kroppen på os. Afsender kan også vælge at tale med et sprog, der kan bruges offentligt. Dette sprog, som bruges uden for den snævre bekendtskabskreds, kalder vi sprogets *offentlige* stemme.

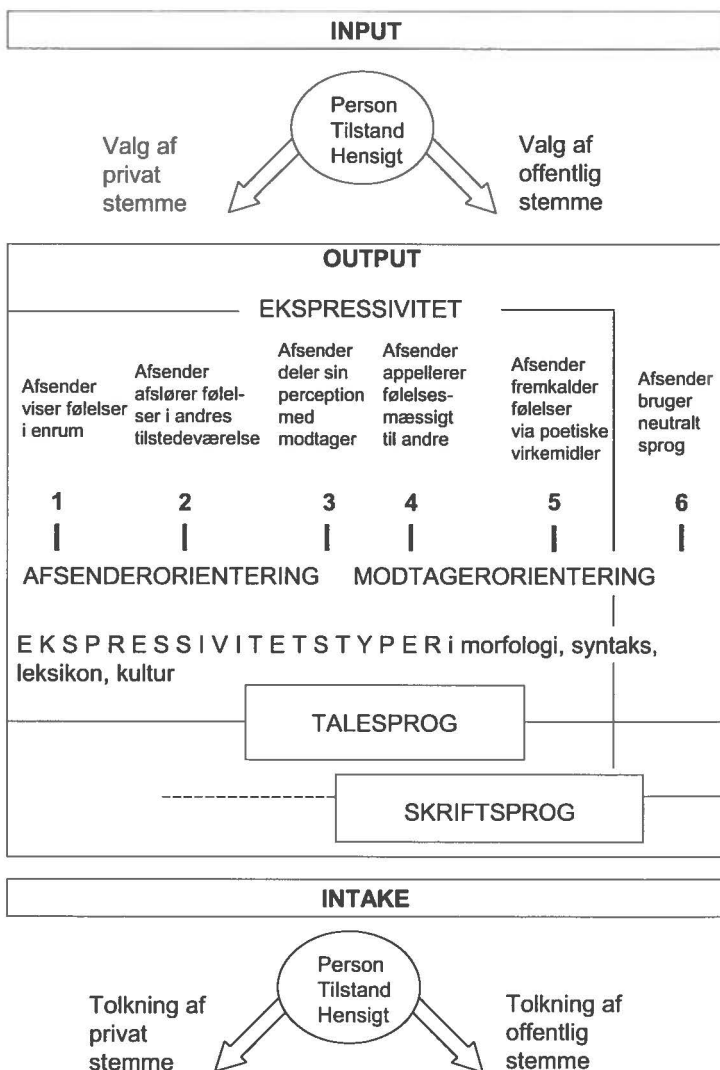
Afsender har endvidere personlige forudsætninger i form af personlighed og identitet og kan være i en situation og tilstand, der kan få betydning for kommunikationen. Han kan fx vælge at:

- udfolde sin personlighed eller holde igen; slippe sit temperament løs
- udfolde subjektive forestillinger om verden, give en subjektiv karakteristik / afsige subjektive domme over andre eller noget
- lade sig påvirke af situationen, han er i; vise sit humør i øjeblikket
- forudsætte noget bekendt og lade noget være underforstået (og overlade til modtager at bruge sin logiske sans og viden om virkeligheden)
- fortælle noget, men også udelade noget
- forsøge at vække følelser hos modtager
- tage hensyn til modtagerens identitet og personlighed, herunder dennes forventninger og følelser.

De muligheder, afsender vælger, kalder vi *input*, og de valgmuligheder, der er, udgør en særlig inputgrammatik. Denne grammatik har der

3. I Krysins *Sovremennyy russkij jazyk* (2003) redegøres der med eksempler fra litteraturen for det særlige, indforståede sprog, familier bruger i sin interne kommunikation omkring daglige gøremål såsom måltider, oprydning, morgen- og aftenrutiner.

traditionelt ikke være så meget opmærksomhed på⁴. Figuren nedenfor viser en model for inputgrammatikken:

4. Ifølge Durst-Andersen, foredrag holdt på et seminar for danske grammatikere 28.-30. september 2010 i Slagelse

Inputgrammatik er afsenders grammatik, modellen i figuren er afsenders kommunikationsmodel. Figuren viser rækkefølgen: Input → Output → Intake. Input er afsenders udgangspunkt, Output, der er selve det sproglige udtryk, og Intake, der er modtagers forståelse af det sproglige udtryk og dets forankring i kommunikationssituationen.

Inputgrammatikken manifesterer sig fx i afsenders særlige fortællerstil, herunder stilbrud, i hans valg af stemme eller en poetisk funktion. I russisk sprog ses afsenderorienteringen bl.a. i brugen af omvendt ordstilling i narration (med verbet på første plads), i brugen af diminutiver, metonymiske orddannelser og possessivpronominer⁵, i brugen af subjektivt karakteriserende former generelt, fx imperfektiv aspekt⁶ i præteritum og infinitiv samt langformer af adjektiver⁷, i brugen af interjektioner og paralingvistisk sprog med ufuldstændige sætninger. På dansk er partikler markører for afsenderorientering ('Jeg har skam gjort det', 'Det skal nok gå'). Hele denne afhandling handler om, hvordan inputgrammatikken kommer til udtryk.

Inputgrammatikken kan alene observeres og studeres i outputgrammatikken, der er fælles for afsender og modtager og sikrer, at de kan kommunikere med hinanden. Eksistensen af input og inputgrammatikkens særlige karakter kan forklare nogle forhold i output, som ellers ville være vanskelige at forklare og se et system i, herunder sprogets ekspressivitet.

Output

Output er ordene som de falder. (Input og intake kommer ikke direkte til udtryk, de ligger bag det sagte og hørte). Outputgrammatikken be-

5. *Это мамина книга*, 'Det er mors bog')

6. Jf. Gogol: *И дело. Руки виноваты, зачем брали, а не другая часть тела* ('Sådan. Det var hænderne, der var de skyldige – hvad skulle de også tage [den] for? – og ikke nogen anden legemsdel'). Eller: *Вы читали Войну и мир?* (Den imperfektive præteritumsform indeholder en karakteristik af subjektet, på dansk kunne den udtrykkes ved 'Har De læst Krig og fred' eller 'De har vel læst Krig og fred?' i betydningen: 'Tilhører De den kategori af mennesker, der læser et sådant værk som Krig og fred?'. I modsætning til: 'Har De læst Krig og fred?')

7. Jf. Forskellen mellem *она нервная* og *она нервничает*: Begge udtryk betyder på dansk 'Hun er nervøs', men det førstnævnte udtryk er på russisk en subjektiv dom ('Hun er altid nervøs'), det andet er en konstatering, som afsender deler med modtager, der også kan se, at den omtalte person er nervøs lige i øjeblikket.

hersker sprogbrugerne per automatik. Afsender har lært sproget fra barn og følger ubesværet reglerne i sprogets grammatiske system. Som indfødt sprogbruger kan man på grund af grammatikkens rummelighed bare begynde at tale uden helt at have gjort sig klart, hvordan man vil formulere sig og alligevel ende op med at have udtrykt sig sprogligt forståeligt. Hvis outputgrammatikken ikke var der, ville modtager have svært ved at afkode afsenders budskab. Outputgrammatikkens rummelig gør, at den også kan håndtere afsenderorientering, som derfor opleves at være i fuld overensstemmelse med sprogets system⁸. Af samme grund er afsenderorienteringen / inputgrammatikken heller ikke blevet opdaget af lingvister generelt. Outputgrammatikken er det system, der plejer at være beskrevet i fremmedsprogsgrammatikker, og som er genstand for den meste lingvistiske forskning i grammatik.

Intake

Modtagers eget bidrag til forståelsen kalder vi intake. Afsender taler til et intelligent og vidende væsen og kan bevidst og ubevidst undlade at sige noget, som modtager kan regne ud, fordi det kan tages for givet. Afsenders budskab er således sjældent fuldstændigt i sig selv, modtager er nødt til at supplere med sin egen logiske tænkemåde og erfaring (viden om virkeligheden) for at afkode det. Modtager kan også specifikt lægge mærke til, hvad afsender ikke siger, fx hvad afsender bevidst undlader eller dækker over, eller hvad afsender ikke selv ved, ikke selv har forstået eller glemt at tage med i betragtning. Intake er således også et system, en intake-grammatik. Heller ikke dén grammatik har haft stor bevågenhed, om end man har beskæftiget sig med modtagersynsvinklen inden for pragmatik⁹. Intake-grammatikken ligner input-grammatikken i den forstand, at modtager også træffer en række valg i sin egenskab af modtager både før og under samtalen, ligesom modtager også altid vil være i en eller anden tilstand og situation, der påvirker hans evne til at modtage. Modtager kan fx vælge at:

- Være optaget af sig selv og egne hensigter; fx forvente, at afsender siger noget bestemt

8. Saussure har haft svært ved at se fx interjektioner som en integreret del af sproget. Andre brud på sprogets system er paralingvistiske udtryk i form af ufuldstændige sætninger.

9. Levinsons *Generalized Conventional Implicatures* (jf. Levinson 2000) og Sperber og Wilsons Relevance-teori (jf. Sperber and Wilson 2004)

- Være optaget af afsenders behov og hensigt; være åben og prøve at forstå, hvad afsender vil sige.

Intake-grammatikken afpasset efter outputgrammatikken og kan kun observeres, når modtager ytrer sig. Så kan man fortolke, hvordan modtager har opfattet afsenders ytring. Det øjeblik modtager selv siger noget, bliver han imidlertid til afsender.

Et eksempel på de tre grammatikker i en russisk dialog

Som det fremgår, indgår input-, output og intakegrammatik i en struktureret helhed med hver sin funktion. Til at illustrere de tre former for grammatik: Input-, output og intakegrammatik analyseres her et uddrag fra en dialog på russisk.

Den udvalgte tekst på nogle få linier er hentet fra en moderne kriminalroman¹⁰. Hen over flere sider får læseren oplysninger, der forklarer sprogbrugen i tekstuddraget; denne viden bruger jeg i min gennemgang:

To veninder kommer ind på en restaurant hen på eftermiddagen. Den ene er kriminalromanens fortæller og omtaler sig selv som 'jeg'. Den anden hedder Vera.

В маленьком зале оказалось пусто.

– Бинез-ланч закончился, – предостерегла официантка, – заказ по меню.

Я кивнула, а Вера неожиданно накинулась на девушку:

– Мы похожи на оборванок, у которых нет денег на порцию картошки?

– Простите, – улыбнулась официантка, – но иногда посетители просят комплексный обед после шестнадцати часов, вот хозяин и велел сразу предупреждать, во избежание конфликта.

– Оповещай идиотов, а мы не дуры! – не могла успокоиться Вера

Der var helt tomt i den lille sal.

– Der er ikke business lunch [tag-selv-bord] længere, skyndte servitricen sig at sige, – bestilling skal ske efter menukortet

10. Dar'ja Doncova (2006): *Monstry is xorošej sem'i*. Moskva: Eksmo, side 42

Jeg nikkede, men Vera kastede sig uventet over den unge pige:

- Ligner vi måske nogle pjalteproletarer, der ikke har råd en portion kartofler?
- Undskyld, – smilede servitricen, – men det sker, at vore gæster beder om en frokost med flere retter efter klokken 16, og derfor har ejeren givet besked om, at vi straks skal gøre opmærksom på det for at undgå konflikt.
- Den besked kan du give til idioter, men vi er ikke dumme! – Vera kunne ikke falde til ro.

Tekstudsnittet er 'output'. Der er imidlertid meget i teksten, der er underforstået og skal fortolkes. Her kan det hjælpe at operere med begreberne input- og intake-grammatik, nemlig tekstudsnittets elementer af afsenderorientering og modtagers forståelse:

Inputgrammatik: Servitricen er i afsenders rolle i to omgange. Hun har af restaurationens indehaver fået besked på at informere gæsterne om reglerne. Erfaringen er, at gæster kan finde på at komme ind sent på eftermiddagen og forlange frokost. Når servitricen ser de to veninder komme ind, er hun styret af denne erfaring og restauratørens instruks og kommer til at lægge mere vægt på instruks end på høflighed. Hun kunne i stedet have startet med at sige 'velkommen' og høre, hvad gæsterne vil. I outputtet manifesterer inputgrammatikken i første omgang ved en "ordre" (ikke i form af et imperativ, men en administrativ meddelelse) til gæsterne. Kontaktskabende funktioner i form af fx hilsen og spørgsmål glimrer ved deres fravær. I anden omgang har servitricen opdaget, at hendes kommunikation i første omgang ikke lykkedes, denne gang siger hun 'undskyld' og giver en forklaring samtidig med, at hun smiler høfligt.

Intake-grammatik: Den ene af de to veninder (fortælleren) tager ikke servitricens meddelelse ilde op. Forklaringen er til dels, at servitricen ikke optræder provokerende; hendes kropssprog er ikke uvenligt, hun smiler, og hendes tonefald er neutralt. Men især handler den første venindes udramatiske reaktion om, at hun selv er i en god tilstand; hun har overskud til at forstå, at servitricen bare skynder sig at få sagt, hvad hun nu engang skal sige, og at hun i farten glemmer nogle høflighedsritualer. Intakegrammatikken manifesterer sig her ved hendes nik:

Hun har valgt at hæfte sig ved den del af budskabet, hun skal bruge: Restauranten er åben, de kan få noget at spise. Hun fravælger at kommentere på, at servitricen er kommet med overflødig information.

Den anden veninde oplever servitricens meddelelse anderledes: Hun føler sig i forvejen forfulgt af uheld og dårligt behandlet af andre personer og er derfor nærtagende; hun har en vrede, hun skal have afløb for (senere i teksten får læseren forklaringen), og benytter som anledning, at servitricens opførsel kan opfattes nedladende. I outputtet manifesterer intakegrammatikken sig som et svar på den oplevede undertone i servitricens meddelelse, et angribende retorisk spørgsmål med ekspressivt ordvalg, sarkasme og forsøg på fornærmelse, bl.a. ved at bruge du-tiltaleform. Så snart modtager begynder at sige noget, kommer hun i afsenders rolle, og der er tale om input.

Eksemplet sammenfattes i forenklet form i figuren nedenfor. Output er ordene, som de falder. Input og intake må man dels tænke sig til og kan dels finde henvisninger til andre steder i teksten, men de er helt nødvendige forklaringer på, at output former sig som det gør:

Input (Servitrice) Nå, kommer der gæster nu, på dette skæve tidspunkt? De tror måske, at de kan få frokost. Jeg må forebygge en mulig misforståelse Input (Veninde 1) Mon der er åbent så vi kan få noget at spise? Input (Veninde 2) Jeg er sur, for alle behandler mig dårligt, jeg vil ikke finde mig i noget længere. Jeg har brug for at afreagere	Output Servitrice: - Der er ikke længere tag-selv-bord. Bestilling skal ske efter menukortet	Intake (Veninde 1) – Vi kan altså få noget at spise. Fint! Intake (Veninde 2) – Alle er efter mig. Jeg er forfulgt af uheld. – Hvad bilder den servitrice sig ind, har vi måske sagt noget om frokost? Hun skal ikke tale ned til os!
--	---	--

Input (veninde 1) Ikke noget problem, at vi ikke kan få frokost. Sød ung pige, denne servitrice! Input (veninde 2) Den tøs skal lære at opføre sig ordentligt	Output Veninde 1: Nikker Veninde 2: - Ligner vi måske nogle pjalt-proletarer, der ikke har råd til en portion kartofler?	Intake (Servitrice) Hov, jeg har vist fået sagt noget forkert og skal passe på
Input (servitrice) Jeg vil være venlig, undskyldte og forklare Input (veninde 1) Hvad sker der? Jeg forholder mig afventende	Output Servitrice: (Smiler) Undskyld, men det sker, at vore gæster kommer efter klokken 16 og beder om en frokost med flere retter, og derfor har ejeren givet besked om, at vi straks skal gøre opmærksom på det for at undgå konflikt.	Intake (veninde 2) Hvad fanden bilder hun sig ind? Komplet overflødigt at fortælle mig det. Som om jeg var idiot.
Input (Veninde 2) Hun skal ikke slippe så let. Nu træder jeg på hende	Output Veninde 2: Den besked kan du give til idioter, men vi er ikke dumme	Intake (veninde 1) Vera er oprevet. Jeg må høre, hvad der er galt med hende. Det er synd for servitricen, at hun skal behandles sådan

Input og Intake ligger altså bag ved output, og kommer kun til udtryk i output. Al sproglig ekspressivitet skal findes i output, og følelsernes grammatik er den del af grammatikken, som skyldes følelser hos afsender og modtager. Når modtager ytrer sig, bliver han i teknisk forstand afsender, og hans intake bliver til input. Derfor kan man sige, at sprogets ekspressivitet hører hjemme i inputgrammatikken.

Ekspressivitet og ekspressivitetstyper. Afsender- og modtagerorientering

Ekspressivitet er afsenderorienteret. Afsenderorientering kan have forskellig karakter, herunder varierende grader af modtagerorientering:

- (1) Afsender kan vise følelser i enrum (fx bande højlydt ved pludselig opstået smerte)
- (2) Afsender kan afsløre følelser i andres tilstedeværelse (fx vise vrede)
- (3) Afsender kan, når han fortæller, dele sin perception med modtageren, og derved rykke virkeligheden tættere på modtageren for at fange hans interesse og gøre ham interesseret og spændt
- (4) Afsender kan appellere følelsesmæssigt til andre, gerne samtidig med, at han selv viser følelse (fx prøve at få nogen til at skamme sig eller provokere dem)
- (5) Afsender kan på en planlagt måde fremkalde følelser hos modtager via poetiske virkemidler (kunstneriske, retoriske).

De konkrete sproglige muligheder for at realisere (1)-(5) kalder vi ekspressivitetstyper. Disse ekspressivitetstyper er lokaliseret i morfologi, syntaks, leksikon samt kulturspecifikke forhold med indflydelse på regler for sprogbrugen.

Beskrivelsesmodel

Karakteristikker af den enkelte undersøgte ekspressivitetstype sammenfattes i afhandlingen ved hjælp af skemaet nedenfor, der udover at beskrive karakteren af afsenderorientering også opfanger en del af de spørgsmål som Foolen har stillet (vedr. semiotisk status og oprindelse):

Benævnelse af ekspressivitetstypen:

Lokalisering i sproget, ordklasse(r):

Funktion (betydning):

Grammatisk kendetegn/særtræk:

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme:

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (3), Poetisk funktion (5)):

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingsform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea):

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system):

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet:

Skemaet bruges alene til opsamling med henblik på at identificere fællestræk og forskelle mellem ekspressivitetstyperne. Generelt foregår studiet af de enkelte ekspressivitetstyper ved induktion for at studere dem i deres egen ret og for at undgå at presse en analytisk skabelon ned over dem, der måske ikke ville kunne rumme alle relevante karakteristika; der refereres til relevant forskning i relation til den enkelte ekspressivitetstype. Det er således ikke samme undersøgelsesmetode, der bruges i de enkelte kapitler. Kapitlet om diminutiver and augmentativer begynder med en dekonstruktion af konventionel viden om emnet; indsamlingen af data i afsnittet om kraftudtryk er sket via spørgeskema til grupper af respondenter med forskellige sociale baggrunde, i andre afsnit udledes ekspressive fænomener gennem analyser af litteratur, og i atter andre er det direkte grammatiske strukturer, der undersøges; nogle steder er det sprogsystemet, andre steder sprogbrugen, der er undersøgelsens genstand.

Eksempelmaterialet er primært hentet fra det russiske nationalkorpus, især nedskrevet talesprog, men også skriftsprog; desuden indgår ordbøger, faglitteratur, aviser, triviallitteratur, blogs og skønlitteratur og forfatterens personlige sproglige iagttagelser under talrige arbejdsophold i Rusland gennem ca. 25 år. Indfødte russiske informanter har kontrolleret de anførte eksempler og fortolkningen af dem.

Identificerede forekomster af ekspressivitet:

Ekspressivitetstyper

I de enkelte kapitler i afhandlingen rettes opmærksomheden mod de enkelte forekomster af ekspressivitet, altså følelsesladet afsenderorientering, sådan som de forefindes inden for morfologi, syntaks, leksikon og i kulturspecifikke forhold, der påvirker regler for sprogbrugen. Der identificeres følgende forekomster, som kaldes ekspressivitetstyper:

MORFOLOGI

Onomatopoietika

Onomatopoietika er en tilstræbt efterligning af lyd i virkeligheden, der tjener det formål at bringe virkeligheden nærmere på modtager og derved gøre fortællingen mere intens. Trods forsøget på at efterligne naturlyd, er der dog tale om en uklar lydskitse, og modtagers eller læserens identifikation af, hvad lyden står for, sker kun i kraft af konteksten.

Lydefterligninger afviger ofte fra sprogets fonotaktiske struktur. I tegneserier undlader man gerne de kodificerede lydord som fx *plask*, *bang*, men fabrikerer nye ord, der kommer nærmere på den rigtige naturlyd, men som til gengæld afviger. En rømmelyd som *hm* eller russisk *эм* kan også skrives på flere måder, fx *hmm*... eller *кхм* og alle disse lydord afviger.

Ord af fremmedsproglig oprindelse

Fremmede ord kan i kraft af deres fonetiske anderledeshed få en særlig udtrykskraft. Ofte vil de have neutrale synonymer med oprindelse i det nationale sprog. På dansk kender vi *afdanke*, der kommer fra tysk og oprindeligt bare betyder 'pensioneret'. På russisk kunne man som eksempel nævne *кайф*, der har arabisk oprindelse.

Rim

Rim intensiverer budskabet ved at skabe en lydmæssig illusion om en dybere sammenhæng mellem de begreber, hvis lydbilleder rimer på hinanden. Tegnet (pseudo)motiveres derved.

Ordleg

Ordleg skaber en lydmæssig illusion om, at fænomener, hvis betegnelser ligner og lyder som hinanden, har noget med hinanden at gøre – tegnet (pseudo)motiveres. Fx indgår ordet *VOLVO* i en reklametekst i ordet *ydoVOLVcmøue*, som egentlig betyder ‘fornøjelse’. På dansk er der en lykkepille, der hedder *Modigen*; ordet udtales som et medicinsk udtryk, men består reelt af to danske ord, der fortæller hvad pillens intenderede virkning er.

Diminutiver og augmentativer

Diminutiver og augmentativer repræsenterer en bred variation af følelsestoner. Hvis det er præcision, der er den talendes ærinde, vil han undlade at bruge et diminutiv eller augmentativ, men i stedet anvende fx et passende adjektiv, der indeholder betydningen ‘lille’ eller ‘stor’. En måske overset funktion ved diminutiver og augmentativer er, at de kan fremhæve tegnets image-side, dvs. afsender understreger deres fysiske egenskaber, og derved bringes virkeligheden tættere på, og der sættes associationer og fantasi i gang. Når der på russisk siges *моя подружки*, dvs. ‘mine veninder’ i diminutivform, tænker afsender på nogle bestemte få nære veninder, som hun tydeligt ser for sig, mens hun med sin private stemme omtaler dem kollektivt.

Der kan ofte forekomme en særlig kongruens mellem adjektiver og substantivderivat (diminutiv eller augmentativ), således at begge kan stå i en ekspressiv form, eller et kvantitativt, meliorativt eller pejorativt adjektiv kan diktere, at det substantiv, der lægger sig til, bliver et diminutiv eller augmentativ. Diminutiv- og augmentativformer bevarer grundordets køn trods suffiksets grammatiske køn, hvilket måske kan opfattes som et “sammenstød” med sprogsystemet, eller tværtimod måske som en lingvistisk markør for ekspressiv formdannelse.

Metonymisk og metaforisk orddannelse

Den anden store gruppe af ekspressive substantiviske orddannelser ved siden af diminutiver udgøres af metonymiske ekspressive nomina actionis (dannet af verber) og nomina attributa (dannet af adjektiver). En person kan blive identificeret med en enkelt egenskab, der er en bevidst for snæver karakteristik, fx *babnik*, (*бабник*, ‘skørtejæger’), af *baba* (*баба*), ‘kvinde’. Det er ikke suffikset i sig selv, der signalerer ekspres-

sivitet (som diminutiver og pejorative suffikser gør); ekspressiviteten skyldes alene metonymi.

Ved at sætte suffixer fra ét betydningsområde på ord, der hører til et andet, opstår en konflikt mellem to betydningsværdier, som opleves ekspressiv. På dansk signalerer suffixet *-eri* 'et sted, hvor der produceres noget', fx 'stutteri', 'slagteri', 'bageri'; når dette suffix indgår i forbindelser som 'virtuoseri', 'griseri', bliver disse ekspressive. Et tilsvarende eksempel på russisk er suffikset *-ня́*, der kendes fra verbaldannelser som *болтовня* 'kævlen', *беготня* 'renden rundt', *шепотня* 'hvisken', *западня* 'fælde' (noget man falder ned i); suffikset signalerer ekspressivitet, når det danner kollektive betegnelser: *солдатня* 'soldatervæsen', *суетня* 'tummel'.

Ekspressiv metaforisk orddannelse har vi i de tilfælde, hvor det afledte ord i forhold til grundordet får en overført betydning, fx dannes *наплевательский* 'foragtelig' (= til at spytte på) af *плевать* 'spytte'; *зубы скалить* 'grine' (egl. 'vise tænder') bliver til *зубоскал* 'en spottefugl, en der gør nar'

Elliptiske orddannelser

Elliptiske orddannelse er en sammentrækning af et udtryk bestående af et adjektiv og et substantiv, hvor enten adjektiv eller substantiv fra det oprindelige udelades og der tilforordnes et suffiks. På dansk kender vi ellipser som *fritteren* i stedet for 'fritidshjemmet'. Ellipser bruges inden for en indforstået kreds, er langt fra altid ekspressive, men blot bekvemme forkortelser for udtryk, der bruges tit. De er ekspressive, når deres konnotation af velkendthed bliver til en tone af intimitet.

Ekspressiv udnyttelse af genus-, numerus- og kasuskategorierne

Genus-, numerus- og kasuskategorierne kan bruges på en speciel måde, der har en ekspressiv virkning, fx etisk dativ og anvendelse af hunkøn på hankøn, leg med grammatisk køn som om det var naturligt køn, flertal i stedet for ental, fx *во времена Петра Великого* 'i Peter den Stores epoke', hvor ordet 'tid' i kraft af flertalsformen tilføjes en tone af højtidelighed. Fra dansk kendes ekspressivt flertal i udtrykket 'det var tider'.

Adjektivs og adverbiers ekspressive orddannelser

Der kan gennem orddannelse tilføres en følelsestone til adjektivets/adverbets karakteristik, i nogle tilfælde en graduering (diminutiv, augmentativ) eller anden modificering eller intensivering/forstærkning. Det grammatiske kendetegn er suffigering, herunder også agglutineringer af suffikser. Fra dansk kender vi dannelser med affikser som 'mega-', 'super-'.

Verbers ekspressive orddannelser

Ved orddannelse kan der tilføres en følelsestone til den situation verbet betegner. Manifestationsformerne er: Kreativ nuancering og personliggørelse af sproget i forbindelse med dannelsen af aspektpar og aktionsarter; der er eksempler på forfattere, som bruger ikke-normative præfikser for at opnå en særlig virkning, fx *взвидеть* ('få åbnet sit blik for') i stedet for *увидеть* ('se'). På dansk er et udtryk som '*Hvad har du gang i?*' ekspressivt i forhold til, '*Hvad er det du gør?*' Der er affikser, der har en tendens til at indgå i ekspressive ord. Der findes verbaldiminutiver, såsom *спатиньки* ('viselulle'). Endelig findes der verbale metonymier, der karakteriserer en person for snævert og derved bliver ekspressive, fx *жадничают*, 'være en fedterøv' *сплотничают*, 'snedkerere' *умничают*, 'gå rundt og spille klog'.

SYNTAKS

Dialog, direkte tale, polyfoni

Afsender kan dele sin perception med modtager, der så kommer tættere på virkeligheden, hvilket har en ekspressiv effekt. Dialog og direkte tale har denne effekt. Polyfoni går ud på, at der i en tekstenhed er komprimerede udsagn fra flere afsendere, altså flere stemmer til stede, som markerer sig ved forskelligt ordvalg og tonefald. Men fortælleren bruger ikke oversætninger ('hun sagde, at') eller indskudsled ('mente han'), der kunne præcisere, hvem der gør hvad, siger, tænker og føler noget. Syntaktisk er polyfoni derfor karakteriseret ved fraværet af styrende sætninger og indskudsled. Læseren skal selv lytte sig frem til, hvis stemme det er der taler.

Emfase og ordstilling

Afsender kan markere sin subjektivitet ved betoning (emfase). Russisk har særlige udråbsord og partikler (fx *Ну и, же*), der bruges til at mar-

kere subjektiv betoning. Betoning bruges ofte på grund af afsenders forventning om modtagers holdning og reaktion. Afsender kan også dele sin perception med modtager ved at bruge omvendt ordstilling med verballet på første plads.

Interjektioner

Interjektioner danner rammen om samtalerne tur-tagning, inklusiv optakt, henvendelse, vedligeholdelse af kontakt, reaktion/svar. Der er ækvivalenter til sætninger, faste ordformer, der ikke bøjes. I vid udstrækning er de polyseme; deres betydning konkretiseres af de sætninger, de indleder eller afslutter. Inventaret af interjektioner udvides og inddeles i første-, anden- og tredjepersons interjektioner, og i konsekvens af deres grammatiske funktion omdøbes interjektionerne til diskurspartikler. Der findes neutrale interjektioner såsom 'ja', 'nej' og 'måske'. Men mange interjektioner, både de primære, som oprindeligt er efterligninger af naturlyde (skrig, nydelses- og glædeslyde), og de sekundære, som er faste udtryk, herunder religiøse besværgelser og kraftudtryk, har karakter af følelsesudbrud.

KULTUR

Kulturbetinget ekspressivitet

Kultur minder om sprog ved at være betydningsbærende, og har ligesom sprog en udtryks- og en indholdsside. I kapitlet herom gennemgås en model for kulturforandring; i kraft af kulturens forandringsproces kan visse former for sprog brug med tiden blive politisk ukorrekt. Følelse kan udtrykkes med afsæt i kulturens værdier. Der findes ekspressive metaforer og metonymier hentet fra livet i kulturen og (kultur)historien. Nogen ekspressivitet opstår ved, at der stødes an mod kulturens normer, hvilket kommer til udtryk i fx eufemismer.

Ekspressive kulturbetingede metaforer er generelt poetiske omskrivninger, der bygger på lighed med det, man egentlig mener. Metaforer er ofte upræcise, men de sætter fantasien i gang hos afsender og modtager. I lingvistisk forstand er der tale om, at såvel tegnets image-side som dets ide-side på indholdsplanet bringes i spil: Modtager opfatter både det egentlige budskab (idé) og ser det konkrete billede, der bruges, for sig.

Det konkrete billede, der fremmanes, bliver det ekspressive element i form af positive eller negative associationer. Når man på russisk ønsker held og lykke med et udtryk fra saunaen *С добрым паром* giver det kulturelt indforstået effekt med positive associationer til noget, russere elsker. Når danskere taler om 'vores hjemlige andedam' lægger man afstand til dansk provinsialisme.

Kulturbetingede eufemismer er en særlig form for metaforer, der bruges, fordi man ikke ønsker at sige direkte, hvad sagen handler om. Nogle eufemismer har som funktion at sløre, hvad der tales om, over for uvedkommende, og samtidig sende et hemmeligt, indforstået signal til modtager. Eksempel: Når der i russiske annoncer tilbydes en *lejlighed med perspektiv* (*перспективная квартира*), hentydes der til, at den nuværende beboer er gammel eller syg, så den snart bliver ledig. Når nogle oprørere er blevet *uskadeliggjort*, kan det meget vel betyde, at de er blevet dræbt.

Ekspressive kulturbetingede metonymier ligner mekanismen ved ekspressive metaforer. Tegnets image-side aktiveres ved valg af et synonym, der fremhæver et særligt betydningselement, hvorved ekspressiviteten opstår. Et eksempel, der er gyldigt på såvel dansk som russisk, er: *Onde tunger siger* (*злые языки говорят*)

Kraftudtryk

Kraftudtryk skal lette presset hos den talende, der er ved at eksplodere af en følelse, i mange tilfælde chok og vrede. Den talende får afløb og lindring, forsvaret sig eller angriber, tager afstand.

Kraftudtryk har en labil, grænsende til polysem og indeksikalsk¹¹ betydning med en tydelig følelstone. De fungerer som ekspressive synonymer til substantiver, adjektiver og verber eller er sekundære interjektioner. De lader sig let kombinere med hinanden og har en egenskab af faste talemåder, *formulaic language*. De lader sig let kæde sammen til længerevarende udbrud. De eufemismer, der skal erstatte dem i et mere moralsk acceptabelt sprog ligger i deres lydbillede tæt på de tabuerede ord. Fra dansk kender vi 'for søren', der er en eufemisme for 'for

11. Peger altid tilbage til afsender

satan'. På russisk er *ёлки-палки* synonym for *ёб твою мать* (der ordret betyder 'jeg har kneppet din mor'). Eufemismen ligger lydmæssigt tæt op ad det tabuerede udtryk, men de to ord i eufemismen betyder også 'grantræer – stokke'. Der findes også metonymiske kraftudtryk, som består af en kerne med et tabueret ord og et suffiks og/eller præfiks. Eksempel: *Забудь*, 'fuck you' eller *дырак*, 'fjols'. De tabuerede kraftudtryk stammer ikke kun fra den seksuelle sfære, men også i høj grad fra religion. Der opstilles i kapitlet en top-ti liste over kraftudtryk, såvel tabuerede som eufemismer.

Overvægt af negative ord i sproget

De ovenfor nævnte ekspressivitetstyper dækker tilsammen hele sprogets ekspressivitet, de negative og positive følelser, som udtrykkes under sprogbehandlingen. De er muligvis ikke ligeligt fordelt. Afhandlingen bekræfter den iagttagelse, der er gjort af ordbogsforfattere¹², at sproget synes at have en overvægt af negative udtryk, hvilket kan hænge sammen med menneskets psyke og behov for overlevelse. Heraf følger, at også den ekspressive kategori må have en slagside med flest pejorative udtryk og udtryk for negative følelser.

Konklusion

Ekspressivitetstyperne har en række fællestræk, som kan tale til støtte for eksistensen af en ekspressiv kategori på tværs af morfologi, syntaks, leksikon og kultur. Disse fællestræk er igennem afhandlingen forsøgt fastholdt i det beskrivelsesskema, som afslutter hvert kapitel. Det kan konkluderes, at det russiske sprogs ekspressive kategori har en række lingvistiske fællestræk, dog med visse – uproblematiske – indre variationer og modsætninger, her markeret ved 'Og.'

- Afsenderorientering, at visse følelse Og: Spontan eller kalkuleret modtagerorientering, dvs. at afsender vil vække følelse
- Betydelig forekomst i sprogets private stemme Og: Forekomst i sprogets offentlige stemme (poetisk funktion)

12. Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996): *Russian-English Collocational Dictionary of the Human Body*. Columbus, Ohio.

- Følelsesmæssig karakterisering ved særlig orddannelse, brug af metaforik og metonymi
- Labilt, polysemt følelsesmæssigt betydningsindhold
- Nærhedsskaben i form af brug af tegnets image-side (kendthed, intimitet) Og: Nærhedsskaben i form af, at afsender deler sin perception med modtager (suggestion)
- Inhærent ekspressivitet Og: Adhærent ekspressivitet ved brug af oprindeligt ikke-ekspressive elementer
- Integration i sproget og kulturen Og: Sammenstød med sprogets struktur og kulturen

Med etableringen af en ekspressiv kategori er der identificeret en sproglig mekanisme, en ekspressiv afsenderorientering, der kan forklare en række grammatiske fænomener, som måske ellers ville blive betragtet som undtagelser eller besynderligheder. Den kaster nyt lys over de derivative orddannelser, bidrager til en afklaring af interjektionernes funktion, så de kan etableres i en udvidet ordklasse af diskurspartikler, forklarer visse forhold ved ordstilling og emfase samt afmystificerer og rehabiliterer kraftudtryk. Psykologi og kulturanalyse er brugt som hjælpevidenskaber for at give supplerende forklaringer på det sproglige fænomen ekspressivitet.

Det er ekspressivitet i det russiske sprog, der er blevet undersøgt i afhandlingen, understøttet af eksempler fra dansk og undtagelsesvis også andre sprog. Nogle forekomster af ekspressivitet er specielle for russisk (især de derivative ekspressive formdannelser), andre ekspressivitetstyper gælder for andre sprog, jeg kender, og er formentlig mere eller mindre universelle.

Lignende følelses-grammatikker vil kunne udarbejdes for andre sprog under hensyntagen til sprogenes systemer og kulturelle kontekst.

Henvisninger

Durst-Andersen, Per (2011): *Linguistic Supertypes. A Cognitive–Semiotic Theory of Human Communication*. Mouton de Gruyter.

- Foolen, Ad (1997): The expressive function of language: Towards a cognitive semantic approach. *The Language of Emotions*, edited by Susanne Niemeyer, René Dirven. Amsterdam. John Benjamin's Publishers.
- Frijda, Nico H. (1986). *The Emotions*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge
- Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996): *Russian-English Collocational Dictionary of the Human Body*. Columbus, Ohio
- Krysin, L. P. (2003): *Sovremennyj russkij jazyk*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury
- Levinson, Stephen (2000): Presumptive meanings. The theory of Generalized Conversational Implicatures. Cambridge, MA: The MIT Press
- Sperber Dan and Deidre Wilson (2004). Relevance theory. I L.R. Horn og G. Ward (eds.): *The Handbook of Pragmatics*, 607-632. Oxford: Blackwell

Antagelser om fokus – skitse til et forskningsprojekt

Eva Skaft Jensen

Der er tradition for i de dele af lingvistikken der typisk udspringer af de mere tekstnære nationalsproglige fag (danskfaget, engelskfaget osv.), at inddrage tekstpragmatiske fænomener i grammatikbeskrivelsen. I denne artikel vil jeg med udgangspunkt i et autentisk eksempel skitsere rammerne for et større forskningsprojekt hvor grundtanken er at fastlæggelsen og identifikationen af fokus foregår som et samspil mellem flere faktorer. Opgaven består i at finde ud af om fokus kommer i stand ved hjælp af kodede instrukser (i *langue-forstand*), eller om det er ekstralingvistisk betinget.

Først gør jeg rede for hvilket fokusbegreb jeg anvender. Derefter præsenterer jeg den ytring der har været en af hovedinspirationskilderne til et forskningsprojekt om fokus, og derpå viser jeg med udgangspunkt i eksemplet hvilke faktorer der i hvert fald må tages med i betragtning når man vil overveje hvordan fokus fastlægges af afsender og identificeres af modtager. I afsnit 2 viser jeg fem faktorer hver for sig, nemlig syntaktisk funktion, materiale, trykfordeling, tilstedeværelse af en operator og ledstilling. I afsnit 3 diskuterer jeg hvordan disse faktorer indgår i samspil med hinanden, og i afsnit 4 giver jeg et forslag til hvordan de nævnte faktorer og samspillet mellem dem kan undersøges empirisk.

For stort set alle de relevante begreber og fænomener jeg nævner i denne artikel, er der blevet undersøgt og diskuteret meget – og i mange forskellige fagkredse. Af pladshensyn kan jeg flere steder kun antyde nogle af disse forskellige undersøgelser og diskussioner; dette kommer blandt andet til udtryk som en måske lige lovlig ivrig brug af fodnoter.

1. Fokus

Overhovedet at komme overens om hvad fokus er, er et stort og omfattende projekt, et projekt som er blevet – og stadig bliver – diskuteret ihærdigt (se fx Dahl 1974; Togeby 1993: 429-522; Nølke 1995, 1996; Ladd 1996; Borchmann 2007; Rooth 2007; Beaver & Clark 2008). Jeg skal ikke diskutere positionerne her, men holde mig til at vise hvad jeg forstår ved fokus. Den fokusdefinition jeg læner mig op ad, kan i første omgang formuleres som hos Ole Togeby:

“Et led som afsenderen meddeler som relevant for modtageren fordi det tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i modtagerens mentale model, er sætningens **fokus**.” (Togeby 1993: 446, fremhævelse if. forlæg)

Kompatibel med denne definition er de fokusdefinitioner man finder hos Hansen & Heltoft (2011: 75) og hos Nølke (1995, 1996).

Tre vigtige kommentarer skal knyttes til definitionen. For det første ses fokus som et selvstændigt tekstpragmatisk fænomen, ikke som noget der er komplementært i forhold til andre tekstpragmatiske fænomener, som for eksempel topic/emne eller gammel/kendt information. Fokus kan godt falde på topic/emne, og det kan falde på gammel/kendt information (jf. fx også Dahl 1974: 2; Hansen & Heltoft 2011: 75-80). I (1) kan fokus falde på *Laura* (jf. den mulige fortsættelse i (1a)), og det kan falde på *kom for sent* (jf. den mulige fortsættelse i (1b)):

- (1) Laura kom for sent
- (1a) – det gjorde Sofie også
- (1b) – det gør hun næsten altid

For det andet kan kun informationsenheder på propositionelt niveau fokuseres (jf. Hansen 1995: 132, 134ff; Hansen & Heltoft 2011: 331ff). Negationer og andre operatorer, sætningsadverbialer og lignende er således ikke fokusable (se fx også Hansen 1974: 143; Harder 1975: 108; Nølke 1989: 49ff; Togeby 1994: 191). I tilfælde hvor sådanne sproglige størrelser gøres til genstand for metalingvistisk debat, bliver de dog fokusable; dette er en effekt af at de for at kunne gøres til genstand for

debat netop bringes til at foregå på propositionelt niveau. Det er det der giver oplevelsen af dækket citat:

- (2) Det er ikke 'desværre' hun kommer; det er 'heldigvis'
- (3) Det er ikke rimeligt at tale om 'kun', når 14 faktisk er vældig mange
- (4) Hold dog op med dit 'ikke' – du er altid så negativ!

For det tredje skal man bemærke at der i Tgebys definition omtales såvel afsender som modtager. Dette følger af at fokus er knyttet til ytringer, og ytringer er per definition historiske begivenheder der er bundet til kommunikationssituationer. Dette er fuldstændig elementært og noget der indgår i alle de fokus-definitioner jeg læner mig op ad, men der kan være en tendens til at glemme dette i tekstpragmatiske udredninger. Set fra et fokus-synspunkt betyder det at der må skelnes mellem afsenders fastlæggelse af fokus (knyttet til afsenders intention) og modtagers identifikation af fokus (som er modtagers forsøg på at finde ud af hvad modtager intenderer).

2. Et forskningsspørgsmål

Af hensyn til den videre fremstilling giver jeg nu det eksempel der mest direkte har ansporet mig til at gå i gang med det projekt der skitseres i denne artikel. En dag i 1999 kørte jeg med bussen mod Københavns Hovedbanegård. Der er flere stoppesteder hen ad Bernstorffsgade, og da jeg nåede til det der er lige ud for indgangen til Tivoli, hørte jeg mig selv sige:

- (5) Jeg skal også af her

I (5) er der i hvert fald fire fokus kandidater. Dette fremgår af fokus-alternativerne givet i (6) - (9). I (6) - (9) fremhæver jeg en enkelt informationsenhed grafisk; det skal understreges at disse fremhævelser alene tjener som hjælp til at kunne følge med i fremstillingen – der er ikke tale om trykangivelser:

- (6) Jeg **skal** også af her – det er ikke noget jeg bare vil
- (7) Jeg skal også af **her** – ikke kun ved det forrige stoppested

- (8) Jeg skal også **af** her – det var her jeg stod **på**
 (9) **Jeg** skal også af her – det er ikke kun **de andre**

Som afsender havde jeg naturligvis adgang til afsenders intentioner, og jeg vidste derfor at fokus i ytringen faldt på subjektet *jeg*, men mon ikke det også var ret indlysende for andre tilstedeværende? Spørgsmålet var nu: Var det kodet i ytringen at *jeg* var fokus, eller var det alene ekstralingvistiske faktorer der pegede på at det forholdt sig sådan? Et spørgsmål som dette går igen i litteraturen om fokus, prominens, informationsstruktur, tekstpragmatik osv., og det debatteres blandt andet hvilke faktorer der i givet fald indgår i kodningen. Så vidt jeg kan se, er i hvert fald følgende faktorer værd at undersøge nærmere i forbindelse med (5) og i øvrigt: syntaktisk funktion, materiale, tryk, tilstedeværelse (eller fravær) af en operator og ledstilling. I de følgende afsnit ser jeg på disse faktorer en for en og overvejer hvilken indflydelse de har på at *jeg* i (5) er fokus.

2.1. Syntaktisk funktion

I princippet er alle informationer på propositionelt niveau fokuskandidater, og det gælder som vist i (6) - (9) både nominale og verbale led, det gælder adverbialer på propositionelt niveau og præpositioner. Men der er tilsyneladende alligevel nogle fokus kandidater der er mere fokus kandidater end andre. Der er for eksempel en veletableret tradition for ikke at anse det grammatiske subjekt for fokus kandidat på lige fod med andre fokus kandidater. Henrik Jørgensen skriver således at det er "... stik imod subjektets almindelige natur..." at være i fokusområdet (1996: 78), og i en artikel fra Lars Heltofts hånd kan man læse følgende karakteristik:

"The topicality of the Danish subject leads it to shun focus status, making it an **antifocus**, 'the constituent the receiver will take to be non-focus, unless otherwise instructed'" (Heltoft 1996: 258, fremhævelse if. forlæg)

Se også Togeby (1993: 503-507), hvor subjektet ikke indgår blandt de typer led der kan udgøre såkaldt 'nyfokus', og Jensen 2010. Som det fremgår af Heltoft-citatet, hænger karakteristikken af subjektet som antifokus nært sammen med en anden antagelse, nemlig den hvorefter

subjektet anses for det prototypiske topic¹ i ytringen (se fx også Keenan 1976: 318-319; Bußmann 1983: 547; Faarlund 1989: 36).

Afklaringen af forholdet mellem subjekt og topic er ikke et mål i denne artikel, og jeg afstår fra at gå ind i den særdeles omfattende diskussion der er på området.² Det interessante i forhold til udredningerne omkring fokus er at der overhovedet eksisterer en antagelse om at subjektet kan ses som 'antifokus' (se også Jensen, under udg.b). Hvis antagelsen holder stik, følger det at det umarkerede³ for subjektet er ikke at være fokus, og at der skal noget særligt til for at gøre det til fokus i sin ytring, jf. at Heltoft skriver i citatet ovenfor at subjektet ikke er fokus "unless otherwise instructed". Hvad dette 'særlige' kan bestå i, vil så være et empirisk spørgsmål.

Det er altså tilsyneladende en faktor i fastlæggelsen og identifikationen af fokus at subjektet har en (negativ) særstatus. Set i dette lys er det ikke umiddelbart oplagt at *jeg* i (5) skulle være fokus.

2.2. *Materiale*

Det er sandsynligvis også en faktor i fastlæggelsen og identifikationen af fokus hvad materiale et givet sætningsled er lavet af.

Alene for nominalernes vedkommende er der for eksempel stor forskel på hvor oplagt som fokus en diskursreferent er, alt efter om den for eksempel repræsenteres af et personligt pronomen som *den*, eller om det repræsenteres af et komplekst nominal bestående af artikel, adjektiv

-
1. Jeg bruger termen topic som en bekvem forkortelse for hvad der i litteraturen kaldes topic, emne, tema ol.
 2. Se fx i stedet Li (ed.) 1976; Givón (ed.) 1983; Borchmann 2003.
 3. Jeg bruger markerethedsbegrebet i forlængelse af Jakobson 1932, 1936 og Hjelmslev 1935-37: I et toleddet paradigme har det ene medlem begrænsede anvendelsesmuligheder (det er det markerede medlem), det andet (det umarkerede) har videre anvendelsesmuligheder, bla. kan det også bruges i de sammenhænge som det markerede medlem kan. Ordet *andrik* kan fx kun bruges om hankønsvæsener af arten *and*, ordet *and* kan derimod både bruges om hunkønsvæsener, om uspecificeret køn og om arten. *Andrik* er markeret, *and* er umarkeret. I denne forståelse af markerethed er det Hjelmslevske begreb participation altså vigtigt. Dette har jeg gjort udførligt rede for i Jensen 2007, 2009, under udg.a. Se også Andersen 2001; Christensen 2002.

og substantiv som *den blå taske*. Forskellen på de to repræsentationer er informationstygnde.⁴

Man kan sige at jo mere ekspliciteret information der er i et nominal, jo mere oplagt er det som fokuskandidat. Dette følger principper som dem man kan læse om hos Grice (1975) og Levinson (1995), nemlig at modtager med rimelighed kan forvente at det der siges, er passende i omfang og udtryksmåde i situationen.⁵

Ved et nominal repræsenteret af et personligt pronomen, som for eksempel *den*, kan man således forvente at manglen på information vil gøre at det ikke er oplagt som fokuskandidat, hvorimod et komplekst nominalsyntaxme med flere udtrykte informationer, som for eksempel *den blå taske*, påkalder sig mere opmærksomhed – simpelthen fordi modtager ideelt set vil gå ud fra at det afsender meddeler, og måden det gøres på, vil være relevant for modtager.

Man kan også forestille sig at et substantiv uden bestemthed påkalder sig mere opmærksomhed end et substantiv med bestemthed. Et substantivsyntaxme uden artikel der indgår i et generisk udsagn, som *løver* i *løver spiser kød*, ville således være påfaldende præsenteret, mens det med artikel, jf. *løverne spiser kød*, ikke præsenteres påfaldende; dette fordi substantiver uden bestemthed er markeret i moderne dansk, jf. Jensen 2007.

Det er altså tilsyneladende en faktor i fastlæggelsen og identifikationen af fokus at visse nominaler er informationstunge, mens andre er informationsfattige, og at nogle præsenteres påfaldende, mens andre præsenteres upåfaldende. I forhold til informationstygnde og

4. Det samme gør sig gældende for andre ledtyper. Fx er der mere ekspliciteret verbal-information i *jeg har tænkt mig at ringe i morgen* end i *jeg gør det i morgen*.

5. Grice' kvantitetsmaksime lyder: »Make your contribution as informative as required (for the current purposes of the exchange) ... Do not make your contribution more informative than is required«, mådesmaksimet lyder: "Avoid obscurity of expression ... Avoid ambiguity ... Be brief (avoid unnecessary prolixity) ... Be orderly." (Grice 1975: 204, 205). Levinsons videre udviklinger af disse maksimer lyder: "What is not said is not the case", "What is simply described is stereotypically and specifically exemplified", "Marked descriptions warn 'marked situation'" (Levinson 1995: 97).

-måde er det altså ikke umiddelbart oplagt at *jeg* skulle være fokus i (5).

2.3. Tryk

Endnu en vigtig faktor i fastlæggelsen og identifikationen af fokus er trykfordelingen i ytringen. Dette er noget der længe har været udbredt enighed om – Bolinger påpegede det allerede for omkring 40 år siden (Bolinger 1972) – men selvom der er sket en del arbejde siden da, er det stadig uklart – især blandt ikke-fonetikere – hvordan dette foregår. I visse dele af litteraturen kan man møde formuleringer som at fokus falder på den stavelse i ytringen der har stærkest tryk (Jackendoff if. Rooth 2007: 2), men denne forestilling holder næppe vand, hverken for engelsks vedkommende (jf. Rooth 2007) eller for dansks. I dansk er det i hvert fald helt almindeligt at en ytrings trykstærke stavelser er lige betonedede (jf. Grønnum 2003: 22).

I ytringen (5) var der fire tryk:

(5) 'Jeg skal 'også 'af 'her

Der kunne have været tryk på *skal*, men det var der ikke. For at kunne være fokuskandidat skal en konstituent være trykstærk, men heraf følger ikke at alle trykstærke konstituenten er fokus, endelige fokuskandidater. I (5) er ikke samtlige trykstærke konstituenten for eksempel fokus,⁶ og operatoren *også* kan slet ikke være fokus, jf. reglen i afsnit 1 om at kun led på propositionelt niveau er fokusable. Der er altså ikke et 1:1-forhold mellem tryk og fokus(kandidatur).

2.4. Tilstedeværelsen (eller fraværet) af en operator

I (5) er der en operator *også*. I tekstpragmatiske sammenhænge kaldes operatorer ofte fokuspartikler eller fokusoperatorer, se fx König 1989, 1991; Hansen & Heltoft 2011: 75. Termen skyldes at man har bemærket at en operator typisk medvirker til at entydiggøre fokus, jf. (10) og (11) hhv. med og uden operator (operatoren fremhæves her grafisk med fed skrift, kursiv angiver det indsnævrede fokusdomæne; nb. fremhævelserne skal ikke ses som trykangivelser):

6. Ladd 1996 skelner mellem fonetisk og pragmatisk prominens.

- (10a) Hobro Sygehus er ramt af Roskildesyge
 (10b) **Også** *Hobro Sygehus* er ramt af Roskildesyge

- (11a) Kødet skal steges i få minutter
 (11b) Kødet skal steges i **kun** få minutter

Tilstedeværelsen af *også* i (5) burde altså bidrage til fastlæggelsen og identifikationen af fokus, men som det vil fremgå af næste afsnit, er den blotte tilstedeværelse af en operator tilsyneladende ikke nok.

2.5. Ledstilling

I (10b) og (11b) står operatorerne *også* hhv. *kun* på samme plads i sætningsskemaet som den konstituent de udpeger som fokus. Men det er uklart hvordan operatorer entydiggør fokus når de står på sætningsadverbialets plads i sætningsskemaet (Diderichsens 'lille-a', 1946: 186):

	F	v	s	a	VSA
(12)	Hobro Sygehus	er	–	også	ramt af Roskildesyge

Er *Hobro Sygehus* i (12) for eksempel fokus, er *Hobro (Sygehus)*, er *Roskildesyge*?⁷ König klargør ikke dette, og i de tilfælde hvor hans (engelske) eksempler indeholder operatorer placeret på hvad der ville svare til sætningsadverbialpladsen i dansk, viser han hvad han anser for fokus i ytringerne, ved hjælp af trykangivelser på de omkringliggende konstituer (König 1991: 3).

Det er også uklart hvilken rolle en placering af subjektet på F spiller. Havde ytringen i (5) lydt '*her skal jeg også af*', ville det så have gjort det tydeligere hvad der var fokus?

Tilstedeværelsen af en operator antages altså at være en medvirkende faktor i fastlæggelsen og identifikationen af fokus, jf. afsnit 2.4 ovenfor, men hvordan står ikke fuldstændig klart når operatoren står på sætningsadverbialets plads som i (12), og subjektet står på F. I (5) står *også* netop på sætningsadverbialets plads og subjektet på F, og det er ikke indlysende at dette uomtvisteligt skulle entydiggøre *jeg* som fokus.

7. I Jensen 2010 eksemplificeres og diskuteres dette problem yderligere.

2.6. Foreløbig sammenfatning

Hvis man skal sammenfatte hvordan de forskellige faktorer kan bidrage til fastlæggelse og identifikation af fokus i (5), kommer man til det resultat at adskillige af faktorerne peger i retning af at *jeg* faktisk ikke er oplagt fokus i ytringen: 1) som subjekt skulle det være 'anti-fokus'; 2) som informationsfattigt pronomen ville det ikke automatisk påkalde sig opmærksomhed; 3) som trykstærkt ville det være fokus-kandidat, men ud fra trykkriteriet ville det dele kandidaturet med ytringens øvrige trykstærke konstituenten på propositionelt niveau; 4) at *jeg* optræder i en ytring med operator ville vække en forventning om at det operatoren havde rækkevidde over, var ytringens fokus – men i (5) ville det være uklart om dette så ville være *jeg*, for 5) operatorens placering på sætningsadverbialets plads lader det være op til modtager at finde ud af hvad den nærmere bestemt har rækkevidde over.

En sådan sammenfatning giver indtryk af at det egentlig er stærkt usandsynligt at det skulle være lingvistisk kodet at *jeg* blev fastlagt og identificeret som fokus; i stedet kunne man igen vende blikket mod fokusalternativerne i (6) - (9) og sige at blandt disse var fokusalternativet til *jeg* (9) det eneste sandsynlige i situationen, og at det var dette der afgjorde at *jeg* (og formodentlig andre tilstedeværende) skråsikkert anså *jeg* for fokus. Dette ville pege på at fokusfastlæggelsen og -identifikationen alene beroede på ekstralingvistiske faktorer. I næste afdeling vil jeg gøre rede for hvorfor jeg alligevel ikke mener dette er en fyldestgørende forklaring.

3. Samspil mellem faktorer

I fastlæggelsen og identifikationen af fokus trækker man sandsynligvis på de forskellige faktorer på måder hvor de komplementerer hinanden. Dette kan igen illustreres med *jeg*-eksemplet i (5). Man kan have en hypotese om at det er umarkeret for personlige pronomen at blive udtalt tryksvagt; altså at i tilfælde hvor et personligt pronomen bruges rent anaforisk eller deiktisk uden yderligere tekstpragmatiske hverv, vil det være tryksvagt. En sådan hypotese kan man finde støtte i hos Hansen & Lund (1983), hvor man kan læse at det er hovedreglen at "personlige, possessive og reflektive pronomener [har] nul-

tryk" (Hansen & Lund 1983: 27), og de giver blandt andet følgende eksempler:⁸

(13) „du har glemt at slukke lyset

(14) så „hun „ham i forgårs

Eksempler på trykstærke personlige pronomener finder man i sammenhænge hvor det personlige pronomen har ekstra tekstpragmatiske opgaver, for eksempel når et led i ekstraposition genoptages, jf. (15) - (17), og når det "indleder et samtaleforløb eller et nyt afsnit af et etableret samtaleforløb" (Hansen & Lund 1983: 31), jf. (18) - (20):

(15) Hanssen 'han er ingeniør

(16) Børnene 'de finder altid en udvej

(17) Den nye sang 'den er da alle tiders

(18) 'De ved vel ikke hvad klokken er?

(19) Hallo, 'jeg vil gerne have lokal 485

(20) Hej med dig, hvordan har 'du det?

De giver flere eksempler på trykstærke personlige pronomener, der alle har det til fælles at de ikke bare er rent anaforiske eller deiktiske. En af de mest interessante observationer finder man i følgende små tekststykker:

(21a) Else sad og betragtede Bodil. „Hun smilede

(21b) Else sad og betragtede Bodil. 'Hun smilede

(22a) Endelig så Ib sin rival. „Han var ligbleg.

(22b) Endelig så Ib sin rival. 'Han var ligbleg.

I (a)-eksemplerne kan man tolke det trykssvage pronomen som ko-referentielt med enten subjekt eller objekt i den forudgående sætning; dette – hvor det ikke ligger fast om pronomenet ko-refererer med subjekt eller objekt i tidligere sætninger – er umarkeret for trykssvage

8. Eksemplerne (13) - (22) inkl. trykangivelser er citeret efter Hansen & Lund 1983: 27, 29, 31.

personlige pronomener. I (b)-eksemplerne forholder det sig anderledes; i disse falder muligheden for at tolke det trykstærke pronomen som ko-referentielt med subjektet bort. Trykstærk udtale af pronomenet resulterer altså i færre tolkningsmuligheder, og i den henseende er den trykstærke udtale det markerede valg (jf. note 3). Dette understøtter at der kan være en instruks i at udtale personlige pronomener trykstærkt, en instruks der lyder: Vælg den markerede tolkning i situationen.

Personlige pronomener – der jo er informationsfattige (jf. afsnit 2.2) – udtales altså per default (dvs. umarkeret) tryksvagt. Sådan forholder det sig ikke med substantiver og adjektiver. Om disse skriver Hansen & Lund (1983: 17, 25):

“Hovedreglen er at substantiver har hovedtryk i alle funktioner”

“Adjektiver er næsten undtagelsesløst trykstærke i både attributiv, prædikativ og adverbial funktion”

Som det allerede blev påpeget i afsnit 2.2, er nominaler indeholdende adjektiver og substantiver mere informationstunge end nominaler bestående af personlige pronomener. Og i nominaler der indeholder adjektiver og substantiver, er der per default tryk på disse ord:⁹

(23) Den ‘unge ‘mand så betaget på hende

(24) Jeg kan ikke finde min ‘blå ‘taske

Det kunne altså se ud til at det for personlige pronomener er umarkeret at blive udtalt tryksvagt, mens det modsatte gør sig gældende for adjektiver og substantiver.

Som følge af dette kan en trykstærk udtale af et personligt pronomen indeholde en instruks om at den pågældende entitet ikke bare nævnes af hensyn til kohæsionen i teksten, men at den har noget ‘ekstra’, og dette ‘ekstra’ kan så være fokus på trods af andre stærke tendenser som at subjektet er antifokus, og at det personlige pronomen er informa-

9. I (23) og (24) er der kun trykangivelse ved adj./subst., men ytringerne indeholder selvfølgelig flere tryk: *Den ‘unge ‘mand ‘så be‘taget ‘på hende, Jeg kan ‘ikke ‘finde min ‘blå ‘taske.*

tionsfattigt. For adjektiver og substantivers vedkommende er der ikke en sådan instruks i trykstærk udtale. For disses vedkommende kan man i stedet forestille sig at mangel på tryk bærer en instruks med sig om mangel på tekstpragmatisk prægnans.

Dette leder alt sammen frem til en 2-leddet hypotese om 1) at man kan finde en række faktorer der hver især bidrager til fastlæggelsen og identifikationen af fokus, og 2) at disse faktorerers bidrag ikke er ens i alle ytringssituationer. Om der et tryk i et nominal eller ej, giver for eksempel forskellige resultater i forbindelse med fokus alt efter om der er tale om et personligt pronomen, eller om der er tale om et nominal med substantiv og eventuelt adjektiv. Er der tryk på et personligt pronomen, flytter pronomenet ind blandt mulige fokuskandidater, og afledt heraf kommer det direkte hen forrest i køen af ikke bare mulige, men sandsynlige fokuskandidater. Tryk på et substantiv har ikke samme afgørende effekt, det gør bare at substantivet bibeholder sin plads blandt mulige fokuskandidater, og at andre faktorerers bidrag til fastlæggelse og identifikation af fokus må inddrages i produktionen og tolkningen af ytringen. For eksempel kan det ved et substantiv være relevant at se på om det forekommer sammen med en bestemthedsangivelse eller ej. I sidste ende kan man ty til ekstralingvistiske faktorer som hvad der giver mening i situationen: Havde der i stedet for *jeg* i (5) været sagt *Peter* eller *den gamle mand*, ville der formodentlig også have været fokus på subjektet, men dette ville muligvis alene have beroet på at det var den eneste konstituent der ville have haft et rimeligt fokusalternativ, jf. de andre fokusalternativer i (6) - (8).

Det er dog ikke ganske klart i hvilken grad og på hvilke måder de forskellige faktorer spiller sammen: Hvornår er tryk afgørende, hvornår er det ikke? Hvornår er informationstygde og -måde afgørende, hvornår ikke? Hvilken rolle spiller tilstedeværelsen af en operator placeret på sætningsadverbialets plads? Og hvilken rolle spiller syntaktisk funktion?

4. Skitse til et forskningsprojekt

I dette sidste afsnit vil jeg give et forslag til hvordan man kan få et indblik i nogle af disse spørgsmål. I betragtning af at der er så mange forskellige

faktorer i spil, og at disse faktorer indgår i kombination med hinanden på forskellig vis, er det mest realistiske at de respektive faktorer bliver undersøgt i begrænset omfang i en række delundersøgelser der så senere kan bidrage til et større samlet billede.

Undersøgelserne vil blive udført sådan at der tages udgangspunkt i modtagerperspektivet, altså på hvad modtager måtte identificere som fokus i en række givne ytringer. En gruppe undersøgelser vil foregå som forced choice-skemaundersøgelser, hvor forsøgsperson/modtager skal tage stilling til hvilke *hv*-spørgsmål en given forsøgsytring kan være svar på. Denne metode trækker på den klassiske indsigt at *hv*-ord som *hvor*, *hvem*, *hvad* bærer sin ytrings fokus (jf. fx Dahl 1974: 7; Grønnum 1988: 146-7ff; Hansen & Heltoft 2011: 136, 1796-8). For at kunne se hvilken faktor der er afgørende, vil der i hver delundersøgelse kun indgå et mindre antal faktorer.

I skrivende stund har jeg et konkret forsøg under afvikling. Som eksempel på hvordan en af forsøgsytringerne og dens mulige spørgsmål ser ud, viser jeg (25):

(25) Træet skal ikke stå til venstre for huset.	
Hvor skal træet ikke stå?	
Hvad skal ikke stå til venstre for huset?	
Hvad skal træet ikke stå til venstre for?	

I (25) indgår der en operator *ikke*, i et parallelforsøg præsenteres en anden gruppe forsøgspersoner for den samme ytring – bare uden operator. I (25) bliver forsøgspersonerne præsenteret for forsøgsytringen på skrift, i et parallelforsøg bliver nogle andre forsøgspersoner præsenteret for den samme ytring – bare oplæst, altså uden skriftlig støtte (*hv*-spørgsmålene de skal tage stilling til, vil stadig foreligge på skrift). Som det fremgår er de nominaler der indgår i (25), opbygget omkring et substantiv med bestemthedsangivelse. I andre forsøgsytringer indgår der nominaler opbygget omkring et substantiv uden bestemthedsangivelse, fx *bankchefer har også flekslån*.

Dette forsøg (inkl. delforsøg) skal gerne belyse om subjektet automatisk bliver fravalgt som fokus (altså om modtagerne anser subjektet for antifokus), om det gør en forskel om et nominalsyntaxme indgår i en generisk ytring eller ej, om det gør en forskel om man hører forsøgsytringen udtalt eller kan læse den selv (og dermed selv i hovedet lægger tryk hen over ytringen), om det overhovedet gør en forskel om der er en operator til stede i en ytring eller ej når en sådan operator står på sætningsadverbialets plads.

På et senere tidspunkt er det planen at udføre tilsvarende forsøg hvor det afprøves om det gør en forskel om personlige pronomener udtales trykstærkt eller tryksvagt, og om det gør en forskel hvilken syntaktisk funktion et givet pronomen har.

5. Afslutning

I denne artikel har jeg gjort rede for et syn på fokusfastlæggelse og -identifikation der tager udgangspunkt i at fokus er noget der kommer i stand som et samspil mellem forskellige faktorer. Jeg har også udpeget fem faktorer man i hvert fald bør tage højde for, når man skal prøve at finde ud af hvad fokus i en given ytring er, og vist at disse faktorer bidrag til fokus ikke er indbyrdes jævnbrydige, men vægter forskelligt alt efter hvordan andre faktorer i forbindelse med en given ytring arter sig. Endelig har jeg givet et forslag til hvordan det kan efterprøves empirisk hvordan de enkelte faktorer bidrager til identifikationen af fokus.

Henvisninger

- Andersen, H. (2001). Markedness and the theory of linguistic change, i H. Andersen (ed.) *Actualization. Linguistic Change in Progress. Current Issues in Linguistic Theory* 219, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 21-57.
- Beaver, D.I. & B.Z. Clark (2008). *Sense and sensitivity. How focus determines meaning*. West sussex: Wiley-Blackwell.
- Bolinger, D. (1972). Accent is predictable (if you're a Mind-reader), *Language* 48, 633-644.
- Borchmann, S. (2003). Udgangspunkt er emnet ikke – meddelelsesstruktur fra et funktionelt, proceduralt synspunkt, i M. Kunøe & P.

- Widell (red.) 9. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus: Aarhus Universitet, 55- 69.
- Borchmann, S. (2007). Fokus i dansk skriftsprogslig sprogbrug, i P. Widell & U.D. Bethelsen (red.) 11. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus: Aarhus Universitet, 64-75.
- Bußmann, H. (1983). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Christensen, T. (2002). *Det funktionelle paradigmebegreb*. Specialeafhandling ved Dansk, RUC.
- Dahl, Ö. (1974). Topic-comment structure revisited, i Ö. Dahl (ed.) *Topic and comment, contextual boundness and focus. Papiere zur Textlinguistik, Band 6/Papers in Textlinguistics 6*, Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1-24.
- Dahl, Ö. (1982). What is new information? i N.E. Enkvist & V. Kohonen (eds.) *Approaches to word order. Reports in text linguistics 72. Meddelanden från Åbo Akademi Forskningsinstitut 8*, Åbo/Turku, 37-50.
- Diderichsen, P. (1946). *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg., 9. oplag, København 1987.
- Faarlund, J. T. (1989). Discourse functions and syntax, i B. Music, R. Graczyk & C. Wiltshire (eds.) *Papers from the 25th Annual Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Part Two: Parasession on Language in Context. CLS 25*, Chicago: Chicago Linguistic Society, 30-40.
- Givón, T. (ed.) (1983). *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Language Study. Typological Studies in Language (TSL) 3*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Grice, P. (1975). Logic and Conversation, i C. Henriksen (red.) *Can you reach the salt? – Pragmatikkens klassiske tekster*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag 2001, 199-219.
- Grønnum, N. (1988). Stress group patterns, focus signalling and sentence intonation in two regional Danish standard languages: Aalborg and Næstved, *ARIPUC* 22, 145-195.
- Grønnum, N. (2003). Dansk intonation, i A. Holmen, E. Glahn & H. Ruus (red.) *Veje til dansk – forskning i sprog og sprogtilenelse*, København: Akademisk Forlag, 15-38.
- Hansen, E. (1974). Bestemt og ubestemt sætning, *NyS* 7, 130-150.
- Hansen, E. (1995). Sætningskløvning i moderne dansk, *Danske Studier* 1995, 126-146.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

- Hansen, E. & J. Lund (1983). *Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk*. København: Lærerforeningens Materialeudvalg.
- Harder, P. (1975). Prædikatsstruktur og kommunikativ funktion, *NyS* 8, 103-112.
- Heltoft, L. (1996). Topics in Danish and in Universal Pragmatics, i L. Heltoft & H. Haberland (red.) *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*, Roskilde University, Department of Language and Culture, 251-262.
- Hjelmslev, L. (1935). La catégorie des cas. Étude de grammaire générale 1. *Acta Jutlandica* 7.1. Aarhus: Universitetsforlaget. Zweite Auflage. München: Wilhelm Fink Verlag 1972.
- Hjelmslev, L. (1937). La catégorie des cas. Étude de grammaire générale 2. *Acta Jutlandica* 9.2. Aarhus & København: Universitetsforlaget og Levin & Munksgaard. Zweite Auflage. München: Wilhelm Fink Verlag 1972.
- Jakobson, R. (1932). Zur Struktur des russischen Verbums. *Selected Writings II. Word and Language*. The Hague & Paris: Mouton 1971, 3-15.
- Jakobson, R. (1936). Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Gesamtbedeutungen der russischen Kasus. *Selected Writings II. Word and Language*. The Hague & Paris: Mouton 1971, 23-71.
- Jensen, E.S. (2007). Der var engang en mand – om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammeldansk, i H. Jørgensen & P. Widell (red.) *Det bedre argument. Festskrift til Ole Tøgeby*, Århus: Forlaget Wessel & Huitfeldt, & Nordisk Institut, 299-320.
- Jensen, E.S. (2009). Markeret hvad angår hvad? Om markerethedsteori i grammatikken, i L.F. Jakobsen, H. Jansen, E.S. Jensen & E. Strudsholm (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 16*, Odense: Syddansk Universitet, 171-190.
- Jensen, E.S. (2010). *Selv-studier*, i M. Birkelund, L. Dam, H. Dam-Jensen & S.S. Fernández (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 17*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 47-65.
- Jensen, E.S. (under udg.a). *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger*. København & Odense: Universitetsjubilæets Danske Samfund & Syddansk Universitetsforlag.
- Jensen, E.S. (under udg.b). Er subjektet virkelig antifokus?, i P. Widell & I. Schoonderbeek (red.) *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus: Aarhus Universitet.

- Jørgensen, H. (1996). Om adverbialled mellem det finitte verbal og subjekspladsen i danske hovedsætninger, *Selskab for Nordisk Filologi: Årsberetning 1994-1995*, 76-90.
- Keenan, E. L. (1976). Towards a Universal Definition of "Subject", i C.N. Li (ed.) *Subject and Topic*, New York, San Francisco & London: Academic Press, Inc., 303-333.
- König, E. (1989). On the historical development of Focus Particles, i H. Weydt (Hrsg.) *Sprechen mit Partikeln*, Berlin & New York: de Gruyter, 318-329.
- König, E. (1991). *The Meaning of Focus Particles*. London: Routledge.
- Ladd, R. (1996). *Intonational phonology*. Cambridge University Press
- Levinson, S.C. (1995). Three levels of meaning, i F.R. Palmer (ed.) *Grammar and meaning. Essays in honour of Sir John Lyons*, Cambridge: Cambridge University Press, 90-115.
- Nølke, H. (1989). Modality and polyphony. A study of some French adverbials, i M. Herslund (red.) *On Modality. Papers from meetings and discussions in the linguistic circle of Copenhagen. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague XXIII*. København: C.A.Reitzel, 45-63.
- Nølke, H. (1995). Utterance Focus. Elements of a Modular Theory, i M. Herslund (ed.) *Information Structure. Copenhagen Studies in Language* 18, Frederiksberg: Samfundslitteratur, 75-108.
- Nølke, H. (1996). Det attributive adjektivs stilling på fransk, i M. Herslund (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 3*, Odense Universitetsforlag, 49-83.
- Rooth, M. (2007). Notions of focus anaphoricity, i C. Fery, G. Fanselow & M. Krifka (eds.) *Interdisciplinary Studies on Information Structure* 6, 1-11.
- Togeby, O. (1993). *Praxt*. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- Togeby, O. (1994). Speech Acts and Information Structure, i E. Engberg-Pedersen, L.F. Jakobsen & L.S. Rasmussen (eds.) *Function and Expression in Functional Grammar*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 183-195.

Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog

Torben Juel Jensen

1. Indledning

I moderne dansk er der mulighed for (mindst) to forskellige ordstillinger i ledsætninger.

Det drejer sig for det første om den såkaldte **led- eller bisætningsordstilling**, som er kendetegnet ved at såvel subjektet som eventuelle sætningsadverbialer altid er placeret **før** det finitte verbal. Der ses altså i sætningens neksusfelt ledfølgen **s**(ubjekt) **a**(dverbial) **v**(erbal); jf. eksempel (1). Ordstillingen i sådanne ledsætninger kan således beskrives af det diderichsenske bisætningsskema, som er afbildet i figur 1. I visse typer af ledsætninger er det også muligt at placere sætningsadverbialer foran subjektet, dvs. med ledfølgen **a s v**; jf. (2). Skønt Diderichsen er opmærksom på denne mulighed, som også beskrives af Mikkelsen (Mikkelsen 1975 [1911]: § 218, 4 & 233, 8), fører det ikke til indførelsen af en egentlig adverbialplads mellem konjunkional- og subjektspositionen (og dermed neksusfeltet) i sætningsskemaet. En sådan plads er derimod senere indført af Lars Heltoft og Karen Margrethe Pedersen (Heltoft 1990; Pedersen 2009), og fænomenet som sådan er i øvrigt beskrevet af Eva Skafte Jensen (Jensen 1995). Denne ledstilling er dog relativt sjældent forekommende, og vil kun blive sparsomt behandlet i denne artikel.

- (1) jeg ved (at) **han ikke kan** bruge hele huset mere
(2) hvis **ikke han** **kan** bruge hele huset mere

For det andet er der i ledsætninger mulighed for den såkaldte **hoved- eller helsætningsordstilling**. Denne er kendetegnet dels ved tilstedeværelsen af et for- eller fundamentfelt, hvor alle sætningsled undtagen

det finitte verbal og visse sætningsadverbialer kan placeres, dels ved at sætningsadverbialer (der ikke er placeret i forfeltet eller i ekstraposition bagerst i sætningen) placeres umiddelbart **efter** det finitte verbal og subjektet. Her ses således ledfølgen **s v a** (med subjektet placeret i forfeltet) eller **v s a** (med tomt forfelt eller med et andet sætningsled end subjektet placeret i forfeltet); jf. henholdsvis (3) og (4). Ordstillingen i denne type ledsætninger kan altså beskrives af det diderichsenske hovedsætningsskema, jf. figur 1.

(3) jeg ved (at) **han** **kan** **ikke** bruge hele huset mere

(4) jeg ved (at) hele huset **kan** **han** **ikke** bruge mere

Bisætning								
Forbinderfelt		Neksusfelt			Indholdsfelt			
S.-ordn.-konj.	U.-ordn.-konj.	Subjekt	Neksus-adv. 1, 2...	Finitt	Hjælpe-infinit	Fuld-infinit	Obj. 1-2 eller (obj. +) præd.	Indholds-adv. 1, 2...
Hovedsætning								
Forb.-felt	Fund.-felt	Neksusfelt			Indholdsfelt			
		Finitt	Subjekt	Neksus-adv. 1, 2...	Hjælpe-infinit	Fuld-infinit	Obj. 1-2 eller (obj. +) præd.	Indholds-adv. 1, 2...

Figur 1: Diderichsens sætningsskemaer (Diderichsen 1974: 186)

Der er altså mulighed for flere forskellige ordstillinger i ledsætninger i moderne dansk, og eftersom helsætningsordstilling kan forekomme i ledsætninger, og ledsætningsordstilling i øvrigt også kan forekomme i visse typer af helsætninger, må de traditionelle betegnelser siges at være problematiske. Det har fået Lars Heltoft og senere Tanya Karoli Christensen til at foreslå betegnelserne *neutral* vs. *deklarativ* ordstilling. Som disse betegnelser antyder, ligger der her en opfattelse af at der er en betydningsforskel imellem de to ordstillinger, som ikke har at gøre med skellet mellem ledsætning og helsætning, dvs. angivelse af dependens, men derimod med angivelse af sætningens illokutionære ramme (Heltoft 1999; Christensen & Heltoft 2010; Heltoft 2005; Christensen 2007). Jeg vil senere vende tilbage til dette, men for at

markere at jeg i den empiriske undersøgelse der præsenteres i denne artikel, ikke på forhånd har taget standpunkt for eller imod om der er en betydningsforskel mellem de to ordstillinger, holder jeg fast i de traditionelle betegnelser ledsætningsordstilling og helsætningsordstilling.

I historisk perspektiv er ledsætningsordstillingen en novation. Oprindeligt, dvs. i gammeldanske og ældre skandinaviske tekster, var V2-ordstillingen – altså det vi i dag kalder helsætningsordstilling – den neutrale ordstilling i såvel hel- som ledsætninger, og skønt der i perioden er variation mht. ordstilling, er denne knyttet til informationsstruktur eller pragmatiske faktorer snarere end til sætningens syntaktiske over- eller underordningsrelationer (Gregersen & Pedersen 2000; Heltoft 1995; Heltoft 2005; Vikner 1999).

Frans Gregersen og Inge Lise Pedersen har undersøgt udviklingen i ordstillingen i ledsætninger i et skriftsprogligt tekstkorpus bestående af tekster fra 1515 til starten af forrige århundrede. Resultaterne viser at ledsætningsordstilling forekommer i betydeligt omfang allerede i de tidligste af teksterne, men også at der sker en meget tydelig udvikling i den undersøgte periode på den måde at ledsætninger i højere og højere grad får ledsætningsordstilling. Ledsætningsordstilling er således tæt på at være obligatorisk i ledsætninger i starten af det 20. århundrede – i hvert fald i de genrer der er inddraget i undersøgelsen. Der ses dog betydelig variation mellem de forskellige forfattere inden for samme tidsperiode, ligesom der ses forskelle mellem de forskellige typer af ledsætninger (Gregersen & Pedersen 1997; Gregersen & Pedersen 2000). En senere undersøgelse af tekster fra 1500 til 1700 foretaget af John D. Sundquist viser samme tendens i udviklingen mht. ordstilling i ledsætninger (Sundquist 2003).

Der er dog en del der tyder på at normerne i **talesproget** er væsentlig anderledes end dem der fremgår i de ovennævnte undersøgelser af skriftsprog. I en undersøgelse af udskrevne optagelser fra det 20. århundrede af talere af traditionelle dialekter har Inge Lise Pedersen fundet langt højere andele af ledsætninger med helsætningsordstilling end der ses i det ovennævnte skriftsprogskorpus, og der ses i øvrigt en tydelig geografisk fordeling på den måde at de vestlige dialekter har

højest forekomst af helsætningsordstilling, mens de østlige dialekter har lavest (Pedersen 1996). Desuden har Frans Gregersen og Inge Lise Pedersen undersøgt ordstillingen i ledsætninger med negationen "ikke" i en del af det oprindelige BySoc-korpus bestående af københavnsk talesprog optaget i 1980'erne, og de finder her at ledsætningerne set under ét har helsætningsordstilling i 35 % af tilfældene (Gregersen & Pedersen 1997; Gregersen & Pedersen 2000). Jeg vil ikke komme nærmere ind på den undersøgelse da den delvis baserer sig på det samme materiale som den langt mere omfattende undersøgelse jeg vil præsentere i denne artikel, men resultaterne tyder altså på at der også i moderne standarddansk er en høj forekomst af ledsætninger med helsætningsordstilling, og at forholdet mellem hypotakse og ordstilling altså langt fra er så entydigt som traditionelle (og skriftsprogsbaserede) grammatikbeskrivelser antager.

Dette er baggrunden for at jeg har inddraget ordstilling i ledsætninger blandt de variable vi undersøger i Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudiers undersøgelse af det danske sprogs udvikling i det 20. århundrede.

2. Metode

De data der indgår i undersøgelsen, udgøres af udskevne optagelser af sociolingvistiske interview af 1-3 timers varighed med informanter fra to af de lokaliteter der indgår i Sprogforandringscentrets undersøgelser (Gregersen 2009). Det drejer sig for det første om informanter fra Projekt Bysociolingvistik, som blev optaget første gang under sociolingvistiske interview i slutningen af 1980'erne (Gregersen, Albris & Pedersen 1991), og som vi har optaget igen i 2005-07. Informanterne, som alle er opvokset i København, hvor de også stadig bor, er inddelt i to aldersgrupper, som vi kalder generation 1 (født i perioden 1942-63) og 2 (født i perioden 1964-1974). Derudover indgår optagelser med informanter fra Vinderup i Vestjylland, fordelt på generation 2 og generation 3 (født 1989-92). Disse samtaler er optaget i perioden 2006-07. Figur 2 viser fordelingen af de informanter der indgår i undersøgelsen.

	Generation 1	Generation 2	Generation 3
København (optaget i 1987-89 og 2005-07)	24	18	–
Vinderup (optaget i 2006-07)	–	19	30

Figur 2: Informanter

Informanterne er i hver celle ligeligt fordelt mht. køn og mht. de to socialklasser vi arbejder med i projektet, arbejderklasse og middelklasse. S sammensætningen af informanter gør det muligt at undersøge variation og forandring i sprogbrugen på tre måder: For det første ved i forbindelse med dataene fra København at undersøge udviklingen gennem informanternes liv. Der er her tale om et såkaldt **panelstudium**, hvor den samme gruppe mennesker er optaget to gange med ca. 20 års mellemrum. For det andet kan forskellen mellem de forskellige generationer undersøges både i København og Vinderup; der er her tale om et **apparent time-studium**.¹ Endelig kan ordstillingen i ledsætninger hos informanterne fra København og Vinderup (i generation 2) sammenlignes med henblik på at undersøge **geografisk betinget** variation.

I en empirisk, kvantitativt orienteret undersøgelse er en væsentlig metodisk problemstilling hvad der skal tælles. Eftersom undersøgelsen drejer sig om ordstilling i ledsætninger, er det naturligvis kun ledsætninger der skal medtages; men derudover ligger der også en væsentlig afgrænsning i at det langt fra er i alle ledsætninger man kan skelne mellem ledsætningsordstilling og helsætningsordstilling.

Forfeltet er som udtryk for helsætningsordstilling problematisk i en kvantitativ undersøgelse fordi det ikke er muligt at tælle ikke-forekomster, altså ledsætninger uden forfelt. Det skyldes at forfeltet jo er kendeteg-

1. I et studium i apparent time (forestillet tid) ses forskelle i sprogbrugen mellem forskellige aldersgrupper af talere optaget på samme tidspunkt som et udtryk for sprogforandring. Sprogbrugen i det pågældende sprogsamfund antages således at have ændret sig (og/eller være ved at ændre sig) på en måde svarende til forskellen mellem de yngre og de ældre taleres sprogbrug. Metoden er baseret på antagelsen om at sprogbrugen hos de enkelte talere er mere eller mindre stabil efter de har nået den såkaldt kritiske alder omkring slutningen af puberteten.

net ved at det er åbent for placering af et hvilket som helst sætningsled bortset fra det finitte verbal og visse sætningsadverbialer, eller ved at være "tomt" således at det finitte verbal er placeret på førstepladsen. Et forfelt (og dermed helsætningsordstilling) kan altså konstateres med sikkerhed når et andet sætningsled end subjektet er placeret foran det finitte verbal, eller hvis sætningen har V1-ordstilling; jf. henholdsvis (5) og (6). I sætninger hvor subjektet er placeret før det finitte verbal – og det er det i den altovervejende del af ledsætningerne i talesprog – er det derimod ikke muligt at skelne mellem helsætningsordstilling med subjektet placeret i forfeltet og ledsætningsordstilling; jf. 7:

- (5) fordi dengang var han syg
- (6) så spurgte hun var han syg dengang?
- (7) fordi han var syg dengang

Man må derfor i en undersøgelse som denne forlade sig på den anden forskel mellem led- og helsætningsordstillingen, nemlig placeringen af **neksusadverbialfeltet**, dvs. om adverbialer er placeret før eller efter det finitte verbal (jf. figur 1). Det betyder at kun sætninger der indeholder et adverbial, kan medtages i undersøgelsen, og eftersom det i sætninger uden infinitte verbaler, objekter eller prædikativer i indholdsfeltet ikke er muligt ud fra ledfølgen at afgøre om et adverbial er placeret i neksus- eller indholdsadverbialpositionen, kan kun ledsætninger med **sætningsadverbialer** (herunder medregnet negationer) medtages. Disse sætninger er de eneste hvor det altid kan afgøres om der er led- eller helsætningsordstilling, når man går ud fra at sætningsadverbialer altid er placeret i neksusadverbialpositionen (hvad enten det så er før eller efter subjektet); jf. (1)-(4).

Det betyder at en stor del af de ledsætninger der forekommer i datamaterialet, falder uden for undersøgelsen. Blandt andet for at give et billede af hvor stor en del det er, har vi i Sprogforandringscentrets såkaldte eksplorative tekstkorpus, som består af 20 samtaler fra forskellige dele af landet, analyseret ordstillingen i samtlige ledsætninger. Der er her i alt 6675 fuldførte ledsætninger, og de indeholder kun i 20 % af tilfældene ét eller flere sætningsadverbialer. Hvis ledsætningerne i

dette korpus svarer nogenlunde til ledsætninger der forekommer i det langt større datamateriale der ligger til grund for den undersøgelse der præsenteres her, er det altså således kun ca. en femtedel af ledsætningerne der medtages i undersøgelsen. I en (lille) del af de øvrige ledsætninger vil det naturligvis også være muligt at afgøre om der er hel- eller ledsætningsordstilling, nemlig i de sætninger der har det finitte verbal på førstepladsen eller et andet led end subjektet placeret foran det finitte verbal (=helsætningsordstilling), og i de sætninger hvor et indholdsadverbial entydigt er placeret i neksusadverbialfeltet. Det sidste er tilfældet hvis adverbialet er placeret mellem subjektet og det finitte verbal (=ledsætningsordstilling), eller hvis det er placeret efter det finitte verbal men før et infinit verbal, et objekt eller et prædikativ (=helsætningsordstilling). Ud fra undersøgelsen af det mindre, eksplorative korpus må man dog anslå at det kun drejer sig om godt 5 % af sætningerne, og at det altså i op imod 75 % af tilfældene slet ikke er muligt at skelne mellem hel- eller ledsætningsordstilling. Disse sætninger kan analyseres efter såvel led- som helsætningsskemaet.

I de i alt 132 samtaler der indgår i undersøgelsen, blev godt 100 tekststrengene der kan udgøre sætningsadverbier², opmærket automatisk. Disse tekststrengene udgør ikke i alle tilfælde sætningsadverbier, mange af dem er homografe eller polyseme, så efter den automatiske opmærkning blev alle forekomster gået igennem manuelt, og i hvert enkelt tilfælde blev det afgjort om der er tale om et sætningsadverbium, og om det forekommer i en ledsætning. I de tilfælde hvor der er tale om et sætningsadverbium i en fuldført³ ledsætning, blev ledsætningen herefter analyseret mht. syntaktisk funktion (adverbiel/nominal/relativ), typen af underordningskonjunktion og ordstilling (helsætningsordstilling/

-
2. Udgangspunktet var her en liste på 85 adverbier der i skriftligt dansk kun forekommer i for- eller neksusfeltet, som Sanni Nimb dannede i forbindelse med sit ph.d.-projekt om de danske adverbiers syntaks (Nimb 2004). Denne liste blev suppleret med de sætningsadverbier vi derudover fandt i analysen af ledsætningerne i Sprogforandringscentrets eksplorative tekstkorpus.
 3. Ledsætninger der afbrydes før en mening er udtrykt, og alvorlige anakolutier blev indledningsvis fraserteret idet det her ikke var muligt at analysere ledstilling og/eller kategorisere ledsætningen efter funktion. Det samme gælder ledsætninger hvor subjekt eller finit verbal er udeladt pga. ellipse. Af det samlede antal ledsætninger med sætningsadverbial i datamaterialet blev 8 % udeladt af undersøgelsen af denne grund.

ledsætningsordstilling (sav)/ledsætningsordstilling med foranstillet adverbial (asv)/sætningsknude⁴). De nominale ledsætninger blev desuden kategoriseret mht. typen af matrixsætning (citerende/præsupponerende/semantisk sekundær/andet). Denne kategorisering vil blive beskrevet nærmere i de følgende afsnit.

3. Resultater

Der forekommer i datamaterialet i alt 9909 fuldførte ledsætninger med sætningsadverbial; figur 3 nedenfor viser resultaterne når alle ledsætninger ses under ét.

Ordstilling	N	Andel
Ledsætningsordstilling (sav)	4574	46,1 %
Ledsætningsordstilling (asv)	194	2,0 %
Ledsætningsordstilling (asav)	14	0,1 %
Helsætningsordstilling (sva eller vsa)	5112	51,6 %
Helsætningsordstilling og ledsætningsordstilling	15	0,2 %

Figur 3: Samlet resultat

Noget overraskende ses det at over halvdelen af ledsætningerne har helsætningsordstilling. Dette tal er dermed væsentligt højere end de 35 % som Gregersen & Pedersen tidligere har fundet i (en del af) det oprindelige BySoc-korpus. Der kan være tre grunde til denne forskel:

For det første inddrog Gregersen & Pedersen udelukkende ledsætninger med negationen *ikke* mens der i denne undersøgelse inddrages et langt større spektrum af sætningsadverbialer; det er muligt at ledsætninger

4. I ledsætninger der indgår i en sætningsknude, kan ledstillingen i mange tilfælde ikke afgøres entydigt fordi man ikke kan se om sætningsadverbialet hører til i ledsætningen eller dens oversætning, fx "det synes jeg da er en god ide". Alle sådanne ledsætninger er derfor blevet henført til en særlig kategori, og de indgår ikke i de resultater der præsenteres i det følgende. Af det samlede antal ledsætninger med sætningsadverbial i datamaterialet blev 3 % udeladt af undersøgelsen af denne grund.

med negation i højere grad end andre ledsætninger er associeret med ledsætningsordstilling.

For det andet er der i den undersøgelse der præsenteres i denne artikel, valgt den videst mulige definition af hvad en ledsætning er, nemlig en finit sætning der ud fra en rent syntaktisk analyse **kan** betragtes som et led i en anden sætning. Som jeg senere vil vende tilbage til, har det i første omgang medført inklusionen af visse typer af nominale “ledsætninger” hvis status som ledsætninger ud fra en semantisk-funktionel synsvinkel er tvivlsom, herunder objektet til verbet *tro* i konstruktioner som (8). De er dog ikke så hyppige at de påvirker det ovenstående resultat i nævneværdig grad.

- (8) der er vist kommet lidt mere fokus på det tror jeg inden for #
altså lægeuddannelsen ikke⁵

Også sætninger der repræsenterer direkte og dækket direkte tale er medregnet som ledsætninger såfremt de optræder i konstruktioner hvor de kan betragtes som styret af et overordnet prædikat eller en præposition, jf. (26)-(28). Dette er gjort med den hensigt at inkludere alle kontekster hvor såvel led- som helsætningsordstilling er mulig, også selvom helsætningsordstilling er det hyppigste, dvs. det der inden for variationslingvistikken kaldes *envelope of variation* (jf. Labov 2004: 7). Samtidig skal kriterierne for at afgøre hvad der er en ledsætning, være maksimalt intersubjektive og helt uafhængige af ordstillingen i den givne sætning – herunder som nævnt også af hvorvidt der er fundamentfelt eller ej. Et begreb som “indlejrede” eller “indbyggede” helsætninger (Hansen & Heltoft 2011: III 1651ff.) kan således efter min mening ikke anvendes til at udskille ikke-ledsætninger i en kvantitativ undersøgelse idet ledsætningsordstilling rent faktisk er mulig i de fleste af sådanne kontekster, og kategoriseringen af sætningen som en helsætning derfor i meget vidt omfang vil bygge på at sætningen har helsætningsordstilling.⁶

5. Denne og de følgende eksempelsætninger er alle autentiske eksempler fra undersøgelsens datamateriale. Tegnet # angiver en pause i talen.

6. Hansen & Heltoft skriver således også at “når indbygningen sker med en simpel deklarativ sætning, kan man vanskeligt skelne dette fænomen formelt fra hovedsætninger som led med udeladt at” (Hansen & Heltoft 2011: III 1651).

Det er muligt at Gregersen & Pedersen har været mere restriktive i deres bestemmelse af hvad der er en ledsætning, og dette kan meget vel medføre en lavere andel af sætninger med ledsætningsordstilling da de ovennævnte sætningstyper meget hyppigt har helsætningsordstilling.

Endelig kan grunden til at Gregersen & Pedersen finder en lavere andel af ledsætninger med hovedsætningsordstilling end jeg, naturligvis være at de to involverede tekstkorpora adskiller sig fra hinanden; de mest oplagte forskelle er her at min undersøgelse også inkluderer talere fra Jylland, og at størstedelen af de optagelser der indgår, er ca. 20 år yngre end i Gregersens & Pedersens undersøgelse.

Det fremgår også af resultaterne at kun godt 2 % af ledsætningerne har foranstillet adverbial; dvs. ledfølgen *asv*, jf. (2), eller *asav*, jf. (9)

- (9) når **nu** der **ikke sådan rigtig** er noget at lave så er man lige sammen med familien

Der er her overvejende tale om adverbielle ledsætninger indledt med konjunktionerne "hvis" eller "når", og denne ledstilling har således en langt mere indskrænket distribution end såvel *sav*- som *helsætningsordstillingen*. Fænomenet vil ikke blive behandlet yderligere i denne artikel, og ledsætninger med foranstillet adverbial er ikke medtaget i de resultater der præsenteres i det følgende.

Der forekommer også et lille antal ledsætninger der ud fra de ovenfor beskrevne definitioner samtidigt har led- og helsætningsordstilling, dvs. enten ledfølgen *sava* eller *asva*, jf. henholdsvis (10) og (11).

- (10) og så gik det helt galt øh hvor hun så drak og jeg **sådan set** # måtte **egentlig** krybe lidt hen til både Martins og Michaels øh forældre egentlig
- (11) hvis **nu** man har **bare** gået videre i en kamp så skal man vente fire timer før man kommer til at spille igen

Der forekommer dog kun i alt 15 sådanne sætninger i datamaterialet, og de vil derfor ikke blive behandlet yderligere. De er ligeledes frasorteret i de resultater der præsenteres i det følgende.

3.1. Typer af ledsætninger

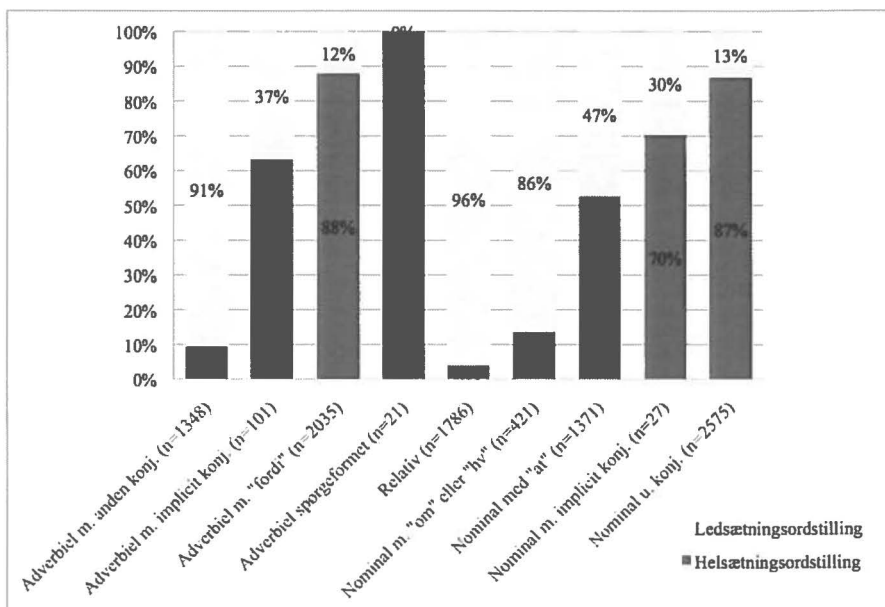
Som tidligere nævnt blev ledsætningerne kategoriseret efter deres syntaktiske funktion i adverbielle, relative og nominale ledsætninger. De adverbielle og nominale ledsætninger blev subkategoriseret i forhold til underordningskonjunktionen, således at der er i alt de ni kategorier som fremgår af figur 4 nedenfor.

Adverbial	Kausal indledt med "fordi"	det ved jeg ikke <u>fordi de flyttede jo til Tisvilde ikke</u>
	Anden konjunktion (end "fordi")	det var lidt anderledes <u>når han var ikke hjemme</u>
	Spørgeformet (uden konjunktion)	<u>elsker man ikke hinanden</u> så må man jo # se sig om efter noget nyt
	Implicit konjunktion (underordningskonjunktionen impliceres ud fra en forudgående, sideordnet ledsætning)	og så havde de så sommerhuset oppe i Rørvig som blev solgt fordi at min far kunne ikke <u>og vi ville ikke overtage det på det tidspunkt</u> men den er svær når børnene ikke skal op <u>og man ikke skal være et sted og sådan noget</u>
Relativ	Inklusive ledsætningen i sætningskløvnings ⁷	hun døde af en galopperende cancer # <u>som øh der var ikke nogen der vidste noget om</u> jeg tror der er mange <u>der vil gerne lære det</u>
Nominal	Indledt med "at"	jeg tror det var min engelsklærer der sagde til mig <u>at hun syntes ikke at jeg skulle gøre det</u>
	Indledt med "om" eller "hv"-ord	så kunne jeg ikke forstå <u>hvorfor færinger de var ikke sådan specielt øh glade for når øh # marinerne kom</u>
	Uden underordningskonjunktion	men jeg vidste <u>hun ville ikke sige det til min far</u>
	Implicit konjunktion	fordi hun havde fået at vide # at hun havde lungekræft <u>og hun kunne ikke komme på arbejde mere</u>

Figur 4: Kategorisering efter funktion og underordningskonjunktion

7. Når ledsætningen i sætningskløvnings er inkluderet i kategorien relativledsætninger, er det fordi den udtryksmæssigt ligner en relativledsætning, og især fordi den tidligere nævnte undersøgelse af det eksplorative subkorpus viste at de to typer af ledsætninger har samme andel af forekomst med ledsætningsordstilling.

Som det fremgår af figur 5 nedenfor, viser resultaterne en meget tydelig korrelation mellem sætningens syntaktiske funktion og ordstillingen.

Figur 5: Fuldførte ledsætninger, samlet resultat

Relativledsætningerne forekommer altovervejende med ledsætningsordstilling, og også de adverbielle ledsætninger forekommer sjældent med helsætningsordstilling, når man vel at mærke ser bort fra "fordi"-sætninger og spørgeformede betingelsessætninger.⁸ Sætninger indledt med konjunktionen "fordi" forekommer derimod altovervejende med helsætningsordstilling. Dette gælder også de adverbielle ledsætninger med implicit konjunktion, hvilket formentlig hænger sammen med at det primært drejer sig om ledsætninger der forekommer sideordnet

8. Det er oplagt at kategorien "Adverbial med anden konjunktion end fordi" er højt inhomogen idet den inkluderer sætninger indledt med et stort antal forskellige underordningskonjunktioner. Disse opfører sig givetvis ikke ens mht. hyppigheden af helsætningsordstilling; fx kan det nævnes at ledsætninger i konstruktioner af typen "det var forandret så meget at han ville hellere tilbage til det gode gamle" (dvs. distanseksplikations-konstruktioner med "så" som eksplikat (Hansen & Heltoft 2011: III 1508)) meget hyppigt har helsætningsordstilling, mens dette meget sjældent ses i eksempelvis "hvis"-ledsætninger. Det fortjener naturligvis at blive undersøgt nærmere, men falder uden for denne artikels rammer.

med en “fordi”-sætning svarende til den første eksempelsætning i figur 4. Blandt de adverbielle ledsætninger er der så endelig de spørgeformede betingelsessætninger, som kategorisk forekommer med helsætningsordstilling. Dette er naturligvis ikke overraskende idet de jo er defineret ved V1- og dermed helsætningsordstilling. Undersøgelsen viser i øvrigt at de er meget sjældne i talesprog: Der er kun 21 forekomster (med sætningsadverbial) i datamaterialet.

Bortset fra ledsætninger indledt med “om” eller “hv”-ord forekommer de nominale ledsætninger også hyppigst med helsætningsordstilling, men som det vil blive beskrevet nærmere i det følgende afsnit, er der dog her også andre væsentlige faktorer på spil end den syntaktiske funktion og typen af konjunktion.

Overordnet set viser resultaterne altså at det kun er få af de opstillede ledsætningskategorier der overvejende har ledsætningsordstilling og dermed opfører sig som man umiddelbart skulle forvente ud fra gængse fremstillinger af dansk grammatik.

Skønt Gregersen & Pedersen som tidligere nævnt generelt finder lave andele af ledsætninger med helsætningsordstilling end i denne undersøgelse, er tendensen den samme mht. sætningstyper: Det er altovervejende nominale ledsætninger (eksklusive de interrogative ledsætninger) samt kausale ledsætninger med “fordi” der står for forekomsterne med helsætningsordstilling (Gregersen & Pedersen 2000: 417). I nærværende undersøgelse udgør disse typer (inklusive adverbielle og nominale ledsætninger med implicit konjunktion, der overvejende optræder sideordnet med henholdsvis “fordi”- og “at”-sætninger) 95 % af samtlige ledsætninger med helsætningsordstilling. Resultaterne viser dog samtidig at helsætningsordstilling forekommer i alle de opstillede kategorier af ledsætninger bortset fra spørgeformede betingelsessætninger.

Det fænomen at kausale ledsætninger mht. ordstillingen opfører sig som helsætninger – hvilket i øvrigt synes at være en generel tendens i de germanske sprog (Heycock 2007) – rejser naturligvis spørgsmålet om der egentlig er tale om ledsætninger, eller om “fordi”-sætninger snarere skal opfattes som helsætninger svarende til sætninger indledt

med samordningskonjunktioner "så" og "for". "Fordi"-ledsætningerne adskiller sig dog fra sidstnævnte ved trods alt at forekomme med ledsætningsordstilling (i 12 % af tilfældene), og det vil derfor være oplagt at undersøge hvorvidt "fordi" ligesom "så" i talesproget kan betragtes som en polysem eller polylemmatisk konjunktion der i én betydning optræder som underordningskonjunktion og i en anden som sam- eller sideordningskonjunktion. Det falder dog uden for denne artikels rammer.

3.2. *Typer af matrixsætninger og ordstilling*

Som nævnt i indledningen har Lars Heltoft og senere også Tanya Karoli Christensen argumenteret for at skellet mellem hel- og ledsætningsordstilling principielt er uafhængig af en sætnings syntaktiske status,⁹ men at der i stedet er tale om et grammatisk paradigme der knytter sig til begrebet assertivitet (Christensen 2007; Christensen & Heltoft 2010).¹⁰ Helsætningsordstillingen, som her kaldes deklarativ ordstilling eller sætningsmønster, angiver en assertiv tolkningsramme, assertivt potentiale, og bruges derfor i forbindelse med hævdelser, påstande og konstateringer. Ledsætningsordstillingen er derimod neutral mht. assertivitet og kan derfor anvendes i såvel assertive som non-assertive kontekster. Den kaldes derfor for neutral ordstilling, og opfattes som det i hjelmslevsk forstand umarkerede medlem i ledstillingsparadigmet. Både deklarativ og neutral ordstilling forekommer i såvel hel- som ledsætninger, og de to topologiske udtryk har ifølge Heltoft og Christensen det samme abstrakte indhold i begge kontekster. Christensen anfører dog at det i forbindelse med ledsætninger, der ikke er specificeret for illokutionær ramme, giver mere mening at tale om "informativitet" frem for assertivt potentiale som paradigmets begrebszone: Ledsætninger med deklarativ ordstilling angiver at deres indhold er informativt, og

9. Ordstillingens betydning interagerer dog med den syntaktiske status idet ledsætningsordstilling er umarkeret og dermed indholdsmæssigt neutral i ledsætninger, mens den i helsætninger optræder som den markerede part i ordstillingsparadigmet og udtrykker "subjektiv illokutionær ramme".

10. Heltoft og Christensens analyse har på det indholdsmæssige plan store ligheder med det der inden for generativ grammatik siden Hooper & Thompson 1973 er blevet analyseret som en mere generel sammenhæng mellem root phenomena og assertion: "The more asserted (the less presupposed) the complement is, the more compatible it is with V2 (and other root phenomena)." (Wiklund et al. 2009: 1914-15)

det virker derfor “unaturligt” i ledsætninger med tydelig non-informativ betydning såsom interrogative og faktive ledsætninger. Informativ skal her forstås som det der står i forgrunden, det der bringes på banen som ny information (Christensen 2007: 111 ff.).

En anden analyse af helsætningsordstilling i ledsætninger er fremført af Sten Vikner inden for en generativ grammatisk ramme (Vikner 1995; Vikner 2004; Vikner 1999). Ifølge Vikner skal ledsætninger med helsætningsordstilling (V2) i moderne dansk betragtes som indlejrede helsætninger. Muligheden for indlejret V2 er leksikalsk betinget og kun mulig når ledsætningen optræder som komplement til bestemte matrixverber, kaldet *bridge*-verber (fx *antydde, angive, svare, påstå, berette, se, føle, formode* m.fl.). Derimod er V2 udelukket i forbindelse med (faktive) verber som fx *beklage, bevise, tillade, hade, overse, indrømme* (Vikner 1995: 70 ff.). Indlejret V2 er i øvrigt ifølge Vikner udelukket i indlejrede “hv”-spørgsmål (interrogative ledsætninger) (Vikner 1995: 73 ff.), og i ledsætninger der ikke indledes af konjunktionen “at” (Vikner 1999: 84-85).

3.2.1. Ledsætninger med præsupponerende matrixsætninger

Både Heltoft & Christensens og Vikners analyser udelukker altså helsætningsordstilling i faktive kontekster (dog af forskellige grunde), og det har derfor været oplagt at teste disse påstande ved at kategorisere alle de nominale ledsætninger efter om de forekommer i matrixsætninger der markerer deres ledsætnings indhold som præsupponeret, dvs. forudsat sandt. Det overordnede kriterium har her været **negationstesten**, dvs. om ledsætningens faktuelle status (forudsatte sandhedsværdi) ændres ved at negere matrixsætningen – eller ved fjerne negationen fra matrixsætningen hvis der allerede er en negation i den (Kiparsky & Kiparsky 1971). Vi er altså ikke gået ud fra en foruddefineret liste over faktive prædikater, men har kategoriseret efter om matrixsætningen i den konkrete kontekst præsupponerer ledsætningens indhold. Det viste sig dog at denne overordnede kategori af ledsætninger er meget inhomogen, og på baggrund dels af den internationale litteratur om sammenhængen mellem præsupposition og ordstilling (Hooper & Thompson 1973; Wiklund m.fl. 2009; Glismann 1978; Bentzen 2010; Simons 2007) dels af de typer af ledsætninger der i undersøgelsen rent faktisk blev udskilt ved hjælp

af negationstesten, opdelte vi de “præsupponerede” ledsætninger i fire underkategorier:¹¹

Egentligt **faktive** prædikater, dvs. prædikater der udtrykker en subjektiv evaluering eller en følelsesmæssig forholden sig til den underordnede sætnings indhold, fx “fortryde”, “være ærgerligt”, “bebrejde”, “være glad for”, jf. (12)-(14).

- (12) så kan man selvfølgelig godt ærgre sig over at man ikke har modtaget mere
- (13) han var ligeglad med at han ikke fik nok
- (14) og det er jo så meget sjovt at hun har jo været meget ung da jeg øh startede hos hende i første klasse

Semifaktive prædikater, dvs. prædikater der udtrykker den proces gennem hvilken nogen er kommet til erkendelsen af at ledsætningens indhold er sandt; både når subjektet selv gennemgår processen (fx “regne ud”, “(be)mærke”, “lære” og “opdage”), og når subjektet bevirker at andre gennemgår en sådan proces (fx “indrømme” og “gøre klart”), jf. (15)-(17).

- (15) de kunne ikke forstå han ikke øh tog på vel
- (16) så kan de godt se at det måske ikke er så øh muntert altid
- (17) jeg syntes det var svært at vænne sig til at man ikke gik i skole mere

Prædikater der udtrykker (sikker) **viden** om den underordnede sætnings sandhed (fx “vide”, “være klar over”, “være bevidst om”),¹² jf. (18)-(19). Forskellen mellem denne kategori og de semifaktive prædikater er primært aspektuel: De semifaktive konstruktioner udtrykker en forandret mental tilstand, mens videns-konstruktionerne udtrykker en stabil tilstand.

- (18) jeg vidste godt at jeg kunne aldrig blive professionel
- (19) de kan slet ikke huske man a- man ikke altid har haft den

11. Jeg har foretaget denne del af undersøgelsen i samarbejde med Tanya Karoli Christensen.

12. Kategorien inkluderer ikke forekomster med første persons-subjekt i præsens idet det i sådanne konstruktioner ikke er klart om ledsætningens indhold er forudsat sandt.

Endelig er der en gruppe af prædikater der udtrykker **kontingens**, dvs. hvordan den underordnede sætnings indhold er forårsaget af andre forhold, eller hvorvidt den underordnede sætnings indhold er en nødvendig, mulig eller tilfældig følge af andre forhold, jf. (20)-(21).

(20) det er en af grundene til vi **ikke** har lejet det ud

(21) det var så et tilfælde at vi lige så det her hus

3.2.2. Ledsætninger med semantisk sekundære matrixsætninger

Hvor indholdet i de faktive ledsætninger er principielt non-informativt i og med at det præsupponeres, så gælder det omvendt for en del af de øvrige nominale ledsætninger i datamaterialet at deres matrixsætning semantisk set er sekundær mens ledsætningen udtrykker det diskursmæssigt set primære indhold. Det gælder for sætninger som (22)-(25) nedenfor:

(22) det tror jeg nok at øh den egentlig har har præget mig

(23) det kan godt være at det ikke er så klart jeg husker det

(24) der er vist kommet lidt mere fokus på det tror jeg inden for altså læreruddannelsen

(25) de var jo ikke lige så gode som os syntes vi vel

Der er tale om det Kasper Boye og Peter Harder beskriver som *secondary complement-taking predicates*, dvs. matrixsætninger der diskursmæssigt set er sat som baggrund og "blot" udtrykker en holdningsmæssig, epistemisk eller evidentiell modifikation af ledsætningens indhold (Boye & Harder 2007).

I nogle tilfælde kan denne status være mere eller mindre grammatiskaliseret, og "matrixsætningen" må her anses for at være en form for adverbial eller interjektional i "ledsætningen", som så altså slet ikke er en ledsætning, men en helsætning. Det gælder for konstruktioner med såkaldte parentetiske sætninger som i (24) og (25) hvor matrixsætningen er efterstillet eller parentetisk placeret i forhold til ledsætningen. "Matrixsætninger" af sidstnævnte type analyseres af Heltoft (og senere Christensen) som sætningsformede parentetiske led med diskursmarkør- eller interjektional funktion (Heltoft 1990; Christensen 2007: 117-119). Sådanne sætninger har i modsætning til

(22) og (23) øjensynligt ikke mulighed for ledsætningsordstilling, og de burde derfor have været udskilt i en særlig underkategori af semantisk sekundære ledsætninger, som formentlig ville vise sig at have kategorisk ledsætningsordstilling og dermed skulle ekskluderes af undersøgelsen. Det er de beklageligvis ikke blevet (endnu), og de vil derfor bevirke at kategorien af ledsætninger med semantisk sekundær matrixsætning får en højere andel af ledsætningsordstilling end den burde have. De parentetiske sætninger udgør skønsmæssigt ca. halvdelen af forekomsterne i kategorien af semantisk sekundære nominale ledsætninger.¹³

Ud fra Heltofts og Christensens beskrivelse af indholdsoppositionen i paradigmet deklarativ vs. neutral ordstilling har min hypotese været at ledsætninger med semantisk sekundær ledsætning er disponeret for ledsætningsordstilling idet de jo i særlig grad må siges at blive asserteret/være informative.

3.2.3. *Ledsætninger med citerende matrixsætninger*

Dette gælder også for ledsætninger som (26-28) nedenfor, der optræder som komplement til en matrixsætning der anfører citeret tale eller tanke. Til denne kategori henføres alene ledsætninger i konstruktioner hvor det sprogligt markeres at der er tale om direkte citeret tanke eller tale – det er altså ikke nok i sig selv at verbet i matrixsætningen er fx “sige” eller “tænke”. Dette kan indikeres af at taleren forvrænger stemmen (også selvom vedkommende “citerer” sig selv), eller af at tid og person fra den citerede situation bibeholdes, og at ledsætningen dermed har en anden deiktisk reference end matrixsætningen.

- (26) så sagde han nå jamen det kan du godt blive
- (27) var sådan nogle skilte på med græsset må ikke betrædes
- (28) det var ikke noget man mærkede øh sådan # når vi legede #
ud over man undrede sig lidt over at de er fandeme hårde de forældre der

13. I en stikprøve bestående af 190 tilfældigt udvalgte sætninger fra kategorien “ledsætning med semantisk sekundær matrixsætning” er de 103 (dvs. 54 %) konstruktioner med en parentetisk “helsætning”, dvs. der er tale om ledsætninger med et sætningsformet interjektional snarere end om ledsætninger.

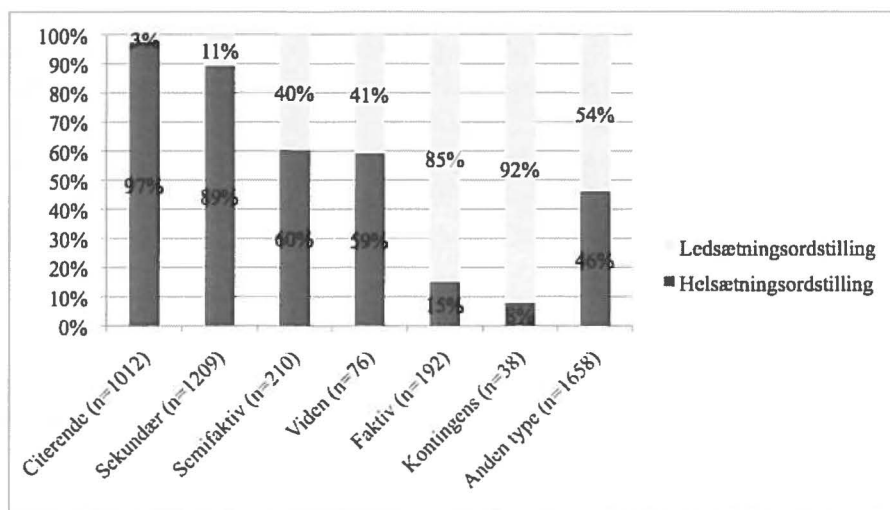
Også her er der tale om ledsætninger der i særlig grad må siges at blive asserteret, og min hypotese var derfor også her at de har en relativt høj andel af forekomster med helsætningsordstilling.

3.2.4. Ledsætninger med matrixsætning af anden type

Ledsætninger der ikke falder ind under nogle af de tre ovenfor beskrevne kategorier, blev henført til restkategorien "anden type". Min hypotese var at ledsætningerne i denne kategori har en højere andel af helsætningsordstilling end ledsætningerne i præsupponerende matrixsætninger, men en lavere andel end ledsætningerne i semantiske sekundære og citerende matrixsætninger.

3.2.5. Resultater: Matrixsætning og ordstilling

Resultaterne af undersøgelsen fremgår af figur 6 nedenfor. Som det fremgår, har det stor betydning for ordstillingen hvilken type matrixsætning ledsætningen forekommer i.

Figur 6: Nominale ledsætninger kategoriseret efter typen af matrixsætning

Resultaterne bekræfter de hypoteser man må have på baggrund af Heltoft og Christensens analyse på den måde at ledsætninger der udtrykker citeret tanke eller tale, eller som forekommer i semantisk sekundære matrixsætninger, og dermed selv er semantisk primære, altovervejende

har helsætningsordstilling. De har således en ca. dobbelt så høj andel af forekomster med helsætningsordstilling som ledsætningerne af "anden type", og disse forskelle er ikke overraskende statistisk stærkt signifikante¹⁴. Som tidligere nævnt inkluderer ledsætningerne med semantisk sekundære matrixsætninger dog en gruppe konstruktioner som burde have været ekskluderet af undersøgelsen idet de ikke har mulighed for ledsætningsordstilling, og vurderet ud fra en stikprøve udgør de ca. halvdelen af forekomsterne i kategorien. Hvis stikprøven giver et rimeligt billede af den samlede kategori, bør halvdelen af ledsætningerne med helsætningsordstilling altså fratrækkes i resultatet. Hermed kommer andelen af helsætningsordstilling hos ledsætninger med semantisk sekundær matrixsætning ned på 81 %, hvilket stadig er langt højere end hos ledsætninger af "anden type".

Resultaterne viser i øvrigt at ledsætningerne i citerende matrixsætninger har en statistisk signifikant højere andel af forekomster med helsætningsordstilling end dem der forekommer i semantisk sekundære matrixsætninger.¹⁵ Det at et indhold anføres som direkte gengivelse af en ytring eller tanke, synes altså at være et stærkere incitament til at anvende helsætningsordstilling end at ledsætningens indhold "blot" har semantisk/diskursiv forrang i forhold til matrixsætningen. Det skal her bemærkes at en del af de citerende matrixsætninger også må betegnes som semantisk sekundære; de blev dog pr. definition ikke dobbeltkodet, men alene kategoriseret som "citerende".

Med hensyn til de "præsupponerede" ledsætninger viser undersøgelsens resultater tydeligt at det at en ledsætnings indhold forudsættes af matrixsætningen (jf. negationstesten), **ikke** i sig selv gør den mindre disponeret for helsætningsordstilling. Tværtimod har de to typer af semifaktive konstruktioner, "viden" og "semifaktiv", en statistisk signifikant højere andel af helsætningsordstilling end hos ledsætninger af "anden" type.¹⁶

14. "Semantisk sekundær" vs. "anden type": $\chi^2 = 566,65$, 1 frihedsgrad, $p < 0,01$; "citerende" vs. "anden type": $\chi^2 = 730,14$, 1 frihedsgrad, $p < 0,01$.

15. $\chi^2 = 54,45$, 1 frihedsgrad; $p < 0,01$. Forskellen er naturligvis blot endnu mere signifikant såfremt konstruktionerne med parentetiske sætninger fraregnes i kategorien "semantisk sekundær".

16. "Semifaktiv" vs. "anden type": $\chi^2 = 14,79$, 1 frihedsgrad, $p < 0,01$. "Viden" vs. "anden type": $\chi^2 = 4,48$, 1 frihedsgrad, $p < 0,05$.

Der er ingen forskel mellem de to kategorier indbyrdes, så den aspektsuelle forskel mellem de to typer af semifaktiver har altså ikke i sig selv betydning for ordstillingen.

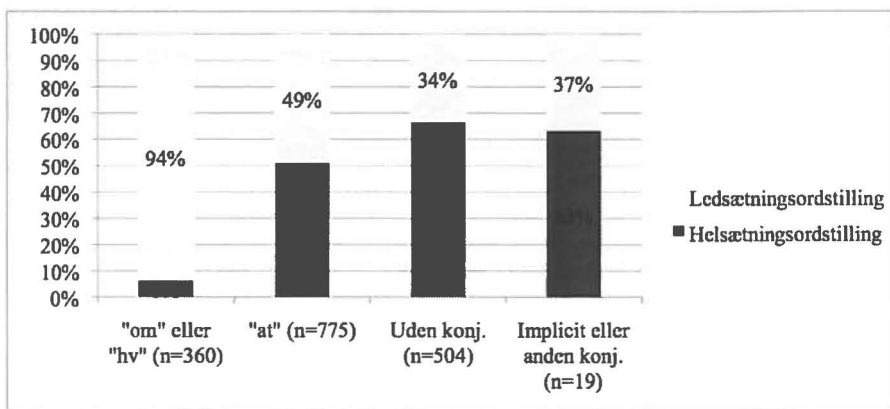
Med hensyn til de egentligt faktive konstruktioner bekræfter resultaterne Vikners, Heltofts og Christensens analyser idet de sjældent forekommer med helsætningsordstilling i ledsætningen, og signifikant sjældnere end i ledsætninger af "anden type".¹⁷ Eftersom der trods alt er helsætningsordstilling i 15 % af i faktive ledsætninger modsiger resultatet dog i hvert fald umiddelbart påstanden om at helsætningsordstilling er direkte umulig i faktive kontekster.

Også de kontekster der ovenfor er blevet benævnt "kontingens", har en meget lav andel af forekomster med helsætningsordstilling (dog ikke statistisk signifikant lavere end de faktive ledsætninger). Disse sætninger er interessante idet de tilsyneladende ikke er behandlet i litteraturen om sammenhængen mellem ordstilling og præsupposition/faktivitet, men vil ikke blive behandlet nærmere her da de samtidig er sjældent forekommende i korpusset.

3.3. Betydningen af underordningskonjunktionen i nominale ledsætninger

Som tidligere nævnt er der også fremsat påstande omkring sammenhængen mellem typen af underordningskonjunktion i nominale ledsætninger og forekomsten af helsætningsordstilling. For at undersøge dette som en uafhængig faktor må typen af matrixsætning holdes konstant da denne faktor som beskrevet ovenfor i sig selv har stor indflydelse på ordstillingen. I denne del af undersøgelsen medtages derfor alene nominale ledsætninger i kategorien "anden type". Sammenhængen mellem ordstilling og konjunktionstype i disse ledsætninger fremgår af figur 7 nedenfor.

17. $\chi^2=101,83$, 1 frihedsgrad, $p<<0,01$.

Figur 7: Nominale ledsætninger med matrixsætning af "anden type"

Resultaterne viser at nominale ledsætninger med "at" har en statistisk signifikant **lavere** andel af forekomster med helsætningsordstilling end ledsætninger uden konjunktion¹⁸. Det står endnu ikke klart hvordan dette skal tolkes. En mulighed er naturligvis at tilstedeværelsen af en underordningskonjunktion i sig selv motiverer for at anvende ledsætningsordstilling, men der kan også være tale om en mere indirekte sammenhæng. Under alle omstændigheder viser resultaterne dog tydeligt at Vikners påstand om at helsætningsordstilling kun er mulig i ledsætninger indledt med "at", ikke gælder for talesprog, idet der er helsætningsordstilling i hele 66 % af ledsætningerne uden konjunktion (i ledsætninger med citerende eller semantisk sekundær matrixsætning gælder dette i endnu højere grad idet der her er helsætningsordstilling i henholdsvis 99 % og 93 % af sætningerne uden konjunktion).

Resultaterne viser også meget tydeligt at interrogative ledsætninger, altså ledsætninger indledt med "om" eller "hv"-ord, er mindre disponerede for ledsætningsordstilling end de øvrige nominale ledsætninger.¹⁹ De har således en statistisk meget signifikant lavere andel af forekomster med ledsætningsordstilling end både "at"-sætningerne og de konjunktionsløse ledsætninger. Dette svarer til Christensens og Vikners forudsigelser. I 6 % af forekomsterne har de interrogative ledsætninger dog

18. $\chi^2=29,32$, 1 frihedsgrad, $p<0,01$.

19. "om eller hv" vs. "at": $\chi^2=208,06$, 1 frihedsgrad, $p<<0,01$; "om eller hv" vs. uden konj.: $\chi^2=317,30$, 1 frihedsgrad, $p<<0,01$.

helsætningsordstilling. Der er her overvejende tale om sætninger formet som spørgende helsætninger, dvs. med vsa-ordstilling, jf. (29) og (30); der er dog også forekomster med sva-ordstilling, jf. (31).

- (29) når du har levet i det miljø og kommer hjem så glemmer man hvor er det nu lige skeerne ligger og glassene står
- (30) det er et spørgsmål om hvad prioriterer man og hvad prioriterer man ikke
- (31) og så spurgte han kokken om jeg om der var ikke en der manglede dernede

3.4. *Forandring, geografisk variation, køn og klasse*

Datamaterialet giver som tidligere beskrevet også mulighed for at sammenligne sprogbrugen i forhold til tid og sted. Resultaterne viser dog at disse variable kun har meget beskednen betydning for ordstillingen i ledsætninger.

Der ser således ikke ud til at være sket nogen forandring (i København) løbet af de 20 år undersøgelsen dækker, idet der ikke er nogen signifikante forskelle i andelen af ledsætninger med helsætningsordstilling i de gamle og nye optagelser hos informanterne. Her og i det følgende sammenlignes de forskellige kategorier af ledsætninger hver for sig, eftersom undersøgelsen jo har vist at ledsætningens funktion og typen af underordningskonjunktion har stor betydning for ordstillingen.²⁰

Når man sammenligner sprogbrugen hos de forskellige generationer i København og Vinderup, dvs. i *apparent time* (jf. note 1), er der tre statistisk signifikante forskelle, i alle tilfælde i de **nye** optagelser: De yngre informanter (generation 2) i København har en mindre tendens end de ældre (generation 1) til at anvende helsætningsordstilling i "fordi"-sætninger (henholdsvis 85 og 90%)²¹ og en større tendens til at anvende helsætningsordstilling i relativsætninger (henholdsvis 5 og 2%)²². I

20. Spørgeformede betingelsesledsætninger er naturligvis ikke medtaget eftersom de altid har helsætningsordstilling, og af de nominale ledsætninger er udelukkende medtaget dem i matrixsætning af "anden type" for at holde faktoren "matrixsætning" konstant.

21. $\chi^2=4,70$; 1 frihedsgrad, $p<0,05$.

22. $\chi^2=4,64$; 1 frihedsgrad, $p<0,05$.

Vinderup har de yngre informanter (generation 3) en større tendens end de ældre (generation 2) til at anvende helsætningsordstilling i nominale ledsætninger indledt med “at” (henholdsvis 57 og 39 %).²³ Her kan der altså være forandringer undervejs skønt tendenserne er beskedne.

I modsætning til hvad man ville forvente, kan undersøgelsen ikke påvise nogen geografisk betingede forskelle idet ordstillingen i ledsætninger i datamaterialet fra København og Vinderup ikke er signifikant forskellig i de samtaler der kan sammenlignes, dvs. de nye optagelser med generation 2. De forskelle Pedersen har fundet mellem traditionelle dialekter, ser altså ud til at være forsvundet i dag, sandsynligvis som resultat af standardiseringsprocesser.

Der er ingen forskel mellem mænd og kvinder mht. ordstilling i ledsætninger, og der er kun én signifikant forskel mellem arbejder- og middelklassetalere: Arbejderklassetalere har en større tendens til at anvende helsætningsordstilling i “fordi”-ledsætninger end middelklassetalere (i henholdsvis 90 og 85% af tilfældene).²⁴ Såfremt der er en forandring i gang i retning af at “fordi”-sætninger i højere grad får ledsætningsordstilling, tyder resultaterne altså på at det er middelklassetalerne der fører an i denne udvikling.

4. Konklusion

I størstedelen af ledsætningerne i dansk talesprog kan der slet ikke skelnes mellem hel- og ledsætningsordstilling fordi der ikke er sætningsadverbialer, og fordi subjektet er placeret foran det finitte verbal. I den del af ledsætningerne hvor ordstillingen kan afgøres, er der i lidt over halvdelen af tilfældene helsætningsordstilling, og ledsætninger i dansk talesprog kan altså ikke med rimelighed siges at være kendetegnet ved at have ledsætningsordstilling (men dog, når der ses bort fra de spørgeformede betingelsesledsætninger, ved muligheden for ledsætningsordstilling). Betegnelserne led- og helsætningsordstilling må alene af den grund siges at være problematiske.

23. $\chi^2=5,87$; 1 frihedsgrad, $p<0,05$.

24. $\chi^2=11,48$; 1 frihedsgrad; $p<0,01$.

Den af de inddragne faktorer som i undersøgelsen har vist sig mest afgørende i forhold ordstillingen, er ledsætningens funktion i oversætningen. Resultaterne viser her at det først og fremmest er adverbielle ledsætninger indledt med konjunktionen "fordi" samt nominale ledsætninger (eksklusive interrogative ledsætninger) der har helsætningsordstilling, men også at helsætningsordstilling forekommer i alle de opstillede ledsætningskategorier, herunder altså også relativledsætninger og adverbielle ledsætninger generelt. I de nominale ledsætninger ses der desuden en tydelig sammenhæng mellem ledsætninger der udtrykker citeret tanke eller tale, eller som semantisk er primære i den ytring hvori de forekommer, og helsætningsordstilling, mens faktive ledsætninger, der udtrykker tydeligt *backgroundet* information, omvendt meget sjældent forekommer med helsætningsordstilling. Resultaterne er forenelige med Lars Heltofts og Tanya Karoli Christensens analyse af helsætningsordstilling som udtryk for assertivt potentiale eller informativitet, dvs. som udtryk for at ledsætningens indhold skal opfattes som hvad Mandy Simons kalder *main point of utterance* (Simons 2007). Sidstnævnte er en oplagt fortolkning af forskellene i andelen af helsætningsordstilling mellem nominale ledsætninger med forskellige typer af matrixsætninger, men det er sandsynligt en sådan betydningsforskel også kan ligge bag de forskelle der ses mellem de forskellige typer af ledsætninger i øvrigt, dvs. relateret til ledsætningens syntaktiske funktion og typen af underordningskonjunktion (inklusive fraværet af en sådan). Resultaterne tyder dog på at der er tale om statistiske tendenser i sprogbrugen snarere end om en invariant kodning.

Undersøgelsen har ikke kunnet påvise nogen forandringer mht. ordstilling i ledsætninger i den undersøgte periode, som går fra slutningen af 1980'erne til i dag, og der er kun svage tegn på igangværende forandringer i *apparent time*-sammenligningerne. I modsætning til hvad man kunne forvente, er der tilsyneladende ikke nogen geografiske forskelle i nutidigt talesprog, i hvert fald ikke mellem sprogbrugere fra Midtvestjylland og København. De forskelle som tidligere er blevet påvist i forhold til traditionelle dialekter, synes altså at være forsvundet i dag, sandsynligvis som følge af standardiseringsprocesser.

Det kan på baggrund af undersøgelsens resultater undre at helsætningsordstilling i ledsætninger i gængse fremstillinger af dansk grammatik

oftest anføres som et undtagelsestilfælde, og at ledsætningsordstilling i ledsætninger uden nærmere specifikationer generelt opfattes som mest korrekt. Svaret er formentligt at der er tale om et område hvor der er stor forskel på tale- og skriftsprog, og at ledsætninger i skriftsproget i langt højere grad end i talesproget har ledsætningsordstilling. Det er dog p.t. ikke til at afgøre med sikkerhed eftersom der mig bekendt ikke er publiceret nogen kvantitative undersøgelser af ordstilling i ledsætninger i nutidigt dansk skriftsprog som er sammenlignelige med den undersøgelse der er præsenteret i denne artikel.

Det tyder dog på at der findes to forskellige normer mht. ordstilling i ledsætninger som er i konflikt med hinanden, og som vægtes forskelligt i tale- og skriftsprog: En norm hvor assertivitet/informativitet er den afgørende faktor for valget mellem de to ordstillinger, og en syntaktisk orienteret, skriftsprogsbaseret norm, måske ligefrem en "skolelærernorm", hvor skellet mellem ledsætninger og helsætninger er den afgørende faktor.

Henvisninger

- Bentzen, K. (2010). Exploring embedded main clause phenomena: The irrelevance of factivity and some challenges from V2 languages, *Theoretical Linguistics* 36(2/3), 163–172.
- Boye, K. & P. Harder (2007). Complement-taking predicates: Usage and linguistic structure, *Studies in Language* 31(3), 569–606.
- Christensen, T.K. (2007). *Hyperparadigmer – en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitetscenter.
- Christensen, T.K. & L. Heltoft (2010). Mood in Danish, i B. Rothstein & R. Thieroff (red.) *Mood in the Languages of Europe*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 85–102.
- Diderichsen, P. (1974). *Elementær dansk grammatik* (3. udg.). København: Gyldendal.
- Glismann, O. (1978). On factives and semi-factives, i J. Weinstock (red.) *The Nordic languages and modern linguistics / 3*, Austin: University of Texas, 360–365.
- Gregersen, F. (2009). The data and design of the LANCHART study, *Acta Linguistica Hafniensia* 41, 3–29.

- Gregersen, F.; J. Albris & I.L. Pedersen (1991). Data and Design of the Copenhagen Study, i F. Gregersen & I.L. Pedersen (red.) *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*, København: C. A. Reitzels Forlag, 5-43.
- Gregersen, F. & I.L. Pedersen (1997). Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger, *Danske Folkemål* 39.
- Gregersen, F. & I.L. Pedersen (2000). A la Recherche du Word Order Not Quite Perdu, i S.C. Herring; P.T.v. Reenen & L. Schøsler (red.) *Textual Parameters in Older Languages*, Amsterdam Philadelphia, Pa.: John Benjamins.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, L. (1990). En plads til sprogvidenskabens hittebørn, *Selskab for Nordisk Filologis Årsberetning* 1987-89, 26-45.
- Heltoft, L. (1995). Grammatikaliseringsprocesser i dansk syntakshistorie, i B. Holmberg (red.) *Sproghistorie i 90'erne*, København: Selskab for Nordisk Filologi, 125-167.
- Heltoft, L. (1999). Hierarki og rækkefølge – skandinavisk ledstilling i funktionel grammatik belysning, i P.A. Jensen & P. Skadhauge (red.) *Sætningsskemaet i generativ grammatik*, Kolding: Institut for Erhvervs-sproglig Informatik og Kommunikation, Syddansk Universitet.
- Heltoft, L. (2005). Ledsætning og letled i dansk. OV-sætningens rester, i L. Heltoft; J. Nørgaard-Sørensen & L. Schøsler (red.) *Grammatikalisering og struktur*, København: Museum Tusculanum.
- Heycock, C. (2007). Embedded root phenomena, i M. Everaert & H. van Riemsdijk (red.) *The Blackwell Companion to Syntax*, Malden: Blackwell Publishing, 174-209.
- Hooper, J.B. & S.A. Thompson (1973). On the applicability of root transformations, *Linguistic Inquiry* 4(4), 465-497.
- Jensen, E.S. (1995). Neksusadverbialets placering i ledsætninger, *NyS* 20, 77-90.
- Kiparsky, P. & C. Kiparsky (1971). Fact, i D.D. Steinberg & L.A. Jakobovits (red.) *Semantics An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Labov, W. (2004). Quatitative analysis of linguistic variation, i U. Ammon; N. Dittmar & K.J. Mattheier (red.) *Sociolinguistics (Soziolinguistik): International Handbook of the Science of Language and Society*, Berlin: Mouton de Gruyter, 6-21.

- Mikkelsen, K. (1975 [1911]). *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg håndbog for viderekomne og lærere* (Fotografisk optryk af 1. udg.). København: Hans Reitzel.
- Nimb, S. (2004). *Danske adverbier mellem leksikon og syntaks*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Pedersen, I.L. (1996). 'Der kan jo være nogen der kan ikke tåle det' – Om hovedsætningsordstilling i bisætninger i danske dialekter, i I. Ejsskjær; B. Jul Nielsen & I.L. Pedersen (red.) *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt til Inger Ejsskjær på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996*, København: C.A. Reitzel.
- Pedersen, K.M. (2009). Indre *at* i danske dialekter, i R. Therkelsen & E.S. Jensen (red.) *Dramatikken i Grammatikken*, Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet, 321-334.
- Simons, M. (2007). Observations on embedding verbs, evidentiality, and presupposition, *Lingua* 117, 1034-1056.
- Sundquist, J.D. (2003). The Rich Agreement Hypothesis and Early Modern Danish embedded-clause order, *Nordic Journal of Linguistics* 26(2), 4-34.
- Vikner, S. (1995). *Verb movement and expletive subjects in the Germanic languages*. New York: Oxford University Press.
- Vikner, S. (1999). Vo-til-Io flytning og personfleksion i alle tempora, *Íslenskt mál* 19, 81-128.
- Vikner, S. (2004). Det finitte verbs position i dansk før og nu, 10. *møde om udforskningen af dansk sprog* 10.
- Wiklund, A.-L. et al. (2009). On the distribution and illocution of V2 in Scandinavian that-clauses, *Lingua*(119), 1914-1938.

Ledsætningstyper på fransk og dansk

Hanne Korzen

0. Program

I forbindelse med udarbejdelsen af invertisjonskapitlet i serien *Det franske sprog*¹ har jeg følt mig foranlediget til at se på ledsætningerne ud fra en ny synsvinkel og til – på baggrund af deres tilbøjelighed til at konstrueres med nominal inversion² – at opdele dem i to grupper, som går noget på tværs af både traditionens opdeling i substantiviske, adjektiviske og adverbelle ledsætninger, og den opdeling i eksplikative, implikative og operatorsætninger, som vi ellers bruger i *Det franske sprog*, og som forklarer mange andre problemer³. Det har så vist sig at denne opdeling, som jeg vil præsentere her, langt hen svarer til Hansen & Heltofts (udk.) opdeling af de danske ledsætninger i sætninger med hvad de betegner som “deklarativ modus” (dvs. sætninger med den ledstilling som traditionelt har været betragtet som en hovedsætningsledstilling, altså rækkefølgen FVSA⁴), og sætninger med hvad de betegner som “neutral modus” (dvs. sætninger med den ledstilling som traditionelt har været forbundet med en ledsætning, dvs. rækkefølgen SAV⁵). Som vi skal få at se, svarer de ledsætninger der har mulighed for at blive konstrueret med “deklarativ modus”, groft sagt til dem der har “modvilje” mod inversion⁶, og de ledsætninger der ofte har inversion, svarer til dem der ikke kan få “deklarativ modus”, men som *skal* konstrueres med “neutral modus”. Min generelle hypotese for fransk er at jo mere

1. Det drejer sig om *Kapitel IX, II. Topologi 2*. (Herefter “Korzen red. udk.”)

2. Dvs. med inversion af frit subjekt. “Frit” står i modsætning til “klitisk”, der forekommer i (2). Denne konstruktionstype ses normalt ikke i ledsætninger.

3. Man kan: og – bør jo – undersøge ledsætningerne ud fra flere forskellige parametre.

4. Dvs. Forfelt+ verbal+ subjekt+adverbial.

5. Dvs. Subjekt + verbal + adverbial.

6. Hvad “modvilje” dækker vil blive forklaret nedenfor i 1.

en ledsætning nærmer sig en hovedsætning, desto vanskeligere har den ved at få inversion.

1. Franske hoved- og ledsætninger og inversion i almindelighed

Fransk er et ret konsekvent SVO-sprog: det propositions-konstituerende valensled markeres i default-tilfældet positionelt ved pladsen før verbalet (jf. Herslund red.: *Det franske sprog Kapitel III Valens og transitivitet*: 3.0 og 3.1.1 samt *Kapitel I. Grundlag*: I.1 og 4.4):

- (1) a. *La petite fille a renversé le grand vase bleu.*
b. *Elle a renversé le grand vase bleu.*

Den omvendte ledstilling "inversion" eller "subjektsinversion", bruges så til forskellige særlige formål fx til at realisere illokutionen (jf. (2), hvor en ændring af subjekt og verbals sekventielle orden markerer konstruktionen som et spørgsmål) eller til at strukturere meddelelsen (jf. (3)b., hvor efterstillingen af subjektet bevirker en nedtoning af verbets specifikke semer, '(stå) pænt i orden', hvorimod subjektet fokaliseres):

- (2) *A-t-elle renversé le grand vase bleu?*
- (3) a. *Dans l'armoire, les chaussures sont rangées*⁷ →
b. *Dans l'armoire sont rangées les chaussures*⁸
(Jf. Nølle red.: *Topologi 1*: I.6.6)

Sætningerne under (3) indledes med stedsadverbialet *dans l'armoire*. En sådan sætning kan have nominal inversion når forskellige betingelser er opfyldt⁹ (jf. (3).b). I de allerfleste tilfælde konstrueres den slags hovedsætninger dog med rækkefølgen SV, sådan som det er tilfældet

7. Mulig fortsættelse: *tandis que dans le commode le désordre règne.*

8. Mulig fortsættelse: *et dans le commode se trouvent les cravates.*

9. Disse betingelser behandles indgående i det nævnte *Kapitel IX, Topologi 2* Korzen red. udk.) samt i Korzen (1983, 1987, 1992, 1996). Fx er det normalt en betingelse at verbalet er et intransitivt verbum.

i (3)a.¹⁰. Herved adskiller moderne fransk sig skarpt fra et V2-sprog som dansk, hvor inversionen jo er obligatorisk når en sætning ikke indledes med subjektet:

- (4) *I skabet stod **fodtøjet** [pænt i orden].*
I skabet **fodtøjet stod [pænt i orden].*

Til gengæld kan de romanske sprog – i skarp modsætning til hvad der er tilfældet på dansk – have nominal inversion i en ledsætning. Dette forekommer relativt hyppigt – det er meget mere almindeligt i ledsætninger end i hovedsætninger – (jf. fx (5)a.). Alligevel må man konstatere at rækkefølgen SV stadig er det almindeligste også i franske ledsætninger¹¹ (jf. (5)b.):

- (5) a. (*Olivier savait qu'il baiserait la main de la tante Victoria et que les ouvriers s'en amuseraient.*) *Quand arriva **la tante**, cela se fit tout naturellement* (Sabatier, cit. Lahousse 2006:115)
 b. *Quand **la tante** arriva, cela se fit tout naturellement.*

Faktisk kan alle typer af ledsætninger konstrueres med inversion. Men, som det fremgår af forskellige undersøgelser (fx Blinkenberg 1928, Lahousse 2003, 2006, Le Bidois 1952, Wall 1980), er der stor forskel på hyppigheden af inversion i de forskellige typer.

2. De to grundtyper af ledsætninger

Jeg har taget udgangspunkt i de resultater som de ovennævnte forskere er kommet frem til. Den mest eksplicitte fremstilling er Lahousse (2003), som selv bygger videre på Le Bidois' omfattende undersøgelse (Le

10. Inversion i sætninger indledt med et stedsadverbial er kun obligatorisk i de tilfælde hvor verbalets semantik ikke tillader fokalisering. Her kan postfeltet ikke være tomt (fx **Dans l'armoire les chaussures se trouvent*. Jf. Kapitel IX, *Topologi 1.*: II.2.3. Derfor skal der bruges inversion (*Dans l'armoire se trouvent les chaussures*) medmindre der indsættes et andet led i postfeltet (fx *Dans l'armoire, les chaussures se trouvent à droite, et les sacs se trouvent à gauche*).

11. Selv i den ledsætningstype hvor inversion er allermost hyppig, nemlig relativsætninger (jf. Ullman 1952, Fuchs 1997), tyder statistiske undersøgelser på at konstruktioner med rækkefølgen SV klart er i overtal i forhold til konstruktioner med rækkefølgen VS. Fuchs (1997:137) beretter således om 73% med rækkefølgen SV, og hos Nordahl (1973:116) er dette tal godt 60%.

Bidois 1952) og tester denne på et stort moderne korpus¹². Lahousse opdeler alle ledsætningstyperne i to grupper ud fra deres tilbøjelighed til at få rækkefølgen VS. Den ene gruppe indeholder ledsætninger der jævnligt konstrueres med "inversion pure", dvs. en inversion der forklares ud fra ledsætningstypen og verbalets semindhold alene og ikke samtidig er begrundet i en eller flere forekomster af det vi kalder IF-faktorer = "inversionsfremmende faktorer"¹³. Den anden gruppe udgøres af ledsætninger der vanskeligt kan få inversion uden at der er en eller flere IF-faktorer til stede. Dette vil jeg foreløbigt illustrere ved følgende eksempler, der ud over konjunkional og V kun indeholder et S uden fokaliseringsattraktor. Ledsætningerne i (6), hhv. en tidsledsætning, en sammenligningsledsætning, en hensigtssætning og en *sans quesætning*, er fuldt acceptable, hvorimod ledsætningerne i (7), hhv. en indrømmelsessætning, en årsagssætning indledt med *puisque* og en årsagssætning indledt med *parce que*, er yderst "marginale" (jf. Lahousse 2006:115):

- (6) *Olivier savait qu'il baiserait la main de la tante Victoria et que les ouvriers s'en amuseraient. Quand arriva la tante, cela se fit tout naturellement* (Sabatier, cit. Lahousse 2006:115)

"Si je partais!" répète Jacques, sur son banc au pied d'un grand palmier. Partir, comme partent les navires (Romilly, cit. Lahousse op. cit.:116)

Je ne supportais pas d'avoir oublié mes ailes et de me sentir là-haut comme au bord d'un gouffre où j'allais basculer pour que cesse le cauchemar (Bienne, cit. Lahousse, op. cit.)

12. Der er virkelig tale om et enormt korpus, idet Lahousse systematisk har gennemgået alle inversionseksemplerne i det elektroniske korpus *Franxexte* fra 1950 (det år Le Bidois undersøgte slutter) til 2000. Lahousse kommer til de samme resultater som Le Bidois (undtagen mht. relativsætningerne, hvor Le Bidois ikke skelner mellem restriktive og ikke restriktive). Dette tyder på at den nævnte opdeling er relevant. Den svarer da også til hvad vi har kunnet iagttage ud fra vores eget korpus, som indbefatter 175 bøger (skønlitteratur og faglitteratur) fra 1950 til i dag samt flere hundrede aviser og ugeblade fra 1980 til i dag..

13. Fænomenet vies et selvstændigt kapitel i Korzen red. udk. Det drejer sig dels om faktorer der trækker subjektet mod højre ("fokaliseringsattraktorer") som fx indeholdte relativsætninger, dels om faktorer der trækker VP mod venstre som fx verbaltilknyttede anaforiske størrelser.

Il se décoiffa, s'assit au bord du lit sans que bouge le garçon (Cluny cit. ib.)

- (7) ???*Je veux partir bien que soient arrivés les enfants* (cit. Lahousse 2006:115)¹⁴

???*Je veux partir puisque sont arrivés les enfants* (cit. Lahousse op. cit.)

???*Je veux partir parce que sont arrivés les enfants* (cit. Lahousse op. cit.)

Lahousse (2003:578) opstiller følgende lister over de to ledsætnings-typer:

- (8) Kan konstrueres med "inversion pure"
 tidsledsætninger
 sammenligningssætninger
 hensigtssætninger
sans que-sætninger
 kompletivsætninger styret af viljesudtryk
 restriktive relativsætninger
 spørgeledsætninger: indlejrede *delspørgsmål*
- (9) **Konstrueres nødigt med "inversion pure"**
 årsagssætninger
 indrømmelsessætninger
 betingelsessætninger
 kompletivsætninger i indikativ
 kompletivsætninger der er styret af faktive verber (jf. også op. cit. 329, 341-43)
 kompletivsætninger der er styret af negative epistemiske verber (op.cit.:341-43)
 ikke restriktive relativsætninger
 spørgeledsætninger: indlejrede *helspørgsmål*
 følgesætninger uden hensigtsbetydning

14. Notationen "???" stammer fra Lahousse, der har testet eksemplerne på en række franske informanter.

3. Karakteristiske egenskaber ved de to grupper

Med et udtryk lånt fra Borillo (1982:33) vil jeg sige at ledsætningerne i (9) er “quasi-asserterede¹⁵”. I Korzen red. udk. (jf. note 1) bruger jeg også udtrykket “halv-autonome ledsætninger” om dem. Disse halv-autonome ledsætninger kan siges at udgøre en mellemtung mellem hovedsætninger og de prototypiske ledsætninger, som ses i (8), og som jeg vil kalde “ikke-autonome ledsætninger”. Karakteristisk for de halv-autonome ledsætninger er at de i modsætning til de ikke-autonome kan indeholde epistemiske adverbialer som fx *probablement* (jf. Lahousse 2003: 537¹⁶). Dette ses i (10) og (11), der står i kontrast til (12) og (13). Det er endvidere karakteristisk for de halvautonome at de let lader sig omskrive til en hovedsætning der – evt. med relativt små justeringer – kan tilkobles den overordnede sætning. Dette illustreres ved (14) og (15), der står i modsætning til (16) og (17):

- (10) *Je veux partir parce que les enfants sont **probablement** arrivés.* (jf. (7) ovenfor)
- (11) *Jean est content que Marie soit **probablement** guérie.*
- (12) **Quand la tante arriva **probablement**, cela se fit tout naturellement.* (jf. (6) ovenfor)
- (13) **Pierre veut que Jean vienne **peut-être*** (cit. Lahousse 2003:563)
- (14) *Je veux partir. **Les enfants sont arrivés.***
- (15) *Jean est content: **Marie est guérie.***
- (16) *??? **La tante arriva.** Cela se fit tout naturellement.*
- (17) *??? **Pierre veut. Jean viendra.***

15. Lahousse 2003 siger de *ør* asserterede. Men efter vores opfattelse kan en ledsætning aldrig være asserteret da den jo mangler selvstændig illokution (jf. Herslund red. Kapitel I. Grundlag: 4.0, 4.1).

16. Adverbialtesten har Lahousse fra Haegemann 2002, der dog kun bruger den på adverbelle ledsætninger.

Jeg har testet alle typerne fra hver kategori mhp. disse to egenskaber, og det har vist sig at de – med meget få undtagelser, der alle kan forklares fornuftigt – følger det samme mønster som (10) - (17).

4. Inversion og modus

Det er en almindelig antagelse at konjunktivsætninger generelt har større tendens til at få inversion end indikativsætninger fordi de er "mere underordnede" (jf. fx Kampers-Manhe 1998, Kupferman 1996, Le Bidois 1952:291-92, Wall 1980:165). Wall (op. cit.) forklarer således indikativsætningernes større grad af selvstændighed (og heraf følgende mindre tendens til inversion) ved at de udgør "des entités sémantiquement plus ou moins indépendantes et, de par ce fait, comparables aux principales¹⁷, tandis que le subjonctif indique que la subordonnée est sémantiquement plus dépendante du verbe introducteur" (jf. Wall 1980:165). Konjunktivsætningen synes altså generelt at være prototypen på en "ikke-autonom" ledsætning.

Forskellen mellem de to modis forhold til inversion illustreres hos inversionsforskere bl.a. med eksempler som de følgende:

- (18) *Je doute que se **soient** jamais construites d'aussi belles maisons* (cit. Kupferman 1996:143).
- (19) **Elle croit que se **sont** déjà construites d'aussi belles maisons* (ib.)
- (20) *En attendant que **fussent** achevées ces robes* (Proust, cit. Le Bidois 1952:288)
- (21) *??Il savait qu'**étaient** achevées ces robes* (cit. Le Bidois 1952:289)

Men, som det ses af listen i (9), hører de kompletivsætninger der er styrede af faktive verber eller negative epistemiske verber – på trods

17. Formuleringen ligger tæt op ad vores beskrivelse af halv-autonome ledsætninger, jf. X.0 ovenfor.

af konjunktiven¹⁸ – til under de ledsætningstyper der nødtigt konstrueres med “inversion pure”, dvs. de hører til vores “halv-autonome” (jf. Kampers-Manhe 1998, Wall 2003: 341-43). Inversionen er da heller ikke acceptabel i tilfælde som (22) og (23):

(22) **Je regrette que vienne Paul* (cit. Kampers-Manhe 1998:132)

(23) **Je ne crois pas que vienne Paul* (cit. Kampers-Manhe 1998:132)

Det er altså nødvendigt at forklare hvorfor kompletivsætninger styret af viljesudtryk opfører sig forskelligt fra kompletivsætninger styret af faktive udtryk eller negative epistemiske udtryk med hensyn til inversionsmekanismen selv om begge grupper har konjunktiv. I *Kapitel VIII.I Den komplekse prædikation 1.*: 4.1.8 fremsætter vi den hypotese at kompletivsætninger konstrueres med konjunktiv med mindre et assertivt styrende udtryk løfter kompletivsætningen op mod assertionsplanet. Konjunktiv er det ikke-asserteredes modus. Imidlertid kan “ikke-asserteret” dække over flere forskellige ting¹⁹, og man kan ikke forklare forskellen mellem de ovennævnte sætningstyper uden at gå nærmere ned i de betydningsnuancer der opstår ved brug af de forskellige styrende prædikater.

For at forklare disse betydningsnuancer vil benytte os af Giorgi & Pianesi (1997), der i stedet for, som man sædvanligvis gør, at gå ud fra en enkelt parameter (hvad enten denne nu vedrører modsætningen “asserteret” vs. “ikke-asserteret” eller “realis” vs. “irrealis”) foreslår en finere opdeling

18. Ifølge Giorgi & Piranesi 1997:199 og Lagerqvist 2009:321 skulle indikativ dog også være mulig her, især i dagligdags og folkelig stil. Lagerqvist citerer således følgende eksempel, lånt af Blanche-Benveniste: *Je suis heureux qu'il y a une pièce de plus*. Et opslag på Google giver ca. 3000.000 eksempler på *content(e) qu'ils sont*: *Je suis trop contente qu'ils sont ensemble* (Star Academy, Google 16/10 09). Konjunktiven er også relativt ny i denne kontekst, hvor man havde indikativ indtil slutningen af det XVI. århundrede (jf. Togeby 1974:178-79).

19. Når man skal simplificere de mange forskellige betydningsnuancer der ligger imellem og “i omegnen af” asserteret og ikke-asserteret ned til en binær distinktion mellem indikativ og konjunktiv, er det jo klart at klasserne ikke kan undgå at blive mere eller mindre heterogene. Distinktionen falder da også lidt forskelligt ud på forskellige sprog der har konjunktiv, sådan som det fremgår af Giorgi & Pianesi (1997:193-279), der sammenligner italiensk, fransk, tysk og islandsk.

ud fra to parametre. Ud fra den første parameter, “null vs. non-null ordering base”, skelnes der mellem om en sætning bliver vurderet ud fra en forestilling om en “ideel” situation (dvs. ud fra om den indeholder en subjektiv vurdering) eller ej. Man kan sige at kompletivsætningens indhold vurderes ud fra en sådan forestilling i (24), hvor taler giver udtryk for sin personlige mening om et sagforhold eller dets sandsynlighed, men ikke i (25), hvor han blot konstaterer et sådant:

- (24) a. *C'est bon que tu sois là* (Beauvoir, cit. Togeby 1982:78)
 b. *Il semble que le meurtrier soit gaucher* (France Soir, cit. Nordahl 1969:162)
- (25) *Il est clair que la crise n'est pas terminée* (20 minutes.fr, Google 20/10 09)

Ud fra dette kriterium må man så sige at der i (24) er tale om en “non-null ordering base”, hvorimod der i (25) er tale om en “null ordering base”.

Den anden parameter vedrører hvad Giorgi & Pianesi kalder “realistic” vs. “non-realistic evaluation context”. En sætning der evalueres ud fra samtalepartnernes “common ground”²⁰, siges at have en “realistic modal base”. Dette gælder både (24)²¹ og (25); men det gælder ikke (26), hvor det at hævde at et reglement *kræver* en legitimation, naturligvis ikke er det samme som at sige at denne så også er til stede:

- (26) *Il est nécessaire que les mineurs puissent justifier de leur nationalité (carte nationale d'identité ou passeport), même en cas de vol direct ...* (Service-Public.fr, Google 20/10 09)

Samtidig denoterer viljesudtrykket *il est nécessaire que* også en norm, sådan at vi altså på én gang har en “non-realistic evaluation context” og en “non-null ordering base”. På fransk er en “non-null ordering base”

20. Dvs. det der præsenteres som nogle forudsætninger taler deler med samtalepartnerne.

21. Det bemærkes at de epistemiske udtryk vakler mellem konjunktiv og indikativ og at flere af dem har skiftet konstruktion i historiens løb (jf. *Kapitel VII*). I forbindelse med *il semble* kan indikativ findes: *Il semble que sa volonté se détend pour la première fois, ...* (Bernanos, cit. Nordahl 1969:163).

tilstrækkeligt til at fremkalde konjunktiv. Men for at sætningen også skal få tendens til “inversion pure”, er det, som Lahousse (2003:345) gør opmærksom på, nødvendigt at den samtidig står i en “non-realistic evaluation context”. Dette forklarer hvorfor (22) ovenfor er uacceptabel, hvorimod (18) og (20) ikke er det²². Det kan måske ikke undre at sætninger der fremstiller et faktisk eller sandsynligt forhold kan opleves som nærmere ved en “selvstændigt asserteret hovedsætning” (jf. 0 ovenfor) end en der står i en “non-realistic evaluation context”. I hvert fald kan man ud fra eksemplerne (18) - (23) og grammatikernes kommentar til dem slutte at det må forholde sig sådan.

Konjunktivkonstruktionerne i (18) - (23) er alle kompletivkonstruktioner. Men Lahousses regel om “non-realistic evaluation context” som en forudsætning for “inversion pure” passer også til de adverbielle konjunktivkonstruktioner nævnt under (8) og (9). Således kan man konstatere at hensigtssætninger og *sans que*-sætninger (som vi klassificerer som “ikke-autonome”) klart indgår i en “non-realistic evaluation context”, og at indrømmelsessætninger (som vi klassificerer som “halv-autonome”) lige så klart *ikke* indgår i en sådan kontekst. Tidsledsætninger hører alle til de “ikke-autonome” ledsætninger og kan have “inversion pure” hvad enten de har konjunktiv eller ej. Men de af dem der står i konjunktiv (*avant que, jusqu'à ce que*), indgår i en “non-realistic evaluation context”. De omtalte ledsætningers forhold til modus og inversion er opsummeret i (27):

(27)

	Konjunktiv	Indikativ
Halv-autonom (ikke mulighed for “inversion pure”)	indrømmelse, kompletiv efter faktitiv følelsesudtryk og epistemisk udtryk, herunder <i>je ne crois pas que</i>	årsag, betingelse, kompletiv efter assertivt prædikat
Ikke autonom (mulighed for “inversion pure”)	<i>avant que, jusqu'à ce que</i> , hensigt, <i>sans que</i> , kompletiv efter volitivt prædikat	tidsledsætninger (undt. <i>avant que, jusqu'à ce que</i>) sammenligning

22. Derimod forklarer det ikke hvorfor (23) (**Je ne crois pas que vienne Paul*) er uacceptabel. Men *croire* er også specielt derved at nægtelsen er “mobil” dvs. at den “logisk” hører til i ledsætningen: *Je crois que Paul ne viendra pas*.

5. Hansen og Heltofts ledstillingsteori og ledsætningstypologi

Som foregrebet i 0. ovenfor er Hansen & Heltofts ledstillingsteori og ledsætningstypologi relevant i vores sammenhæng fordi de også viser at ledsætninger – helt på tværs af de inddelinger man ellers foretager – kan opdeles i to grupper, hvoraf den ene kan konstrueres med den ledstilling man normalt tillægger en typisk hovedsætning, og den anden er mere “ægte ledsætningsagtig” i hvert fald i traditionel forstand. Vi vil først meget kort omtale den traditionelle beskrivelse og dernæst præsentere Hansen og Heltofts teori.

Ifølge de traditionelle beskrivelser af dansk (og de øvrige V2-sprog) er der en forskellig ledstilling i hoved- og ledsætninger. I disse beskrivelser har hovedsætninger V2-ledstilling, dvs. de indledes med et *fundament* og har dernæst rækkefølgen *finit verbum* – *subjekt* (hvis ikke dette udfylder fundamentpladsen) – *sætningsadverbial* – *nægtelse*, jf. Diderichsen (1966:186), en ledstilling vi som Hansen og Heltoft (udk.) vil forkorte til formlen *Fusa* og eksemplificere ved (28):

(28) a. *Han gider ikke arbejde* (cit. Hansen & Heltoft udk.:2313²³)
 F v a (hvor F = s)

b. *I dag gider han ikke arbejde.*
 F v s a

Ledsætninger har så – ifølge de samme beskrivelser – rækkefølgen *subjekt* – *sætningsadverbial* – *nægtelse* – *finit verbum*, jf. Diderichsen (op. cit.), forkortet ved formlen *sav* og eksemplificeret ved (29):

(29) ... *at han ikke gider arbejde* (cit. Hansen & Heltoft op. cit.)
 s a v

(28) - (29) repræsenterer nok den mest almindelige ledstilling; men bruger man denne model, er man alligevel nødt til at operere med visse generende “undtagelser”. Således er det i virkeligheden slet ikke så ualmindeligt at underordnede sætninger der ikke har selvstændig illokutionær værdi, har ledstillingen *Fusa*:

23. Sideangivelserne til Hansen og Heltoft udk. er fra den foreløbige udgave.

- (30) *Det er klart at han gider ikke arbejde* (cit. Hansen & Heltoft op. cit.:2484)²⁴

F v a (hvor $F = s$)

- (32) *Det er klart at arbejde gider han ikke* (cit. Hansen & Heltoft op. cit.:2313)

F v s a

- (33) *Hun er så nervøs, at når nogen taler til hende, brister hun i gråd* (cit. Diderichsen 1966:203)

F v s

- (34) *Hvorfor sagde du ikke, vi havde gæster, Allan?*
– *Fordi, så ville du mæje dig endnu mere ud* (cit. Hansen & Heltoft op. cit.:2354)

F v s

- (35) *Hvis man nærmest ubeset sender selskaber på børsen, vil der komme kolossale tab ret*

hurtigt. Fordi man skal ikke glemme, at der både er store muligheder, men også store

F v a (hvor $F = s$)

tabsmuligheder i sådanne selskaber (cit. Hansen & Heltoft op. cit.:2354)

Diderichsen (1966:203) taler i denne forbindelse om "Hovedsætninger som Led".

Og omvendt ser man også i visse tilfælde ledstillingen *sav* i sætninger der står alene og har selvstændig illokutionær værdi:

- (36) *Bare du dog ville skynde dig!* (Hansen & Heltoft op. cit.:2314)

s a v

24. Det samme fænomen ses i: (a) *Hun fortæller videre, at ved sengetid lå hun og funderede på alt mellem himmel og jord* (sund-forskning.dk, efterår 2010 p. 26) (b) *Til m in forbløffelse var der ingen, der fortalte ministeren, ikke engang i forsigtige antydninger, at, det behøver du ikke, vi ved det alle, årsagen er regeringens politik* (Hus forbi oktober 2010:23)

(37) *Mon han ikke snart kommer?* (ib.)

s a v

Disse konstruktionstyper omtaler Diderichsen (1966:216) som "Bisætning uden Oversætning".

Man kan mene at en sådan beskrivelsesmåde ikke er helt tilfredsstillende²⁵. Hansen & Heltoft gør da også op med den. I deres model betragtes en sætning som en hovedsætning når den har selvstændig illokution²⁶, hvilket den får når den står som den hierarkisk øverste sætning (op. cit.:2328). Når en sætning ikke har selvstændig illokution (og altså er styret af en anden sætning), regnes den for en ledsætning. Hansen & Heltoft betragter altså (30) - (35) som ledsætninger og (36) - (37) som hovedsætninger, noget de sammenfatter i skemaet (38) (op. cit.:2484):

(38)

	Selvstændig sætning	Underordnet sætning
V2	<i>han gider ikke arbejde</i>	<i>det er klart at han gider ikke arbejde!</i>
Neutral ledstilling	<i>bare han ville beslutte sig</i>	<i>bare han ville beslutte sig, kunne vi andre komme videre</i>

6. Dansk og de romanske sprog

Ledstillingerne *Fusa* og *sav*, som Hansen & Heltoft sammenligner med indikativ og konjunktiv på italiensk, kan altså herefter begge findes i såvel hoved- som ledsætninger. Ledstillingen *Fusa* eller "V2-ledstillingen" (traditionens hovedsætningsledstilling) betegnes som den "deklarative ledstilling" eller "deklarativ modus" (op. cit.:2320). Når den findes i hovedsætninger, kalder Hansen & Heltoft sætningerne "deklarative hovedsætninger" (op. cit.:2327), og når den findes i ledsætninger, kalder de dem "indikative bisætninger". Denne betegnelse skyldes naturligvis sammenligningen med de romanske sprog. Vi vil dog her

25. Det forekommer særlig uheldigt at de meget almindelige kompletiv- og årsagskonstruktioner (30) - (35) skal klassificeres som hovedsætninger.

26. Er "bærer af illokutionær ramme", op. cit.:2317.

blot tale om “ledsætninger med deklarativ ledstilling”. “Den deklarative ledstilling V2 har konstativt potentiale, ligesom indikativ på italiensk. Placeres det deklarative mønster øverst i sætningshierarkiet, får det samlede tegn betydningen ‘konstativ ramme’, dvs. en instruks til modtageren om at forsøge at tolke sproghandlingen som en konstatering. Placeres det derimod i en underordnet sætning, realiseres det ikke som sproghandlingsinstruktion, men dets konstaterende potentiale skal da stemme overens med resten af sætningen” (op. cit.:2486). V2 i ledsætningen er altså begrænset til visse “konstaterende” kontekster. Ledstillingen *sav* (traditionens ledsætningsledstilling) betegnes som “neutral ledstilling” eller “neutral modus” (op. cit.:2320). Den kan – ligesom den romanske konjunktiv – forbindes med en række kontekster der ikke er konstative. Kommer denne ledstilling til at stå øverst i sætningshierarkiet, får vi den subjektive illokutionære ramme, en instruks om at tolke sproghandlingen som en subjektiv sproghandling, i mange tilfælde en emotiv sproghandling med eller uden subjektiv partikel (*Bare han dog ville beslutte sig! Så kold den lille hånd er!*). Hvis den kommer til at stå i en underordnet sætning, “angiver den ikke illokutionær ramme, men er som neutral rækkefølge mulig i alle slags kontekster” (op. cit.:2486). Hansen & Heltoft illustrerer forholdet mellem italiensk og dansk ved skemaerne (39) og (40). Hovedsætningerne betegner på begge sprog ønske eller ordre, og ledsætningerne er styret dels af det assertive prædikat ‘det er klart at’ (jf. *Kapitel VIII.I. Den komplekse prædikation 1.: 4.1.8*), der er forbundet med indikativ på italiensk og V2 på dansk, dels det faktive følelsesudtryk ‘det er mærkeligt at’, der er forbundet med konjunktiv på italiensk²⁷ og neutral ledstilling på dansk:

(39)

	Selvstændig sætning	Underordnet sætning
Indikativ	<i>nessun dorme</i> ‘ingen sover’	<i>è chiaro che nessun dorme</i> ‘det er klart at ingen sover’
Konjunktiv	<i>nessun dorma!</i> ‘ingen må sove’, ordre/ønske	<i>è strano che nessun dorma</i> ‘det er mærkeligt at ingen sover’

(op. cit.:2485)

27. Fransk har i disse kontekster den samme modusbrug som italiensk.

(40)

	Selvstændig sætning	Underordnet sætning
V2	konstativ illokutionær ramme <i>han gider ikke arbejde</i>	konstativt potentiale <i>(det er klart) at han gider ikke arbejde!</i>
Neutral ledstilling	subjektiv illokutionær ramme <i>bare han ville beslutte sig!</i>	neutralt potentiale <i>(det er mærkeligt) at han ikke gider arbejde; bare han ville beslutte sig, kunne vi alle komme videre</i>

(op. cit.:2487)

Der er dog den væsentlige forskel på de to sprog at den danske “neutrale ledstilling” er så stærkt ekstensiv at den kan bruges i alle ledsætningstyper²⁸, også dem der samtidig har mulighed for at konstrueres “indikativisk”, dvs. efter V2-mønstret. Mens man således har (41)a., men ikke (41)b.²⁹, så har man både (42)a. og (42)b.:

- (41) a. *Det er mærkeligt at han ikke gider arbejde!*
b. **Det er mærkeligt at han gider ikke arbejde!*

- (42) a. *Det er klart at han gider ikke arbejde!*
b. *Det er klart at han ikke gider arbejde!*³⁰

Den italienske konjunktiv trænger normalt ikke ind i en decideret indikativkontekst. Så her hører ligheden altså op. Alligevel må man med Hansen og Heltoft sige at den danske ledstilling og den italienske modusvariation mellem konjunktiv og indikativ ligner hinanden “selv

28. Og selvfølgelig derfor traditionelt er blevet regnet for ledsætningsledstillingen.

29. For her stemmer ledsætningens konstative potentiale jo ikke overens med resten af sætningen, jf. ovenfor.

30. Lilian Stage har gjort mig opmærksom på at denne sætning faktisk er tvetydig og kan oversættes til fransk på to forskellige måder: dels svarende til (42a.) (den “neutrale ledstilling” er jo ekstensiv) og dels som vurderende udtryk svarende til *il est naturel/compréhensible que* + konjunktiv. Dette bestyrker helt Hansen & Heltofts analyse.

om modsætningen er organiseret lidt anderledes på dansk” (op. cit.: 2486).

Lad os nu vende tilbage til ledstillingsmønstrene i danske og franske ledsætninger og kort se på nogle af de kontekster Hansen & Heltoft gennemgår. Vi har allerede kunnet konstatere at kompletivsætningerne på begge sprog falder i to grupper alt efter hvor assertionsnære de opfattes på det pågældende sprog. På begge sprog er der meget store grupper af assertive prædikater (jf. *Kapitel VIII.1. Den komplekse prædikation 1.*: 4.1.8 samt *Kapitel VII*) hvis opførsel må betragtes som helt igennem parallel. De opfører sig meget “assertionsnært”. På fransk kombineres de med kompletivsætninger i indikativ, som i alle henseender opfører sig som halv-autonome ledsætninger (med mulighed for epistemisk modalitet, mulighed for omskrivning til hovedsætning og modvilje mod inversion uden tilstedeværelsen af IF-faktorer):

(43) **Jean dit/pense/croit que sont venus les enfants.*

På dansk er sådanne prædikater også forenelige med en *at*-sætning med deklarativ ledstilling:

(44) *Jens sagde/tænkte i sit stille sind/mente nok at arbejde gad han ikke.*
(HK ud fra Hansen & Heltoft op. cit.:2492)

Det ser også ud til at der på begge sprog er grupper af volitive verber der er parallelle, sådan at de på fransk konstrueres med en kompletivsætning i konjunktiv, som kan have inversion uden tilstedeværelsen af IF-faktorer, og på dansk på samme måde er så lidt “hovedsætningsagtige” (i den traditionelle forstand) at de næppe er forenelige med en *at*-sætning med deklarativ ledstilling, kun med neutral ledstilling. Således har man (45) og (46)b., men ikke (46)a.:

(45) *J'exige que soient distribués ces prospectus* (cit. Kampers-Manhe 1998:130)

(46) a. **De krævede at deres datter skulle ikke arbejde om søndagen.*
(HK)

b. *De krævede at deres datter ikke skulle arbejde om søndagen* (ib.)

Som det fremgår af (41) ovenfor, skiller de to sprog mht. kompletivsætninger styret af faktivt følelsesudtryk, hvor fransk godt nok har konjunktiv³¹, men ikke inversion uden IF-faktorer, hvorimod dansk kun kan konstrueres med den neutrale ledstilling. I fransk er modus i ledsætninger, som vi har set, bestemt af parameteret "null vs. non-null ordering base" (dvs. ud fra om der foreligger en vurdering eller ej), hvorimod "inversion pure" samtidig kræver "non-realistic evaluation context". På dansk er den deklarative ledstilling tilsyneladende bestemt af "null vs. non-null ordering base". Dette forekommer mig dog at være en mindre ting i forhold til de mange ligheder der er mellem kompletivsætningerne på de to sprog.

Vi vil nu se på nogle af de konjunktioner der indleder adverbelle ledsætninger. Det er generelt vanskeligt at foretage en komparativ analyse på dette område da man kan være næsten sikker på at en given konjunktions på det ene sprog aldrig betyder helt det samme som sin "pendant" på det andet sprog. Det er dog interessant at en af de konjunktioner der ifølge Hansen & Heltoft forekommer særlig hyppigt med deklarativ ledstilling på dansk, er *fordi*, som vi bl.a. så et eksempel på i (34) ovenfor (– *fordi, så ville du mæje dig mæje endnu mere ud*). Herved ligner *fordi*-sætningen den franske *parce que*-sætning, der også er så "hovedsætningsagtig" at den ikke har inversion uden tilstedeværelsen af IF-faktorer, jf. (7) ovenfor ?? *parce que sont arrivés les enfants*).

Til forskel fra *fordi* anbringes *selv om* hos Hansen & Heltoft blandt de konjunktioner der kun kan kombineres med neutral ledstilling. Derved ligner det ikke det franske *bien que*, der, som vi har set det, er i gruppe med *parce que*. Men dette passer jo godt med hvad vi så ovenfor, nemlig at den deklarative ledstilling på dansk afgøres af parameteren "null vs. non-null ordering base" ligesom den franske konjunktiv (*bien que* styrer jo også konjunktiv), hvorimod ledstillingen på fransk afgøres af parameteren "realistic vs. non realistic evaluation context".

31. Som dog ikke er helt enerådende på fransk i modsætning til italiensk (jf. Giorgi & Pianesi 1997:199).

Sætninger indledt med typiske tidskonjunktioner som *da* og *når* er så “ledsætningsagtige” i klassisk forstand at de kun kan konstrueres med neutral ledstilling (jf. Hansen & Heltoft op. cit.:2321):

- (47) *Man kan ikke tale om forhandling når viljen til at nå et kompromis ikke er til stede.* (HK, oversættelse af (49))
- (48) **Man kan ikke tale om forhandling når viljen til at nå et kompromis er ikke til stede.*

Dette er helt som de franske tidsledsætninger, der alle hører til gruppen af ikke-autonome ledsætninger (jf. (5) og (6) ovenfor og (49) - (50) nedenfor):

- (49) *On ne peut parler de négociation quand fait défaut la volonté d'arriver à un compromis* (Ceras Projet. Recherche et Actions sociales. Négociier avant de décider, Google 16/9 09)
- (50) *Le problème est qu'il avait eu le même regard quand passait Sandrine (L'humeur du moment, Google 21/3 09)*

Man kan altså konstatere at tidsledsætningerne på begge sprog opfører sig som “rigtige ledsætninger” i klassisk forstand. De fleste tidsledsætninger på de romanske sprog står i indikativ (jf. (27) ovenfor. Derfor svarer den “neutrale ledstilling” på dansk ikke *helt* til konjunktiv på de romanske sprog.

7. Konklusion

Vi har her set at ledsætningerne både på fransk og dansk – på tværs af de traditionelle opdelinger – kan opdeles i to grupper, hvoraf den ene, der er nærmest assertionsplanet, kan opføre sig mere eller mindre “hovedsætningsagtigt”, mens den anden, der er fjernere fra assertionsplanet, mere gererer sig som en “traditionel” ledsætning. De danske deklarative ledsætninger svarer i mange tilfælde til indikativsætninger på italiensk. Disse svarer igen langt hen til indikativsætninger på fransk. De indikativiske ledsætninger på fransk er langt hen – men jo ikke helt – dem der vanskeligst får inversion. Der er klart tale om samme type

af fænomen på de tre sprog. Men da de trods alt udgør tre forskellige sprogsystemer, er det ikke så underligt at "kagen" skæres lidt forskelligt i de forskellige tilfælde.

Henvisninger

- Blinkenberg (1928/1958). *L'ordre des mots en français moderne*. Munksgaard. København.
- Borillo, A. (1982). "Deux aspects de la modalisation assertive: croire et savoir, *Langages* 67. 33-53.
- Diderichsen, P. (1966). *Elementær Dansk Grammatik*. Gyldendal. København.
- Fuchs, C. (1997). "La place du sujet nominal dans les relatives", i Fuchs, C. (ed.). *La place du sujet en français contemporain*. Duculot. Louvain-la neuve. 135-178.
- Giorgi, A. & Pianesi, F. (1997). *Tense and aspect. From semantics to morphosyntax*. Oxford University Press. Oxford.
- Haegeman, L. (2002). "The syntax of adverbial clauses and its consequences for topicalisation", *Antwerp Papers in Linguistics. Current Studies in Comparative Romance Linguistics*.
- Hansen, E. & Heltoft, L. (udk.). *Dansk Grammatik*.¹
- Herslund, M. red. (1996). *Det franske sprog Kapitel III. Valens og transitivitet*.
- Herslund, M. red. (1997). *Det franske sprog Kapitel I. Grundlag*.
- Herslund, M. & Korzen, H. red. (1999). *Det franske sprog. Kapitel VIII.I. Den komplekse prædikation 1*.
- Kampers-Manhe, B. (1998). "Je veux que parte Paul: a neglected construction", i Schegler, A., Tranel B. & Uribe-Extebarria (ed.). *Romance linguistics: theoretical perspectives*. John Benjamins. Amsterdam. 129-141.
- Korzen, H. (1983). "Réflexions sur l'inversion dans les propositions interrogatives en français. In Herslund, M., Mørdrup, O. & Sørensen, F. *Analyses grammaticales du français. Etudes publiées à l'occasion du 50e anniversaire de Carl Vikner*. Etudes Romanes de l'Université de Copenhagen. Akademisk Forlag. København. 50-85.
- Korzen, H. (1987). *Final inversion og elementærsætningens struktur. En*

1. Nærværende artikel var færdigskrevet, inden værket udkom i 2011.

- studie over subjektets plads i to- og treledssætninger på moderne fransk.* Ark, Handelshøjskolen i København.
- Korzen, H. (1992). "The Predicative Unit and Subject-Verb Inversion", i Herslund, M. (ed.). *Word Order. Two Studies on Central Issues in the Syntax of Danish and French.* Copenhagen Studies in Language 15. 65-124.
- Korzen, H. (1996). "L'unité prédicative et la place du sujet dans les constructions inversées", i Nølke, H. & Korzen, H. (ed.). *L'ordre des mots. Langue Française* 111. Larousse. Paris. 59-82.
- Korzen, H. (1999). "Principper for opstillingen af modus i kompletiv-sætninger på fransk", i *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 6. Rolighedssymposiet.* Odense Universitetsforlag. 181-203.
- Korzen, H. (2003). "Subjonctif, indicatif et assertion ou: Comment expliquer le mode dans les subordonnées complétives", i Birkelund, M. Boysen, G. & Kjærsgaard, P.S. *Aspects de la Modalité.* Niemeyer. Tübingen. 113-129.
- Korzen, H. red. (udk). *Det franske sprog Kapitel IX.II. Topologi 2.*
- Kupferman (1996). "Observations sur le subjonctif dans les complétives". In Muller, C. (ed.). *Dépendance et intégration syntaxique. Subordination, coordination, connexion.* Niemeyer. Tübingen. 41-51.
- Lagerqvist, Hans (2009). *Le subjonctif en française moderne. Esquisse d'une théorie modale.* PUPS, Paris.
- Lahousse, K. (2003). *The distribution of postverbal nominal subjects in French. A syntactic, semantic and pragmatic analysis.* Disputats, Université de Paris 8.
- Lahousse, K. (2006). "L'assertion et l'inversion du sujet nominal dans les subordonnées adverbiales". In Gerdes, Kim & Muller, C. *Ordre des mots et topologie de la phrase française. Lingvisticae Investigationes.* Tome XXIX Fascicule 1. John Benjamins Publishing Company Amsterdam & Philadelphia. 113-124.
- Le Bidois, R. (1952). *L'inversion du sujet dans la prose contemporaine.* EDITIONS D'ARTREY. Paris.
- Nordahl, H. (1969). *Les systèmes du subjonctif corrélatif.* Universitetsforlaget. Bergen-Oslo.
- Nordahl, H. (1973). "Inversion et progression dans la subordonnée relative en français moderne". *Le Français moderne*, 41. 113-130.
- Nølke, H. red. (1999). *Det franske sprog Kapitel IX.I. Topologi 1.*
- Togeby, K. (1974). *Précis historique de grammaire française.* Akademisk Forlag. København.

- Togeby, K. (1982). *Grammaire française. Publié par Magnus Berg, Ghani Merad et Ebbe Spang-Hanssen. Volume II. Les Formes Personnelles du Verbe.* Akademisk Forlag. København.
- Ullman, S. (1952). "Inversion as a stylistic device in the contemporary French novel". *Modern Language Review*, 47. 165-180.
- Wall, K. (1980). *L'inversion dans la subordonnée en français contemporain.* Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.

The Copenhagen Dependency Treebanks.

Forskellige niveauer – samme relationer

Iørn Korzen og Henrik Høeg Müller

1. Indledning

The Copenhagen Dependency Treebanks (CDT) er et igangværende FKK-støttet projekt, der har til formål at annotere 80.000-100.000 ord på de fem sprog dansk, engelsk, tysk, italiensk og spansk mht. morfologisk, syntaktisk, anaforisk og diskursiv struktur. Det korpus vi opmærker, består af små tekstuddrag på 200-240 ord hver, der er oversat fra dansk til de øvrige sprog. Udover opmærkningen af teksterne på de fem sprog mht. de nævnte lingvistiske niveauer foretages der også en alignering mellem dansk og de øvrige sprog. Det går ud på at man manuelt/halvautomatisk forbinder de ord, fraser og udtryk der mere eller mindre korresponderer med hinanden i dansk og det relevante andet sprog. Kort fortalt opbygges der på den måde en multilingual parallel træbank, der kan fungere som et vigtigt værktøj til forbedring af maskinoversættelse, som i øjeblikket hovedsageligt er statistisk baseret, og træning af parsere med henblik på (halv)automatisk annotation af store tekstmængder. Herudover muliggør parallelle træbanker generelt at man kan foretage statistisk funderede undersøgelser af de lingvistiske fænomener der annoteres, både monolingvalt og i et kontrastivt/typologisk perspektiv.

I det følgende vil vi kort beskrive de dependensprincipper som CDT er bygget op efter, men artiklens hovedfokus vil være at redegøre for hvordan Pustejovskys (fx 1995: 85ff.) qualia-relationer er forsøgt anvendt som fælles udgangspunkt for annotation af lingvistisk struktur på de forskellige niveauer CDT arbejder med, syntaks-, morfologi-, anafor- og

diskursniveauet. Heraf artiklens titel. Qualia-strukturen introduceres nedenfor i skema 1.

- **FORMAL:** That which distinguishes the object within a larger domain (e.g. shape, dimensionality, position, color).
- **CONSTITUTIVE:** The relation between an object and its constituents, or proper parts (e.g. material, weight, parts and component elements).
- **AGENTIVE:** Factors involved in the origin or “bringing about” of an object (e.g. creator, artefact, natural kind).
- **TELIC:** Purpose and function of the object.

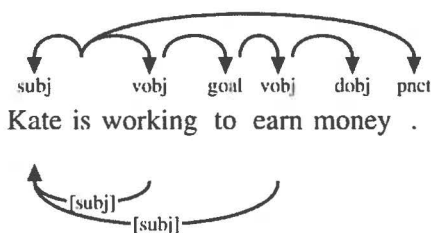
Skema 1. Qualia-strukturens fire komponenter, jf. Pustejovsky (ibid.).

Meget generelt beskrevet kan qualia-strukturen, som er inspireret af Moravcsiks arbejder (1975 og 1990) og de aristoteliske *aitia* – Aristoteles fire forklaringer om entiteters væsen – opfattes som en systematisk fremstilling af de synsvinkler, hvorfra et substantivs denotat kan betragtes. Qualiaens fire komponenter repræsenterer således en del af et substantivs interne semantiske struktur, dvs. en slags semantisk skabelon til beskrivelse af en del af begrebernes anatomi. Den skal ses som almene erkendelsesprincipper i forbindelse med entiteter, den skabelon vores tanker om entiteter er fastlagt i henhold til, og derfor kan den fungere som en model for beskrivelse og præcisering af de relationer der kan etableres fx inden for et NP eller mellem NP’er der er anaforisk knyttet til hinanden. I vores arbejde, som vi skal se i det følgende, har vi som sagt ladet os inspirere af qualia-strukturen og anvender den bredt som en slags overordnet organisatorisk princip som mange semantiske relationer i CDT kan indordnes under.

2. Qualia og syntaks

2.1. Sætningsstruktur

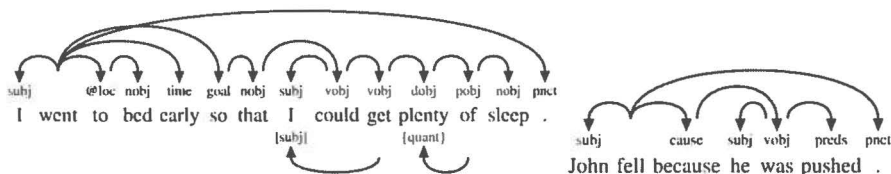
Nedenfor i figur 1 vises hvordan en gængs dependensannotation af en sætning tager sig ud i CDT.

Figur 1. Grundlæggende dependensannotation af sætning i GDT.

Det finitte verbal, *is*, fungerer som sætningens centrum og øverste knude, der på det primære niveau knytter to led til sig i form af et subjekt, *Kate*, og et verbalobjekt, *working to earn money*. Dette er indikeret ved pile over teksten, der udgår fra *is* til de to konstituerter med relationsnavnene skrevet under pilespiden. Punktum forbindes til det finitte verbum *is* via pilen med relationsnavnet "pnct". Det leksikalske hovedverbum, *working*, etablerer en adverbial "goal"-relation til *to earn money*, og inden for adverbialet fungerer *earn* som verbalobjekt for infinitivmærket *to*, og *money* som direkte objekt for *earn*. Pilene under teksten specificerer sekundære subjektrelationer. Dependensannotationen på sætningsniveau er beskrevet fx i Buch-Kromann (2006) og Buch-Kromann et al. (2009 og 2010).

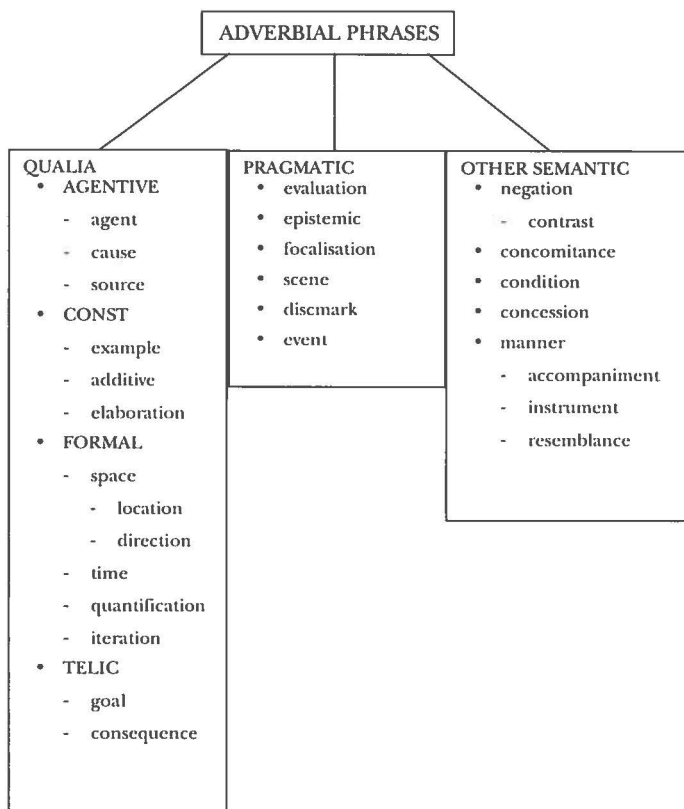
Generelt foretages der ikke semantisk annotation på sætningsniveauet, men kun syntaktisk dependensannotation. Dette gælder dog ikke adverbialerne, som annoteres i henhold til den semantiske relation der etableres mellem kerneleddet og adverbialet. I figur 2 ses to eksempler på annotation af adverbialer.

Figur 2. Annotation af adverbialer der udtrykker goal (venstre) og cause (højre).

I ovenstående sætninger etablerer de adverbialle ledsætninger, *so that I could get plenty of sleep* og *because he was pushed*, betydningsrelationerne "goal" og "cause", som vi jf. skema 2 nedenfor har defineret som hørende

til qualia-inventaret.¹ Som tidligere nævnt aktiveres “goal”-relationen også i figur 1, her af et adverbial i form af en infinitivfrase. Overførslen af qualia-begrebet fra analysen af substantiver til analysen af adverbialer skal forstås på den måde, at ligesom substantiver kan få aktiveret deres qualia-roller af forskellige modifikatorer, i form af fx PP’er, NP’er eller AP’er, kan også adverbielle modifikatorer aktivere forskellige af sætnin- gens qualia-betydningsdimensioner (se også afsnit 5 og note 17). Heri består analogien mellem de forskellige niveauer.

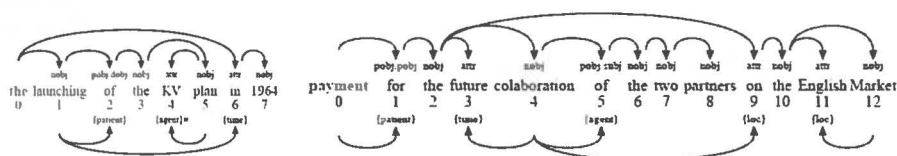
Skema 2. Sematiske og pragmatiske relationer anvendt ved annotation af adverbialer.

1. Af grunde, det vil føre for vidt at komme ind på her, bruger vi i visse tilfælde andre betegnelser end de oprindelige qualia-roller. “Goal” og “cause” svarer således til henholdsvis TELIC og AGENTIVE. Desuden skal det nævnes, at i ledsætninger opfattes ledsætningsindlederen som kerne, hvorfor der i figur 2 går en pil fra henholdsvis *that* og *because* til de pågældende ledsætningers finitte verbaler. Forholdet mellem konstituerne i den komplekse konjunktion *so that* angives som “nobj” pga. *that*-sætningens nominale karakter.

Det eneste sted semantikken har en plads i analysen af sætningsniveauet, er altså i forbindelse med adverbialerne, og det er også værd at lægge mærke til at qualia naturligvis ikke kan redegøre for en hvilken som helst adverbial relation, hvilket de øvrige kategorier i skemaet vidner om.

2.2. NP-struktur

Bevæger vi os videre til NP-niveauet, forholder det sig anderledes, idet vi her, jf. figur 3, både foretager en syntaktisk dependensannotation, som er annoteret med pilene over teksten, og tillige udfører en delvis semantisk analyse, som er specificeret med pilene under teksten.²

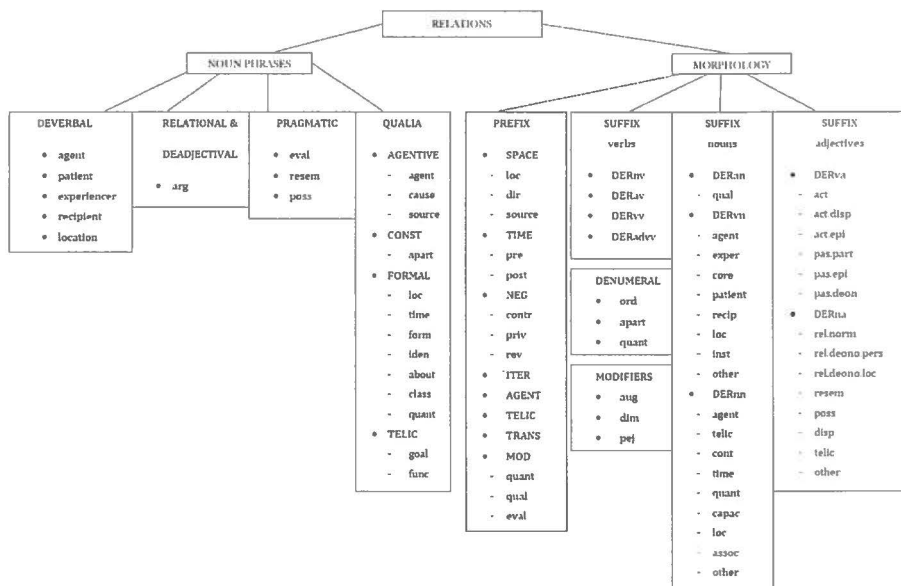

Figur 3. Full syntaktisk og semantisk annotation af NP'er.

I den semantiske annotation på NP-niveauet skelner vi mellem komplementer, der impliceres leksikalsk af kernesubstantivet, og adjunkter, der ikke er styret leksikalsk. Eksempler på komplementer ses i begge de ekspanderede NP'er i form af "patient"-rollen, mens "agent"-rollen i *KV plan* (NPet til venstre) og "loc"-rollerne i NPet til højre er eksempler på adjunkter.³ Også adjunkt-relationerne har vi søgt at definere og strukturere i henhold til qualia, jf. skema 3 nedenfor (venstre del), hvori- mod de af deverbale, deadjektivale eller relationelle kernesubstantiver bundne komplementer kategoriseres anderledes. Det skal bemærkes at "agent"-rollen i syntagmet til venstre adskiller sig fra "agent"-rollen i syntagmet til højre, idet konstituenten *of the two partners* fungerer som et

2. Bemærk, at determinativet udgør den øverste knude, såfremt der er et. Optræder der ikke et determinativ, er den nominale konstituent øverste knude.
3. Vi har ladet pilene i den syntaktiske annotation over teksten og den semantiske annotation under teksten følge hinanden i den forstand at fx PP'en *of the KV plan* både fungerer dependenmæssigt som "pobj.dobj" (pilen over teksten) og semantisk som "patient" (pilen under teksten). Her kunne man argumentere for at det ville være mere naturligt, at det var DP'en, der starter ved determinativet *the* (3), der fik tilskrevet "patient"-rollen, fordi det er dens referent der er argument for den semantiske launch-relation.

komplement der er leksikalsk styret af det (sekundære) kernesubstantiv *collaboration*. Endelig indikerer symbolet ”#” efter ”agent”-rollen i *KV plan* at *KV plan* har visse ligheder med en leksikalsk enhed (et frasalt kompositum). Skema 3’s inventar af semantiske relationer skal altså forstås på den måde at vi overordnet sonderer mellem prædikative/ relationelle kernesubstantiver på den ene side og absolutte kernesubstantiver på den anden. Er kernen prædikativ og deverbalt, etableres der relationer som er identiske med det semantiske rolleinventar vi kender fra sætningsniveauet, mens hvis kernen er relationel eller deadjektival, etableres der blot en argumentrelation der annoteres ”arg” uden videre forsøg på underopdeling. Hvis kernen er absolut trækker vi på et udvidet qualia-inventar eller relationerne oplistet i kassen ”PRAGMATIC”, som dog ikke kommenteres nærmere her.

Skema 3. Semantiske relationer anvendt ved annotation af NP'er og derivationer

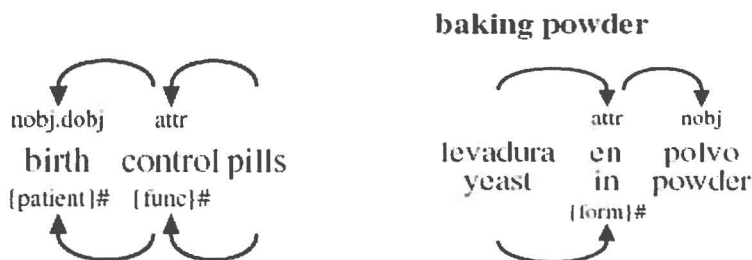
3. Qualia og morfologi

Højre side af skema 3 (MORPHOLOGY) viser de semantiske relationer der bruges ved annotation af derivationsmorfologi, mens kategorierne i venstre side (NOUN PHRASES), udover deres funktion ifm. opmærk-

ning af almindelige NP'er, jf. foregående afsnit, også anvendes ifm. komposita. For at forstå kategorierne og de enkelte relationer er det imidlertid nødvendigt først at forklare hvordan den morfologiske annotation fungerer i praksis.⁴

På det morfologiske niveau anvendes der to former for annotationer: En almindelig dependensannotation udvidet med semantisk annotation, a la den der anvendes i forbindelse med de ekspanderede NP'er i figur 3, og en operatorannotation, hvis der er tale om relationer inden for et ord, som fx mellem affix og base i en derivation, mellem frie morfemer i et sammenskrevet kompositum eller i forbindelse med kombinationer af derivation og komposition (Müller 2010).⁵

Nedenfor i figur 4 gives to eksempler på dependensannotationen på CDT's morfologiske niveau.

Figur 4. Dependensannotation af de frasale komposita *birth control pills* (venstre) og *levadura en polvo* [bagepulver] (højre).⁶

Kernesubstantivet i det frasale kompositum *birth control pills* er *pills*. Relationen mellem kerne og dependent er ikke en argumentrelation, men derimod en funktion vi kalder "attr" (attributive). Sådan forholder det

4. Inventaret af relationer inden for morfologi samt deres anvendelse er inspireret af Rainer (1999) og Varela et al. (1999). Forklaringer på og eksemplificeringer af de enkelte relationer findes på følgende adresse (CDT-manualen): <http://code.google.com/p/copenhagen-dependency-treebank/>

5. En base defineres jf. Bauer (1983) som "any form to which affixes of any kind can be added".

6. Den engelske oversættelse og glossering af eksemplet *levadura en polvo* (bagepulver) har ingen relevans i denne sammenhæng. Det samme gælder for figur 6.

sig, fordi kernesubstantivet er absolut, dvs. at det ikke er prædikativisk eller relationelt og derfor ikke er i stand til at selekttere dependenten leksikalsk. "Attr"-funktionen specificeres af pilen der går fra *pills* til *control* over teksten. Den anden pil over teksten viser at den sekundære kerne *control* fungerer som leksikalsk styrende element i forhold til *birth*, som er et "nobj" (nominal object) med funktionen "dobj" (direct object).

Pilene under teksten viser den semantiske struktur. Dependenten aktiverer kernesubstantivets teliske rolle, her kaldet "func", hvilket bygger på den generelle antagelse at kernesubstantivets qualia kan aktiveres af forskellige modifikatorer, i dette tilfælde et andet NP.⁷ Kernen i *birth control* er prædikativisk, og *birth* udfylder "patient"-rollen i kernesubstantivets argumentstruktur. Symbolet "#" efter rollebetegnelserne indikerer at der er tale om et frasalt kompositum. Annotation af *levadura en polvo* til højre følger samme mønster, blot er den spanske konstruktion naturligvis højreekspanderet. *Levadura* er kernen, der syntaktisk forbindes med ikke-kernen via en "attr"-funktion, mens *polvo* styres af præpositionen *en*. Semantisk aktiverer *en polvo* kernesubstantivets "form"-quale, og jf. "#" symbolet er konstruktionen et frasalt kompositum.

Figur 5 viser to simple eksempler på hvordan operatorannotationen fungerer.

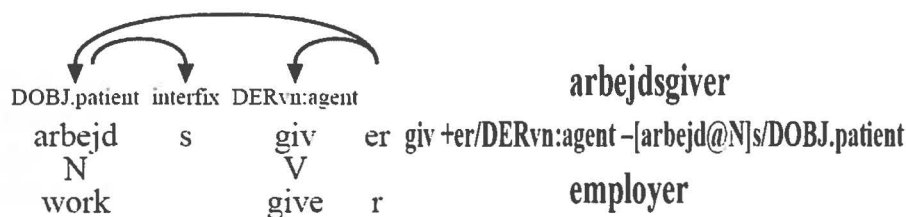
Krigsskib: skib –[krig]s/FUNC Træbord: bord –træ/CONST

Figur 5. Operatorannotation af de sammenskrævede komposita krigsskib (venstre) og træbord (højre).

Ved analysen af *krigsskib* annoteres først kernen *skib*, der efterfølges af et minustegn, som indikerer ikke-kernen/modifikatorens placering foran kernen. Selve modifikatorens leksikalske materiale står i kantede parenteser, og umiddelbart efter følger fugebogstavet. Endelig angives efter skråstregen den semantiske relation "FUNC" (functional/telic), der aktiveres af modifikatoren og således også følger idéen om qualia. Annotationen af *træbord* er analog, blot er der tale om den semantiske relation "CONST" (constitutive) i stedet for "FUNC" (functional/telic).

7. På det grundlag kunne man argumentere for, at de semantiske pile under teksten skulle vende modsat, men vi har i CDT valgt at lade de semantiske pile under teksten og de syntaktiske dependenspile over teksten følges ad.

For at illustrere at de to annotationsformer, dependensannotationen og operatorannotationen, blot er varianter over den samme grundtanke, har vi nedenfor i figur 6 stillet dem op overfor hinanden. Det er selvfølgelig vigtigt at understrege, at et dansk kompositum som *arbejdsgiver* i praksis altid vil blive annoteret i henhold til operatorannotationen i CDT, idet der er tale om relationer inden for ordgrænsen. Det vil sige, at dependensannotationen af *arbejdsgiver* er konstrueret med henblik på at vise den principielle overensstemmelse mellem de to annotationsformer, men den ville aldrig forekomme i den egentlige annotation. Kort sagt har vi de to annotationsformer af praktiske hensyn, nemlig for at kunne annotere relationer mellem ord (dependensannotationen) og relationer inden for ordgrænsen (operatorannotationen).

Figur 6. Morfologisk analyse af kompositummet *arbejdsgiver* annoteret i henhold til dependensannotation (venstre) og operatorannotation (højre).

Operatorannotationen skal forstås på følgende måde: Kernesubstantivet *giver* er derivationelt afledt. Operatoren “+er/DERvn:agent” indikerer at kernen er en agentnominalisering af verbet *give*, der er aktiveret af suffikset *-er*. Plustegnet angiver at det modificerende element er placeret efter kernen. Annotationen af ikke-kernen, dvs. “-[arbejd@N]s/DOBJ.patient”, angiver, kort fortalt, at ikke-kernen er placeret foran kernen, jf. minustegnet, at det leksikalske materiale er et substantiv (N) efterfulgt af fuge-*s*, og at ikke-kernen svarer til et direkte objekt med den semantiske funktion “patient”. Indikationen af ordklasse efter snabel-a er valgfri, men hvor der kunne være tvivl, angives ordklassen. Systemet, der angiver et elements position i forhold til kernen vha. plus- eller minustegn, er uafhængigt af elementets semantiske funktion, og samtidig også af om det pågældende element manifesterer sig som affiks eller frit morfem i et kompositum. Dette gør systemet meget fleksibelt og indebærer at det sandsynligvis ville kunne overføres til andre sprog end dem vi arbejder med i CDT.

Dependensannotationen til venstre i figur 6 indeholder faktisk fuldstændig den samme information. De to annotationer er altså indholdsmæssigt identiske, men vi har som sagt brug for begge typer for både at kunne tage hånd om relationer der forekommer mellem separate ord/“tokens” i en konstellation som i figur 4, og så relationer inden for ordgrænsen i form af derivation eller komposition som i figur 5 eller kombinationer heraf som i figur 6.

Desuden skal det nævnes at vi ikke bare analyserer og annoterer substantiver morfologisk, men også adjektiver og verber i henhold til de samme principper. I denne artikel har vi dog valgt udelukkende at fokusere på annotation af substantiver, da fremstillingen ellers ville blive for omfangsrig.

Med udgangspunkt i skema 3 kan man først og fremmest konstatere at *qualia* spiller en vigtig rolle som semantisk overordnet organisations- og analyseprincip i forbindelse med NP'er, uanset om der er tale om frasale eller sammenskrevne komposita, og dermed morfologiske strukturer, eller almindelige deskriptive NP'er. Hvad angår den egentlige derivationsmorfologi er *qualia*-strukturens indflydelse måske knap så tydelig, idet systemet af præfikser og suffikser afspejler en semantik som simpelthen er alt for kompleks til at den kan redegøres fyldestgørende for inden for *qualia*-rammen. Alligevel har vi ladet nogle af *qualia*-relationerne indgå også i derivationsmorfologien, hvor det har været muligt, fx i forbindelse med visse præfikser, som i *a-callar* (bringe til tavshed) “AGENT”, eller substantivsuffikser, *puñal-ada* (knivstik) “DERnn:telic”. Markeringen med “telic” bygger på den forståelse af eksemplet, at en knivs formål eller funktion kan være at stikke med den og dermed forårsage et knivstik.

4. *Qualia* og associative anaforer

Det er naturligt at gå fra N- og NP-analysen over til de nominale anaforer, og her viser *qualia*-strukturen sig særligt relevant ved de **associative anaforer**, dvs. de anaforer der udpeger en entitet eller et begreb der kan associeres med eller relateres til antecedenten, fx *en bil* [antecedent] ← *motoren, lygterne, chaufføren* [associative anaforer]. *Qualia*-strukturen kan jo læses som forskellige mulige prædikater i relation til leksikalske

størrelser, og som vi skal se, er det netop sådanne prædikater samt de mulige argumenter i sådanne prædikater der kan optræde som associative anaforer.

Selve termen “associativ anafor” er gængs ikke mindst i den fransk-sprogede almenlingvistiske tradition, hvor denne anafortype er specielt grundigt undersøgt⁸. En anden term, som især har vundet hævd inden for den datalogiske litteratur, er **bridging anaphor**. “Bridging” defineres første gang hos Clark (1975) som de “implicatures” der gør modtager i stand til at “bridge the gap from what he knows to the intended Antecedent” (op.cit. 170), og denne gruppe omfatter normalt de utro koreferentielle anaforer⁹ samt associative anaforer¹⁰.

I det seneste årti er der også fremkommet en række konkrete forslag til annotation af de hyppigst forekommende anaforrelationer. Pladsen på dette sted tillader os ikke at gå i dybden hermed; for en nærmere omtale og bibliografiske henvisninger henviser vi til Korzen & Buch-Kromann (2011: 84). De fleste systemer benytter automatisk eller halvautomatisk opmærkning af mulige antecedenter og anaforer (NP- og pronomen-syntagmer), hvorimod al anaforannotation i CDT foregår manuelt. CDT adskiller sig også fra andre systemer ved at inkludere samtlige typer af såvel koreferentielle som associative anaforrelationer.

Nedenfor giver vi nogle eksempler på associative anaforrelationer som aktiveres via antecedentens qualia-struktur¹¹. I eksemplerne er antece-

8. Se bl.m.a. Kleiber (1997a/b, 2001), Schnedecker et al. (1994), Cornish (1999) og Lundquist (2000). Termen optræder formodentlig første gang hos Guillaume (1919: 162-163) og er også anvendt af Hawkins (1978: 123). For italiensk, se Korzen (2003, 2009).

9. En **utro anafor** er en anafor der er leksikalsk forskellig fra sin antecedent; en **tro anafor** er leksikalsk identisk hermed. Denne skelnen er således kun relevant ved NP-anaforer og ikke ved pronomielle anaforer eller nulformer.

10. Se fx Poesio, Vieira & Teufel (1997: 2), Vieira & Poesio (2000: 558) og Caselli (2009: 73). Hos Clark omfatter “bridging” dog såvel koreferentielle (tro og utro) som associative anaforer, hvorimod Poesio & Vieira (1998) bruger termen synonymt med “associativ”.

11. Det er ikke nyt at sammenkæde associative anaforer og qualia-roller, jf. fx Bos, Buitelaar & Mineur (1995), Lundquist (2000), Henry & Bassac (2008), Caselli (2009) og Korzen (2003, 2009). Men det er nyt at qualia-struktur anvendes så konsekvent på flere forskellige analyse-niveauer som tilfældet er i CDT.

denterne angivet i kursiv og anaforerne i kursiv og fed; et efterfølgende tal i parentes henviser til CDT-korpusset.

4.1. *Formal quale* – “ASSOC-FORMAL”

Som sagt i indledningen, udtrykker den formelle qualia-rolle information om elementer der “adskiller den denoterede entitet fra andre i det samme domæne”:

“That which distinguishes the object within a larger domain (shape, dimensionality, position, color)”

Og netop elementer som de i parenteser nævnte kan optræde som associative anaforer, jf. et typisk eksempel som

- (1) Den skinke, der skal bruges til retten, skal ikke være alt for salt. Man kan ikke bruge de tynde skiver, som ligger færdigpakkede i en køledisk. *De* er for salte og for våde, og *smagen* er ikke god nok. (148)

I CDT opererer vi her med etiketten “ASSOC-FORMAL”, som skal læses “association ved aktivering af antecedentens ‘formal quale’”.

4.2. *Constitutive quale* – “ASSOC-CONST”

De tre andre qualia-roller beskriver forskellige relationer som entiteten kan indgå i. The “constitutive quale” udtrykker som sagt ovenfor

“the relation between an object and its constituents, or proper parts (material, weight, parts and component elements)”,

så her er der tale om prædikater af typen *har som del, indeholder, er en del af*, og antecedenten er det ene argument i prædikatet, anaforen det andet som i det følgende eksempel:

- (2) Ulykken fandt sted i spisetiden ca. 18.45 i aftes, kort efter at *El-Al-flyet* [...] lettede fra Amsterdams Schiphol lufthavn. “Jeg så *flyet* med *næsen* pegende nedad, *venstre vinge* op og *højre vinge* nedovre bag den flade bygning. Det røg ud af *motorerne*. [...]” siger øjenvidnet Peter de Neef. (1536)

I det citerede eksempel er anaforerne dele af antecedenten, men forholdet kan også være det omvendte¹²:

- (3) DE BEERS CENTENARY åbnede den 8. september kontor i *Moskva*. Til stede var foruden De Beers-topfolk russiske politikere, diplomater og repræsentanter for *landets* diamantindustri og -handel. (431)¹³

I begge tilfælde taler vi om en "ASSOC-CONST"-relation, som skal læses "association ved aktivering af antecedentens 'constitutive quale'".

4.3. "ASSOC-AGENTIVE" og "ASSOC-TELIC"

Hvor de to ovenfor nævnte qualia udtrykker statiske beskrivelser, angiver de to sidste, AGENTIVE og TELIC, mere dynamiske relationer eller prædikater, som den denoterende entitet kan indgå i. Her kan såvel de prædikater som kan infereres i forbindelse med hhv. entitetens opståen eller tilblivelse (AGENTIVE) og dens funktion eller formål (TELIC), som de argumenter som kan infereres i sådanne prædikater, optræde som associative anaforer. Selve prædikatet aktiveres i tilfælde som (4)-(5):

- (4) *Den biografaktuelle film "Krystalkraniets kongerige"* handler ikke primært om liv i rummet. ... Harrison Ford spiller som sædvanlig Indiana Jones og George Lucas har stået for *produktionen*. [ASSOC-AGENTIVE] (http://www.liviuniverset.dk/?Nyheder_-_arkiv, fundet 10.10.2010)
- (5) *Snyd – Et spil for 2 til 4 deltagere* hvor *formålet* [ASSOC-TELIC] er at fange spillere når de snyder ved at spille de forkerte kort ud. (www.gamedesire.com/la-dk,spil-snyt.html, fundet 13.10.2010)

Men her er det dog mindst lige så hyppigt, om ikke hyppigere, at anaforen er en (oftest førsteordens)entitet, der ikke udtrykker selve

12. Jf. også "The CONSTITUTIVE ... quale refers not only to the parts or material of an object, but defines, for an object, what that object is logically part of, if such a relation exists. The relation *part_of* allows for both abstractions". (Pustejovsky 1995: 98).

13. Det kan muligvis diskuteres om antecedenten snarere er *russiske*, men begge kan fungere som antecedent, hvilket kan påvises ved en test hvor den ene eller den anden udelades.

qualia-rollen, men en semantisk rolle heri¹⁴. I det AGENTIVE tilfælde er vi kun stødt på agent- og instrument-rollen, fx:

- (6) Hver gang der laves *en ny film om Jesus*, retter troende nærmest pr. automatik de mest ukristelige beskyldninger mod *instruktøren* [ASSOC-AGENTIVE.AGENT]. Mange kristne optræder, som var de på lønningslisten i filmens pr-afdeling ...
(<http://braadthomsen.tripod.com/id80.html>, fundet 11.10.10)

Her opererer CDT altså med undertyper under de gængse associationer. For at "forstå" og inferere agenten *instruktøren* i (6) må vi først aktivere selve AGENTIVE-qualen.

I forbindelse med den teliske quale kan vi formentlig finde anaforer der udtrykker alle semantiske roller. Fortolkningen af den semantiske rolle kommer her meget an på det prædikat der infereres. Vi beder derfor annotatorerne om at angive dette prædikat i parentes, som det ses i de følgende eksempler:

- (7) Ulykken fandt sted i spisetiden ca. 18.45 i aftes, kort efter at *El-Al-flyet* med tre besætningsmedlemmer og en kvindelig passager om bord lettede fra Amsterdams Schiphol lufthavn.
Piloten [ASSOC-TELIC.AGENT/(flyve)] meddelte pludselig kontrol-tårnet, at han havde motorproblemer og var tvunget til at vende om for at nødlande i Schiphol. (1536)¹⁵
- (8) *To svendeprøver* blev bestået i august. *Begge lærlinge* [ASSOC-TELIC.PATIENT/(eksaminere)] er udlært hos Royal Copenhagen A/S Georg Jensen Sølvsmide. (431)

Hvis man i (7) infererer prædikatet *flyve* som en funktion ved et fly og i (8) prædikatet *eksaminere* som en del af formålet med en (svende)prøve, er *piloten* agent i (7) og *lærlingene* patient i (8). Mange tilfælde tillader mere end én analyse; det gælder bl.a. det følgende:

14. "Første- og andenordensentiteter" er Lyons' (1977: 442ff) termer om hhv. konkrete individer/masser og handlinger/aktiviteter/tilstande.

15. En anden mulighed er her at se *piloten* relateret til *tre besætningsmedlemmer* i en ASSOC-CONSTI-relation (set-membership). Men de to analyser udelukker ikke hinanden.

- (9) De venlige filmselskaber og biografer sørger for at præsentere de nye film ved særlige pressevisninger som regel flere dage før premieren ... Hvis der undertiden skulle stå noget vås i *en film-anmeldelse* [sic!], skyldes det altså ikke tidnød, selv om det naturligvis er mest bekvemt for anmelderne, hvis *læserne* [ASSOC.TELIC.AGENT/(læse)] / [ASSOC.TELIC.RECIPIENT/(modtage)] tror det. (647).

Læserne vil være agent hvis man infererer prædikatet *læse* som (en del af) en filmanmeldelses funktion, hvorimod de vil være recipient hvis man infererer prædikatet *modtage*.

4.4. *Det samlede billede*

En samlet oversigt over CDT's associative anaforer baseret på qualia-rollerne – med eller uden undertyper bestemt af evt. argumenters semantiske roller (“semroles”) – ser således ud:

assoc-QUALIA ($\pm$ semrole subtype):

assoc-formal

assoc-const

assoc-agentive

 assoc-agentive.agent

 assoc-agentive.inst(rument)

assoc-telic

 assoc-telic.agent

 assoc-telic.patient

 assoc-telic.exper(iencer)

 assoc-telic.inst(rument)

 assoc-telic.rec(ipient)

Skema 4. Associative anaforrelationer baseret på qualia.

Qualia-struktur kan ikke forklare alle associative anaforer, og omvendt er qualia ikke nødvendig i alle tilfælde: Ved prædikative eller anden-ordensantecedenter kan associative anaforer udtrykke en semantisk rolle direkte tilknyttet antecedenten, jf. fx typer som

- (10) *en operation* ← *kirurgen* [agent], *patienten* [patient]
en trafikulykke ← *øjenvidnerne* [experient]

osv.¹⁶ Men der er ikke plads til at uddybe dette her. For et samlet billede af CDT's associative anaforer henviser vi til Buch-Kromann et al. (2010), hvorfra hele CDT-manualen kan downloades, og Korzen & Buch-Kromann (2011). I alle tilfælde går annotationspilene fra øverste knude i antecedent til øverste knude i anafor, jf. figur 7 nedenfor.

5. Qualia og diskurs

Aktiveringen af en qualia-rolle kan også finde sted i relationerne mellem hele tekstsegmenter. Også et helt tekstsegment som fx en periode vil kunne spille en bestemt rolle i relation til det foregående segment, en rolle som kan være – men ofte ikke er – ekspliciteret i form af en konnektor.¹⁷ Tekstrelationer uden ekspliciterende konnektorer er typisk meget vage, og en analyse i semantiske termer (som jo i sig selv typisk tillader forskellige opfattelser eller nuancer) kan være særdeles vanskelig.

CDT opererer derfor med et system af over- og underrelationer, overtyper angives med versaler, undertyper med minuskler efter kolon, og den hierarkiske struktur tillader annotatorer at blive på overtypeniveauet i tilfælde hvor der er tvivl om undertypen. Der vil ofte være tale om relationer mellem perioder eller større enheder, men den grafiske udformning af annotationsrelationerne gør at vi også – modsat andre diskurstræbanker – kan angive relationer mellem sproglige segmenter internt i perioder. I annotationen angiver vi ekspliciterede konnektorer efter etiketten, som *for* i eks. (12) og *eller* i eks. (17) nedenfor, og ikke-eksplicitte men fortolkelige konnektorer sættes i parentes, som *for* i (13) og *fx* i (16).

Det er CDT's mål at etablere en enhedsannotation og en samlet analysemodel af de fire niveauer vi har talt om i denne artikel, og diskursannotationen opfatter vi på samme tid som en semantisk relations-

16. I disse typer er det dog ikke udelukket at operere med en qualia-struktur hos antecedenten, men vi har i CDT valgt at undlade dette "ekstra" analyseniveau, når det nu ikke var nødvendigt.

17. På samme måde kan et tekstsegment som fx en periode parafraseres eller "resumeres" i mindre leksikalske enheder som fx resumptive anaforer, hvis qualia-struktur kan analyseres helt parallelt med alle andre leksikalske enheder.

beskrivelse og en ekstension af den syntaktiske dependensanalyse til tekstniveauet, hvor vi knytter de enkelte tekstsegmenter sammen i en overordnet træstruktur.

Skreven tekst udvikler sig fra venstre mod højre, talt tekst i fysisk tid. I en konstruktion af typen

(11) X C Y

hvor C er en konnektor som forbinder to tekstsegmenter X og Y, vil vi normalt analysere det højrestående tekstsegment, Y, som dependent (dvs. modifikator) til det venstrestående og styrende segment, X¹⁸. Konnektoren er dependent til Y. I et tilfælde som

(12) Jeg tror Ole er syg. For han plejer altid at komme til alle møderne,

er X = *Jeg tror Ole er syg*, C = *For*, og Y = *han plejer altid at komme til alle møderne*. Her analyserer vi C + Y (dvs. hele sætning 2) som dependent/modifikator til X (sætning 1), og konnektoren *For* som dependent/modifikator til Y. En sådan analyse er problemfri i de tilfælde hvor der ikke er nogen konnektor:

(13) Jeg tror Ole er syg. Han plejer altid at komme til alle møderne,

og den passer godt ind i gængs (strukturealistisk) syntaksanalyse. På det semantiske niveau siger vi at konnektoren medvirker til at disambiguere Y, dvs. Y udvælger sin betydning på basis af konnektoren (hvis den er der). Annotationsmæssigt vil det se således ud:

Skema 5. CDT's analyse af diskursstrukturen tekstsegment – konnektor – tekstsegment¹⁹.

18. Undtaget herfra er overskrifter o.l., som har CDT-etiketten "SCENE" styret af det følgende tekstsegment. Også indrømmende segmenter (med etiketten "CONC(ession)") kan gå forud for deres styrende segment.

19. For flere detaljer og relevante bibliografiske henvisninger henvises til Buch-Kromann & Korzen (2010: 130).

Annotationspilene går i alle tilfælde fra den øverste knude i det styrende segment til den øverste knude i det styrede (dependente) segment, dvs. i X og Y typisk mellem finitte verbaler, jf. analysen knyttet til Figur 1 ovenfor. I visse tilfælde kan pilene forbinde andre led, som vi skal se nedenfor. På denne måde kan diskurs-, syntaks- og morfologisk annotation samlet anskues som én lang dependensrelation gående fra det største sproglige segment, tekstsekvensen, der typisk består af en række forbundne perioder, til det mindste annoterede sproglige segment, morfemet.

På diskursniveauet i CDT fungerer de fire qualia-roller som relations-overtyper med i alt 12 undertyper, hvoraf vi vil eksemplificere visse nedenfor. For et fuldstændigt billede henvises igen til Buch-Kromann et al. (2010). I eksemplerne er det styrede (Y-)segment angivet i kursiv.

5.1. Formal-relationer

I formal-relationerne udtrykker Y-segmentet en beskrivelse, neutral eller positivt/negativt ladet, af X. Disse relationer adskiller sig fra de øvrige ved at det styrende X-segment ofte, jf. (14), men ikke nødvendigvis, jf. (15), er en førsteordensentitet:

FORMAL

FORMAL:descr: neutral description

FORMAL:eval: positive/negative evaluation

- (14) Så lad os tage hjem til dig, sagde hun.

Hun var anderledes, end jeg troede. I taxien lagde hun sit hoved ind mod min skulder [...]. (602) [FORMAL:descr]

- (15) Alligevel skal der kæmpes med næb og kløer, for at få meningsdannerne til at tage "det lette" alvorligt og behandle det som en fuldgældig del af vort programudbud. *Det er for dårligt.* (102) [FORMAL:eval]

I (14) vil annotationspilen gå fra *hun* i X-segmentet til det finitte verbum *var* i Y, i (15) – på lidt mere "typisk" manér – fra det finitte verbal *skal* i X til det finitte verbal *er* i Y.

5.2. Constitutive-relationer

I constitutive-relationerne gælder det at Y-segmentet angiver dele af det styrende X-segment eller reformulerer dette. Denne qualia-rolle kan blive aktiveret af et *fx* eller et *eller*, ekspliciteret eller fortolkeligt.

CONST

CONST:exem: exemplification

CONST:rest: restatement

- (16) På de fabrikker vi har i dag, omdannes råvarer til nye produkter. (fx) *Soyabønner bliver til salatolie. Træ bliver til papir.* (204)
[CONST:exem/(fx)]²⁰
- (17) Kommende fusions-partnere skal ikke jages væk af skræk for at blive underlagt andres kontrol. *Eller med Preben Nygaards ord: "Hvis Hafnia har en majoritet, kan det få andre til at blive væk."* (150)
[CONST:rest/eller]

I (17) vil annotationspilen gå fra det finitte verbal *skal* i X til præpositionen *med* i Y.

5.3. Agentive-relationer

Agentive-rollen bliver på CDT-diskursniveauet fortolket som noget der i bred forstand *forårsager* noget andet, en årsag eller forklaring der typisk kan aktiveres af konnektorer som *for*, *fordi*:

AGENTIVE

AGENTIVE:reas: reason

AGENTIVE:subj: subjective cause (argumentative)

- (18) ATP-direktør Palle Simonsen tager ikke munden for fuld, når han skal kommentere den fremtidige investeringsstrategi. *Han er klar over, at enhver lille bevægelse fra ATP vil blive fulgt nøje af det*

20. En anden mulighed ville være at se eksemplificering som (en del af) beskrivelsen af X-segmentet, dvs. som en del af den formelle qualia-rolle. Men i CDT har vi valgt at henhøre det til constitutive-rollen.

danske aktiemarked på grund af ATP's meget store betydning for aktiemarkedet. (781) [AGENTIVE:reas/(for)]

- (19) Så vidt vi kan se fra hotellet, har ødelæggelserne hidtil været begrænsede og meget målrettede. Det kunne tyde på, at angrebet skal ses som en alvorlig forskrækkelse til Irak. *Hvis USA ville, kunne man sagtens have bombet det meste af byen i stykker.* [AGENTIVE:sbj/(for)]

I AGENTIVE:reas-typen (18) udgør Y-segmentet en (i afsenders øjne) mere eller mindre neutral årsag til X-segmentet, hvorimod afsender i AGENTIVE:sbj-typen (19) benytter Y-segmentet som et mere personligt/subjektivt argument i en diskussion. Det kan ofte være svært at skelne mellem de to undertyper, og i sådanne tilfælde kan annotatorerne forblive på overtypeniveauet AGENTIVE uden at specificere undertypen.

5.4. Telic-relationer

Telic-relationerne dækker på CDT-diskursniveauet formål og funktion samt heraf følgende, i lidt bredere forstand, konsekvens. De kan aktiveres af konnektorer som *for at*, *dermed*, *så*.

TELIC

TELIC:goal: goal relation

TELIC:cons.dir: direct physical consequence, result

- (20) Og her spiller vedtægterne en afgørende rolle, siger Trangeled, der anbefaler, at man under alle omstændigheder allierer sig med en fagmand, når man skal etablere et bofællesskab. *Også for at sikre sig, at der ikke bliver skattetekniske problemer.* (1035) [TELIC:goal/for at]
- (21) Om tre et halvt år må en betydelig del af DSB-færgerne søge nye farvande, når Storebæltsforbindelsen er en realitet. *Og dermed er en spændende historie ved at være historie.* (848) [TELIC:cons.dir/dermed]

I (20) udgør Y-segmentet formålet med X-segmentet, i (21) en direkte fysisk konsekvens eller følge af X²¹.

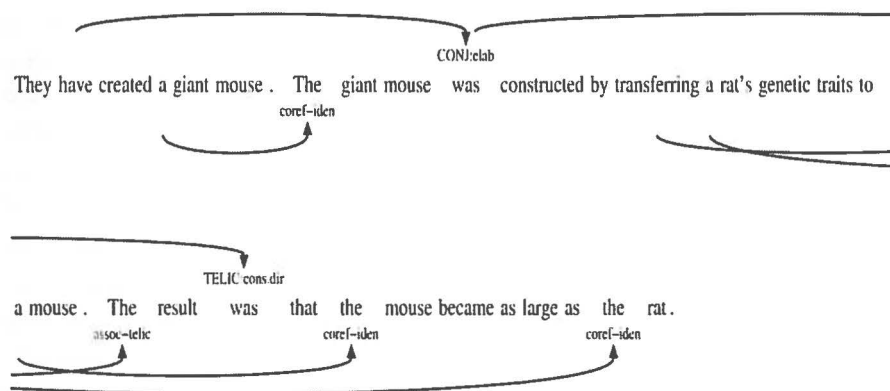
21. Parallelt hermed opererer CDT også med relationen "TELIC:cons.sbj", som bruges om den personlige og/eller argumentative deduktion. Som i AGENTIVE-tilfældet kan det også her være vanskeligt at skelne undertyperne fra hinanden.

5.5. Det samlede billede (diskurs og anaforer)

Figur 7 viser et eksempel på et uddrag af tre perioder af en anafor- og diskursannoteret tekst. Uforkortet lyder de tre perioder således:

In this way, they have, for example, created a giant mouse. The giant mouse was constructed by transferring part of a rat's genetic "growth traits" to a mouse. The result was that the mouse became almost as large as the rat. (204)

I figur 7 er udeladt tekstelementer der ikke er direkte relevante for anafor- og diskursannotationen.

Figur 7. Diskurs- og anaforannotation af uddrag af tekst 204.

Som det ses, løber anaforpilene under tekstlinjen, og det korte tekstuddrag byder på tre koreferentielle og tro anaforer, *The giant mouse*, *the mouse* og *the rat*, alle annoteret med etiketten "coref-iden(tity)", samt en associativ telisk anafor, *The result*. Som altid forbinder anaforannotationspilene de øverste knuder i antecedent og anafor, dvs. her determinativerne, jf. også annotationen af *the launching of the KV plan i 1964* i figur 3.

Diskurspilene løber over tekstlinjen, og den teliske anafor, *The result*, ses at korrespondere perfekt med den teliske diskursrelation, "TELIC:cons:dir", mellem de to sidste perioder, jf. diskurspilen fra (*The giant mouse*) *was* til (*The result*) *was*. Diskursrelationen mellem de to første perioder er

angivet med etiketten “CONJ:elab”, hvor overtypen står for “conjunct” og undertypen for “elaboration”. Her tilføjer Y-segmentet detaljer til X-segmentet og videreudvikler det hermed, en umådelig hyppig funktion og relation i de fleste former for diskurs.

6. Afrunding

Vi mener altså at qualia-strukturen er et nyttigt instrument i forbindelse med en semantisk analyse af relationer på flere forskellige sproglige niveauer, klarest måske på NP- og anaforniveau, men også anvendeligt på syntaks- og diskursniveau, i syntaksen især i forbindelse med adverbialrelationerne. En gang imellem sker der sammenfald af qualia-aktiveringerne på de forskellige niveauer, som vi så i figur 7, men dette synes ikke umiddelbart at være et specielt hyppigt fænomen. Fremtidige analyser og statistiske beregninger vil kunne afgøre dette spørgsmål. Det har under alle omstændigheder vist sig frugtbart at lade qualia-strukturen være en form for styrende princip for såvel opbygningen som anvendelsen af vores semantiske inventar, netop i erkendelse af, som jo også titlen på vores artikel indikerer, at vi finder mange af de samme typer relationer på de forskellige annotationsniveauer, som CDT arbejder med. Samtidig står det dog også klart, at ikke alle semantiske relationer kan eller skal redegøres for i regi af qualia-strukturen, hvilket måske specielt annotationen af derivationsmorfologi og visse adverbialer tydeligt viser.

Henvisninger

- Bauer, L. (1983). *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bos, J., P. Buitelaar & A.-M. Mineur (1995). Bridging as Coercive Accommodation, i *Workshop on Computational Logic for Natural Language Processing*, Edinburgh.
- Buch-Kromann, M. (2006). Discontinuous Grammar. A dependency-based model of human parsing and language learning. Doctoral dissertation. Copenhagen: Copenhagen Business School.
- Buch-Kromann, M., I. Korzen & H.H. Müller (2009). Uncovering the ‘lost’ structure of translations with parallel treebanks, i I.M. Mees, F. Alves & S. Göpferich, (red.), *Methodology, Technology and Innovation*

- in *Translation Process Research. Copenhagen Studies in Language* 38, Copenhagen: Samfundslitteratur, 199-224.
- Buch-Kromann, M. et al. (2010). *The inventory of linguistic relations used in the Copenhagen Dependency Treebanks*. Copenhagen Business School. <http://copenhagen-dependency-treebank.googlecode.com/svn/trunk/manual/cdt-manual.pdf>
- Buch-Kromann, M. & I. Korzen (2010). The unified annotation of syntax and discourse in the Copenhagen Dependency Treebanks, i *Proceedings of the Fourth Linguistic Annotation Workshop, ACL 2010*, 127-131.
- Caselli, T. (2009). Using a Generative Lexicon Resource to Compute Bridging Anaphora in Italian. *Procesamiento del Lenguaje Natural* 42, 71-78.
- Cornish, F. (1999). *Anaphora, Discourse, and Understanding. Evidence from English and French*. Oxford: Clarendon Press.
- Clark, H.H. (1975). Bridging, i R.C. Schank & B.L. Nash-Webber (red.), *Theoretical issues in natural language processing*. New York: Association for Computing Machinery.
- Guillaume, G. (1919). *Le problème de l'Article e sa solution dans la Langue française*. Paris: Librairie Hachette.
- Hawkins, J.A. (1978) *Definiteness and Indefiniteness. A Study in Reference and Grammaticality Prediction*. London: Croom Helm.
- Henry, P. & C. Bassac (2008). A toolkit for a Generative Lexicon, i *Fourth International Workshop on Generative Approaches to the Lexicon, Paris 2007*.
- Kleiber, G.. (1997a) Des anaphores associatives méronymiques aux anaphores associatives locatives, *Verbum* XIX/1-2, 25-66.
- Kleiber, G.. (1997b). Les anaphores associatives actantielles, *Scolia* 10, 89-120.
- Kleiber, G. (2001). *L'anaphore associative*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Korzen, I. (2003). Anafora associativa: aspetti lessicali, testuali e contestuali, i N. Maraschio & T.P. Salani (red.), *Italia linguistica anno Mille, Italia linguistica anno Duemila*. Roma: Bulzoni, 593-607.
- Korzen, I. (2009). Anafora associativa: ulteriori associazioni, i F. Venier (red.), *Tra pragmatica e linguistica testuale. Ricordando Maria-Elisabeth Conte. Gli argomenti umani* 13, 307-326.
- Korzen, I. & M. Buch-Kromann (2011). Anaphoric relations in the

- Copenhagen Dependency Treebanks, i S. Dipper & H. Zinsmeister (red.), *Beyond Semantics. Corpus-based Investigations of Pragmatic and Discourse Phenomena*. Bochumer Linguistische Arbeitsberichte 3, 83-98.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*, 1-2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundquist, L. (2000). Translating Associative Anaphors. A Linguistic and Psycholinguistic Study of Translation from Danish into French, i I. Korzen & C. Mareello (red.), *Argomenti per una linguistica della traduzione. Gli argomenti umani* 4, 111-129.
- Moravcsik, J.M. (1975). Aitia as Generative Factor in Aristotle's Philosophy. *Dialogue* 14, 622-636.
- Moravcsik, J.M. (1990). *Thought and Language*. London: Routledge.
- Müller, H.H. (2010). Annotation of morphology and NP structure in the Copenhagen Dependency Treebanks, i M. Dickinson, K. Mürisep & M. Passaroti (red.), *The Ninth International Workshop on Treebanks and Linguistic Theories (TLT)*, 151-162.
- Poesio, M. & R. Vieira (1998). A corpus-based investigation of definite description use. *Computational Linguistics* 24(2), 183-216.
- Poesio, M., R. Vieira & S. Teufel (1997). Resolving Bridging References in Unrestricted Text, i Proceedings of the ACL'97/EACL'97 workshop on Operational factors in practical, robust anaphora resolution, 1-6.
- Pustejovsky, J. (1995). *The Generative Lexicon*. Cambridge (Mass.). London: MIT Press.
- Rainer, F. (1999). La derivación adjectival, i I. Bosque. & V. Demonte (red.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*. Madrid: Espasa. Volume 3, chapter 70, 4595-4643.
- Schneidecker, C. et al. (red.) (1994). *L'anaphore associative. (Aspects linguistiques, psycholinguistiques et automatiques)*. Paris: Klincksieck.
- Varela, S. & Martín García, J. (1999). La prefijación, i I. Bosque. & V. Demonte (red.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*. Madrid: Espasa, volume 3, chapter 76, 4993-5040.
- Vieira, R. & Poesio, M. (2000). An Empirically-Based System for Processing Definite Descriptions. *Computational Linguistics* 26(4), 539-593.

Deiktiske relativsætninger i fransk og italiensk

Kirsten Jeppesen Kragh
og
Erling Strudsholm

1. Indledning

Målet med denne artikel¹ er at påvise at den størrelse der traditionelt går under betegnelsen prædikativ relativsætning, ikke er en konstruktion begrænset af syntaktiske restriktioner, men snarere en størrelse hvis brug er betinget af pragmatiske/diskursive faktorer. Konstruktionen har været genstand for mange diskussioner, hvilket har medført introduktionen af en bred vifte af betegnelser der hver især har baggrund i et specifikt fokus. Blandt de mange bidrag vil vi tage udgangspunkt i betegnelsen *deiktiske relativsætninger*, introduceret af Cadiot (1976). Vi vil bl.a. forsøge at genfortolke en række syntaktiske restriktioner opstillet af Radford (1975) i et deiktisk perspektiv.

Konstruktionen findes primært som komplement til perceptionsverber. Derudover finder man bl.a. konstruktionen ved substantiver der udtrykker perception (lyd, syn), *voici/voilà/ecco, être là/rester là/essere, avoir/avere* og, som allerede anført af Sandfeld (1936) og senere understreget af Muller (1995, in press) og Strudsholm (1999, 2007), i en række "verballøse" kontekster uden et styrende element i den overordnede sætning. Hovedfokus for denne artikel er konstruktionen i forbindelse med de mest frekvente perceptionsverber, det vil på fransk sige *voir* og på italiensk *vedere*. Derudover vil vi kort komme ind på anvendelsen i forbindelse med præsentativer.

1. Vi takker Per Durst-Andersen for meget konstruktive og inspirerende kommentarer.

Traditionelt behandles konstruktionen som en “prædikativ” relativsætning², og det er derfor relevant at identificere den i forhold til de to øvrige typer relativsætning, den restriktive og den appositionelle:

- (1) Je vois le voleur qui s'enfuit ('Jeg ser tyven der løber væk')
 - a. Restriktiv relativsætning (~ Jeg kan se den tyv som løber væk)
 - b. Appositionel relativsætning (~ Jeg kan se tyven, han løber væk)
 - c. Prædikativ relativsætning (~ Jeg kan se tyven mens han løber væk)

- (2) Je vois Paul qui fume ('Jeg ser Paul der ryger')

Eksempel (1) er flertydigt og har tre forskellige læsninger: som en restriktiv relativsætning (a), som en appositionel relativsætning (b), og endelig som en prædikativ relativsætning (c). Der er dog forskellige måder hvorpå man kan isolere den prædikative relativsætning fra de to andre typer. Først og fremmest er intonationen vigtig, jf. bl.a. Scarano (2002). Den karakteristiske “kommaintonation” (ortografisk markeret med komma) isolerer den appositionelle relativsætning fra de to andre typer. Derudover udelukker muligheden for at have et proprium som korrelat den restriktive læsning som vist i eksempel (2).

Den gængse betegnelse i dansk grammatiktradition er som nævnt prædikativ relativsætning, en betegnelse der har rod tilbage til Tobler (1884). Konstruktionen har dog adskillige andre betegnelser, hvoraf nogle signalerer at konstruktionen ikke er entydigt relativ. Scarano (2002) opdeler de mange betegnelser i tre forskellige tilgange, en traditionel:

- Relatives prédictives (Tobler 1884, 1886, Polentz 1903, Hatcher 1944a, 1944b, van der Auwera 1985)

2. Konstruktionen lader sig ikke oversætte direkte til dansk. I vores danske gengivelse af eksemplerne er vi inspireret af Therkelsen (1999) og skelner mellem indlederne *som* og *der*. *Som* karakteriserer og tillægger egenskaber mens *der* med sin oprindelige stedsbetydning angiver lokal forankring og markerer at indholdet er i fokus.

- Relatives attributives (Sandfeld 1936, Grevisse 1969, Rothenberg 1979, Prebensen 1982)

en generativ:

- Relatives complétives (Schwarze 1974)
- Pseudo-relatives (Radford 1975, 1977, Graffi 1980, Cinque 1988)

og en pragmatisk/diskursiv tilgang:

- Relatives déictiques (Cadiot 1976, Cadiot 1978, Benzakour 1984)
- Relatives des comptes rendus de perception (Kleiber 1988)
- Relatives de perception (Muller 1995, Lambrecht 2000)
- Relatives présentatives (Lambrecht 2000)
- Relative situazionali (Strudsholm 1999, 2007)

Baggrunden for vores tilgang er som anført introduktionen af termen *deiktisk relativsætning* som præsenteret af Cadiot (1976) og senere genoptaget og diskuteret af Benzakour (1976) og Kleiber (1988). Vi vil i denne artikel benytte betegnelsen deiktisk relativsætning og argumentere for dens relevans i forbindelse med en pragmatisk/diskursiv tilgang. Muller (1995: 321) konkluderer at det deiktiske perspektiv endnu ikke er ordentligt inkorporeret i behandlingen af konstruktionen, og det er vores håb med denne artikel at kunne bidrage til en bedre belysning af konstruktionens deiktiske egenskaber.

2. Relevansen af deiksis

Vores definition af de deiktiske begreber bygger primært på Lyons (1977) og Levinson (1983); her skelnes mellem tre grundlæggende former for deiksis: *person*, *sted* og *tid*. Persondeiksis vedrører den lingvistiske kodning af afsenders og modtagers rolle og er især at finde i pronominalsystemet og i verbernes fleksion. Stedsdeiksis vedrører den lingvistiske kodning af spatiale relationer i forhold til afsenders og modtagers fysiske position og er kodet i stedsadverbier og demonstrative pronominer. Tidsdeiksis vedrører den lingvistiske kodning af visse tidsforhold i forhold til udsigelsestidspunktet; denne kodning findes især i

temporale adverbier og verbernes tempus. I forbindelse med deiktiske relativsætninger signalerer deiksis imidlertid ikke en obligatorisk forekomst af deiktiske elementer, men angiver at disse strukturer forudsætter en direkte perception af den entitet der refereres til, et underliggende *hic et nunc*. Cadiot (1978: 5) tager udgangspunkt i begrebet *hic et nunc* idet han antager at en deiktisk relativsætning forudsætter en direkte opfattelse af det objekt der henvises til: "... ces structures syntaxiques [les relatives déictiques] supposent une saisie directe de l'objet référé, une saisie *hic et nunc*". Hos Benzakour er ideen om umiddelbar kontakt og samtidighed central:

"La relative déictique ne se présente pas comme une opération de détermination ou d'identification, pas plus que comme une assertion de type spécial. Elle est plutôt proche des expressions déictiques, en ce qu'elle établit un contact immédiat avec l'objet de perception qui est saisi directement au moment de l'acte de perception" (Benzakour 1984: 99).

Den deiktiske relativsætning udtrykker altså ikke bestemmelse eller identifikation og heller ikke en særlig type assertion. Den er snarere tæt på de deiktiske udtryk idet den etablerer en umiddelbar kontakt med det perciperede objekt, som opfattes direkte netop i det øjeblik den perciperede handling finder sted.

En deiktisk relativsætning er forankret i en speciel diskursiv kontekst der svarer til den måde hvorpå et deiktisk udtryk er forankret i kommunikationssituationen. Udgangspunktet er den person der perciperer samt dennes relation til det perciperede objekt og den aktivitet som dette er involveret i. I det øjeblik aktiviteten perciperes (tid), opfatter subjektet (person) det perciperede objekt, og lokaliteten hvor aktiviteten foregår, optræder som fælles referencepunkt (sted) for afsender og modtager. Den situationelle kontekst implicerer den restriktion vedrørende objektet at det skal være konkret og perciperbart. Der forudsættes således en umiddelbar perciperende af det pågældende objekt *her* og *nu*. Furukawa (2005: 98) anvender udtrykket "contraintes spatio-temporelles" om den indbyrdes relation mellem perceptionen og den perciperede aktivitet, idet hun understreger at det ud over samtidighed også vedrører "une relation co-positionnelle". Den deiktiske

relativsætnings korrelat skal per definition være manifest, man skal kunne *se* eller *høre* det. Dermed er begreberne *her* og *nu* (*hic et nunc*) i kombination med det perciperede fænomen forudsætninger for at gøre objektet konkret.

Deiktiske relativsætninger har en række specielle syntaktiske og semantiske træk. Set i et pragmatisk lys er disse imidlertid primært udledt af konstruktionens diskursive funktion, som medfører at den er begrænset til kun at forekomme i særlige kontekster hvor de deiktiske referencer er til stede. Disse forhold medfører bl.a. at en deiktisk relativsætning ikke kan indlede en kommunikationssituation, men normalt forekommer som reaktion i en dialog (Benzakour 1984: 93).

3. Radfords syv karakteristiske træk

Radford (1975, 1977) har i sine undersøgelser af konstruktionen, der vedrører både fransk og italiensk, opregnet syv karakteristika, som danner udgangspunkt for identifikation af deiktiske relativsætninger.

1. Pronominalization
2. Restrictions concerning the conjunction
3. Case constraints
4. Tense/aspect constraints
5. Constraints on types of verbs
6. Stacking constraint
7. Like constituency constraint

Som det fremgår af listen, er Radfords tilgang primært formel og syntaktisk, hvilket måske forklares af hans generativistiske tilhørsforhold. Den tager stort set ikke højde for kontekstens betydning. Det er vores ambition at inkorporere disse formelle og syntaktiske observationer i et pragmatisk perspektiv og tilføje yderligere et par karakteristika, som vi også vil forsøge at fortolke i et deiktisk perspektiv. Træk 6 og 7 vedrører konstruktionens syntaktiske kombinationsmuligheder, men har ikke umiddelbar sammenhæng med det deiktisk-pragmatiske perspektiv, hvorfor vi ikke vil komme yderligere ind på dem.

3.1. Pronominalisering

Det første karakteristikum vedrører korrelatets karakter. En deiktisk relativsætning kan defineres gennem dens mulighed for at have et klitisk pronomen som korrelat:

(3) Je l'ai vu qui fumait ('Jeg så ham der (stod og) røg')

(4) L'ho visto che fumava ('Jeg så ham der (stod og) røg')

At korrelatet kan være et klitisk pronomen eller et proprium, indikerer at referencen er entydig. Det passer godt ind i ideen om den deiktiske kommunikationssituation idet denne bl.a. forudsætter et *hic et nunc*, en konkret reference til den virkelige verden. Appositionelle relativsætninger kan som bekendt også have et proprium som korrelat mens dette ikke er muligt for restriktive relativsætninger. Derudover, og langt vigtigere, kan korrelatet altså være et klitisk pronomen, hvilket ikke er muligt i forbindelse med andre typer relativsætninger. Til gengæld ses dette også ved infinitiv:

(5) Je l'ai vu fumer ('Jeg så ham ryge')

(6) L'ho visto fumare ('Jeg så ham ryge')

Pronominaliseringen er interessant fordi den illustrerer den særlige relation mellem korrelatet og den deiktiske relativsætning. Som anført ovenfor er følgende ytring uden kontekst i princippet flertydig:

(7) Je vois le voleur qui s'enfuit ('Jeg ser tyven der løber væk')

Hvis konstruktionen tolkes som en restriktiv relativsætning, erstattes hele konstruktionen (korrelat + relativsætning) ved pronominalisering, hvilket understreger at den restriktive relativsætning er uløseligt forbundet til korrelatet:

(8) Je vois le voleur qui s'enfuit $\Rightarrow$ Je le vois
le = le voleur qui s'enfuit

En appositionel relativsætning udgør til gengæld en selvstændig infor-

mation, hvilket medfører at relativsætningen erstattes af en ny hovedsætning hvis korrelatet erstattes af et pronomen:

- (9) Je vois le voleur, qui s'enfuit $\Rightarrow$ Je le vois. Il s'enfuit.
le = le voleur

Når relativsætningen fortolkes som deiktisk, vises den særlige relation mellem korrelat og deiktisk relativsætning ved at objektet, *le voleur*, kan erstattes af pronominet *le*, mens relativsætningen bevares som en uafhængig enhed, som ikke desto mindre er forankret i den overordnede konstruktion:

- (10) Je vois le voleur qui s'enfuit $\Rightarrow$ **Je le vois qui s'enfuit**
le = le voleur

Som Kleiber (1988) anfører, er klitiske pronominer som korrelat for deiktiske relativsætninger altid anaforiske, og de bidrager dermed til den tematiske kontinuitet. Dette implicerer at modtageren ikke tvinges til at lede efter referenter uden for den perciperede situation. Furukawa (2005: 99) taler om det klitiske pronomens referentielle autonomi og anfører at konstruktionen kun er entydigt deiktisk i tilfælde hvor korrelatet er et klitisk pronomen.

3.2. Restriktioner vedrørende indleder og begrænsninger på kasus

På overfladen har den deiktiske konstruktion form som en relativsætning, på fransk indledt af det relative pronomen *qui*. Men ifølge Radfords generative tilgang er den afledt af kompletivsætningens underliggende struktur, og det bidrager til at forklare at den deiktiske relativsætning har syntaktisk status som en substantivisk ledsætning og ikke som de øvrige relativsætninger, jf. også Schwarze (1974), der omtaler deiktiske relativsætninger som *relatives complétives*.

- (11) J'ai vu Marie **qui** pleurait ('Jeg så Marie der græd')
J'ai vu **que** Marie pleurait ('Jeg så at Marie græd')
J'ai vu Marie (**que** $\rightarrow$) **qui** pleurait

- (12) Ho visto Maria **che** piangeva ('Jeg så Marie der græd')
Ho visto **che** Maria piangeva ('Jeg så at Marie græd')

Denne afledningshypotese forekommer os imidlertid ikke særlig relevant af to årsager, dels at der ikke er tale om at den ene konstruktion erstatter den anden idet vi fortsat har begge konstruktioner (kompletivsætning og deiktisk relativsætning), dels at der er en klar betydningsforskel på de to konstruktioner idet *voir/vedere* + kompletivsætning også kan have en kognitiv betydning (indirekte perception) mens *voir/vedere* + deiktisk relativsætning udtrykker direkte perception og dermed bevæger sig mod præsentativparadigmet (Willems 1983: 155).

På fransk kan den deiktiske relativsætning kun indledes af *qui* og på italiensk kun af *che*. De to størrelser kan ifølge Radford på moderne fransk/italiensk aldrig erstattes af andre pronominer således som det er tilfældet i de øvrige typer relativsætning. Dette implicerer også at indlederne kun kan repræsentere subjektet i relativsætningen. Dette er især en implikatur for fransk, hvor *qui* udelukkende kan være subjekt, hvorimod det italienske *che* kan optræde i flere forskellige ledfunktioner. Denne begrænsning sætter vi dog i lighed med både Sandfeld (1936) og Muller (1995: 312) spørgsmålstegn ved, bl.a. fordi vi finder eksempler af følgende type:

- (13) j'ajoute qu'il y a mon beau-frère que j'attends à Rimini, comme vous savez, pour cette affaire d'héritage ('– jeg tilføjer at der er min svoger som jeg venter i Rimini, som De ved, i forbindelse med denne arvesag') (*Frantext*³: Montherlant, 1946)
- (14) Paolo la vide che la stavano rincorrendo ('Paolo så hende som de løb efter') (Google)
- (15) A casa abbiamo la facciata che la stanno ristrutturando ('Hjemme har vi facaden som de er ved at restaurere') (Google)

For to af eksemplernes vedkommende, (13) og (15), er der ganske vist ikke tale om perceptionsverber, men derimod om præsentativer (jf. 4.2). Desuden er der i alle tre eksempler tale om et kollokvialt register.

Flere italienske fremstillinger diskuterer om indlederen *che* er et pronomen eller en konjunktion. Hidtidige diakrone undersøgelser (Strudsholm

3. Fra det franske elektroniske tekstkorpus *Base Textuelle FRANTEXT*, <http://www.frantext.fr/>

2009) tyder på at der er tale om et pronomen, idet der i tidligere tekster ses eksempler på brug af det entydigt relative pronomen *il quale*.

3.3. Tempusrestriktioner

Et meget centralt træk ved de deiktiske relativsætninger vedrører temporale og aspektuelle restriktioner. Mens de alternative strukturer (infinitiv og præsens participium) er infinitte, er deiktiske relativsætninger finitte og har dermed deres egne tempus- og aspektmarkeringer. Men i modsætning til de øvrige typer relativsætninger, hvor tempus er uafhængig af det overordnede verbal, er deiktiske relativsætningers tempus afhængig af det overordnede verbals tempus. Ifølge Radford (1975: 39) er den deiktiske relativsætning umarkeret – *uselvstændig* med hensyn til tempus, idet perceptionen og den perciperede handling skal finde sted samtidigt, og både han og Kleiber (1988: 90) hævder at tempusbrug i deiktiske relativsætninger afhænger af tempus i den overordnede sætning. Der er typisk kun præsens eller imperfektum i relativsætningens verbal:

(16) Je le **vois** qui **pleure** ('Jeg ser ham der græder')

(17) Je le **vis** qui **pleurait** ('Jeg så ham der græd')

Dette medfører at en kombination af to forskellige tempora i hhv. hovedsætning og deiktisk relativsætning ikke kan forekomme:

(18) *Je le **vois** qui **pleurait/pleurera** ('Jeg ser ham der græd/vil græde')

Vi er imidlertid overbeviste om at de temporale restriktioner ikke er rent formelle, men snarere resultatet af en kognitiv betragtning om at perception og den perciperede handling finder sted samtidig. Derfor kan krydskombinationen af tempora ikke udelukkes i tilfælde hvor den handling som har fundet sted før perceptionen, har efterladt perciperbare spor. Dette synes at være tilfældet i eksempel (19) og (20):

(19) ... et je la **vois** qui **a déjà atteint** la forêt et commence à s'épancher sur son large dos ('... og jeg ser hende der har nået skoven og begynder at flyde ud på sin brede ryg') (*Frantext*: Guérin, 1835)

- (20) Come entro nel cortile li **vedo** che **hanno sistemato** tutte le brande all'aperto ... ('Som jeg kommer ind i gården ser jeg dem der har anbragt alle feltsengene i det fri ...') (Google)

I eksempel (19) har vi en kombination af præsens i hovedverbalet og passé composé i den deiktiske relativsætning, hvilket tilsyneladende er muligt fordi den afsluttede handling i verbalet (*a atteint*) efterlader synlige spor: hun er i skoven. Dette billede er netop resultatet af at passé composéasserterer tilstandsbeskrivelsen og præsupponerer den forudgående aktivitetsbeskrivelse. Sætningen er særlig interessant fordi der sideordnet til dette verbal er et verbal i præsens (*commence*), hvilket yderligere bidrager til at berettiggel forekomsten af forskellige tider. I eksempel (20) har vi en tilsvarende kombination: præsens i hovedverbalet (*vedo*) og passato prossimo (*hanno sistemato*) i den deiktiske relativsætning, hvilket ligeledes legitimeres ved det synlige resultat af den afsluttede handling. En tilsvarende kombination er også mulig i en fortidskontekst, dvs. med passé composé (*ai vu*) i hovedverbalet og plus-que-parfait (*avait quitté*) i relativsætningen:

- (21) ...,je l'**ai vu** qui **avait quitté** son arbre, et qui essayait d'attraper les petits poissons tachetés ('...,jeg har set ham der havde forladt sit træ og som prøvede at indfange de små plettede fisk') (Google: Mark Twain: Contes humoristiques, Le Journal d'Eve⁴)

Disse kombinationer er mulige med tider som har indflydelse på eftertiden (sekundære tempora hvor referencepunktet og handlingspunktet ikke er sammenfaldende). Vi mener derimod at det er usandsynligt at finde krydskombinationen med primære tider (sammenfald mellem referencepunkt og handlingspunkt) i relativsætningen:

- (22) *Je la vois qui atteignait la forêt ('jeg ser hende der nåede skoven')

4. Vi er opmærksomme på at eksemplet stammer fra en oversættelse, hvilket gør at man umiddelbart kan stille spørgsmål ved dets værdi som eksempel på intuitiv sprogbrug. Eksemplet er dog testet på en frankofon informant ifølge hvem denne sprogbrug er "totalement correcte, très banale, très courante".

3.4. Aspektuelle begrænsninger

Ifølge Radford har deiktiske relativsætninger altid imperfektivt aspekt, hvilket understreger at det drejer sig om perceptionen af en størrelse i aktion. Deiktisk relativsætning bruges når hensigten ikke bare er at beskrive perceptionen af en størrelse, men at beskrive perceptionen af den aktivitet størrelsen indgår i. Den aspektuelle restriktion vedrører det grammatiske aspekt og ikke det leksikalske (aktionsart).

Infinitiven er aspektmæssigt umarkeret og kan have både perfektivt og imperfektivt aspekt, mens den deiktiske relativsætning er markeret i forhold til aspekt idet den udtrykker det imperfektive:

- (23) Je l'ai vu qui **s'approchait** de moi. ('Jeg så ham der nærmede sig mig') (Google)

Eksempel (24) illustrerer forskellen mellem perfektivt og imperfektivt aspekt, hvor infinitiven udtrykker noget punktuel (*spuntare* = dukke op) og den deiktiske relativsætning noget durativt (*veniva giù dal monte* = kom ned fra bjerget):

- (24) ... lo videro **spuntare** che **veniva giù** dal monte... ('de så ham dukke op der kom ned fra bjerget') (Moravia⁵, 1957: 251)

Denne aspektforskel understreges af muligheden for omskrivning med *stare* + gerundio i relativsætningen (25), men ikke i forbindelse med infinitiv (26):

- (25) L'ho visto che **stava chiudendo** la porta ('Jeg så ham der stod lukkende døren')

- (26) *L'ho visto **stare chiudendo** la porta ('Jeg så ham stå lukkende døren')

På fransk nævner Kleiber (1988: 100) muligheden for at udtrykke at det perciperede objekt er i gang med en handling ved parafrasen *en*

5. Moravia, Alberto (1957/1987). *La ciociara*. Milano: Einaudi.

train de, som han kalder *opérateur aspectuel*. Denne forekommer kun i forbindelse med infinitiv og kan netop ikke forekomme i forbindelse med den deiktiske relativsætning, idet den sidstnævnte fokuserer på handlingen som den perciperes i sit virkelige forløb, mens parafrasen *en train de* fjerner fokus fra såvel det faktiske forløb som den virkelige udvikling af handlingen:

- (27) Quand je **vois** un frère **en train de** pécher, je me dis qu'il a été vaincu par le démon ('Når jeg ser en broder i færd med at synde, siger jeg til mig selv at han er blevet besejret af djævelen')
(*Frantext*: Weyergans, 1981)

Dette synspunkt anfægtes af bl.a. Léard (1992: 128-129), hvilket berettiger en grundigere diskussion af problematikken end vi har mulighed for i nærværende artikel.

Endelig skal muligheden for præsens participium som variant til infinitiv og deiktisk relativsætning nævnes. Brugen af denne i forbindelse med perceptionsverber er aftagende og tillægges primært statisk værdi (Kleiber 1988: 102); den understreger tilstanden på den person der gennemfører handlingen, mens denne foregår og beskriver perceptionen som *durant l'action en cours* og ikke som selve handlingens forløb. Anvendelsen er således begrænset, og eksempel (28) er problematisk idet verbet *arriver* ikke besidder de leksikalske træk der ville berettige en perception af den der ankommer, hos den der følger med i processen:

- (28) ?Je le vois arrivant ('Jeg ser ham ankommende')

Her måtte man tilføje nogle interessante informationer, fx i måden vedkommende ankommer på:

- (29) Je le vois arrivant **sans se presser, les mains dans les poches** ('Jeg ser ham ankommende uden at skynde sig, med hænderne i lommen')
- (30) Je le vois pleurant (à chaudes larmes) ('Jeg ser ham grædende sine modige tårer')

Eksempel (30) er mere acceptabelt fordi verbet *pleurer* indeholder nogle typiske træk om måden at græde på. Den adverbelle tilføjelse *à chaudes larmes* forstærker denne positive effekt. Præsens participiums mere statiske værdi kommer til udtryk i følgende eksempel:

- (31) Dans les derniers jours, on le voyait **fumant sa pipe** devant sa porte, **regardant les passants** et **voyant travailler ses commis** ('De sidste dage så man ham rygende sin pipe foran sin dør, betragtede de forbipasserende og seende sine assistenter arbejde') (*Frantext*: Balzac, 1837)

Det er således ikke kun deiktiske relativsætninger, men hele det problemfelt de indgår i, der har stærke aspektske restriktioner.

3.5. Leksikalske begrænsninger i verberne

Der er generel enighed om at deiktiske relativsætninger er forbeholdt aktivitetsverber mens tilstandsverber udelukker brugen af deiktisk relativsætning. Radford (1975: 40) siger direkte at andre typer relativsætninger frit kan indeholde tilstands- og aktivitetsverber, men deiktiske relativsætninger kun aktivitetsverber.

Denne leksikalske restriktion om tilstand over for aktivitet udfordres dog af Benzakour (1984: 88). Ud over aktivitetsverber inddrager hun også verber der udtrykker position og midlertidig tilstand med synlige spor, idet hun hævder at den deiktiske forankring i tid og sted også er til stede her. Selv om der ikke nødvendigvis er tale om aktivitet, er tilstanden et synligt spor af en aktivitet.

Præmissen at være midlertidig og efterlade synlige spor udløser visse leksikalske begrænsninger ved relativsætningens verbal. Den mest konventionelle konsekvens af disse begrænsninger er at relativsætningens verbal skal udtrykke en aktivitet.

Benzakour har opstillet fem verbalkategorier som hun mener indfrier disse præmisser. Verber der angiver position, bevægelse eller tilstand med synlige spor og midlertidig tilstand:

1. Positionsverber
2. Bevægelsesverber
3. Funktionsverber – udtrykker dynamisk handling
4. Verber der udtrykker direkte fysisk perception
5. Tilstandsverber med synlige spor og midlertidig tilstand

Benzakour opdeler aktivitetsverberne i tre grupper, bevægelsesverber (32), funktionsverber (33) og verber der udtrykker direkte fysisk perception (34):

- (32) Mais je le vois qui sort ('Men jeg ser ham der går ud') (*Frantext*: Regnard, 1704)
- (33) L'été, je le vois qui joue au volant, avec ces demoiselles... ('Om sommeren ser jeg ham der spiller badminton, med frøkenerne') (*Frantext*: Zola, 1874)
- (34) Des fois, la nuit, de loin, je le vois qui regarde les étoiles qui sont dans le ciel ('Nogle gange, om natten, på lang afstand, ser jeg ham der kigger på stjernerne som er på himlen') (*Frantext*: Hugo, 1865)

Disse giver ikke anledning til yderligere diskussion, mens de to resterende verbalkategorier, positionsverber og tilstandsverber med synlige spor af aktivitet og midlertidig tilstand, er kontroversielle i den forstand at de ikke direkte lever op til kravet om at udtrykke aktivitet.

Der er bred enighed om at man, når man vil udtrykke en tilstand, ikke kan anvende en deiktisk relativsætning fordi referencepunkter for tid og sted mangler. Derfor er (35) og (36), som udtrykker en permanent egenskab, ikke mulige:

- (35) *Je le vois qui **est chauve** ('Jeg ser ham som er skaldet')
- (36) *Je le regarde qui **est grand** ('Jeg ser ham som er høj')

Benzakour er imidlertid af den opfattelse at eksempler som (37) og (38), der også udtrykker en tilstand, ikke desto mindre er mere kompatible med den deiktiske relativsætning:

(37) ?Je le vois qui **est triste** ('Jeg ser ham som/der er trist')

(38) ?Je le vois qui **est fatigué** ('Jeg ser ham som/der er træt')

En forklaring kunne være at denne tilstand af tristhed eller træthed, som er fysisk perciperbar, er midlertidig, mens egenskaber som at være skaldet eller høj snarere er iboende tilstande, der ikke indebærer referencepunkter som tid og sted. Kun tilfælde af direkte fysisk perception der inkluderer tids- og stedsbegreber, kan, ifølge Benzakour, udtrykkes med en deiktisk relativsætning. En mere uddybende diskussion af modsætningen mellem en tilstand betragtet som noget karakteristisk og vedvarende (essens) over for en tilstand set som noget tilfældigt og forbigående (accidens) findes i Hansen (2001: 226-227), der argumenterer for at frie prædikativer (som deiktiske relativsætninger typisk optræder som) betegner en accidentiel egenskab uanset om det optrædende prædikat i andre forbindelser også kan betegne en essentiel, permanent egenskab.

Ud over tilstandsverber er ifølge Benzakour (1984: 88) også positionsverber mulige under visse omstændigheder:

(39) Je le vois qui est couché par terre ('Jeg ser ham der ligger på jorden')

(40) Je vois le livre qui est sur le bureau ('Jeg ser bogen der ligger på skrivebordet')

Med hensyn til (39) og (40) argumenterer Benzakour for at det objekt der refereres til, er perciperbart i perceptionsøjeblikket. Begge eksempler beskriver den situation der refereres til, og indholdet af den deiktiske relativkonstruktion er en gengivelse af hvad øjet har på nethinden. Ud fra et funktionelt synspunkt bidrager disse konstruktioner dog ikke med nogen information som ikke kan udtrykkes med en verballøs konstruktion (fx *Je le vois couché par terre* eller *Je vois le livre sur le bureau*).

Følgende eksempler underbygger Benzakours påstand om midlertidig tilstand:

- (41) Tout à coup, je le vois qui **est saisi d'un tremblement** ('Pludselig ser jeg ham der har fået et anfald af skælven') (*Frantext*: Barbusse, 1916)
- (42) ..., je le vois qui **est très pressé de réussir...** ('..., ser jeg ham der har meget travlt med at lykkes...') (Google)

idet der i både (41) og (42) er tale om midlertidige tilstande med synlige spor af en aktivitet, i hvert fald i tiden umiddelbart efter aktiviteten.

Udviklingen af leksikalske restriktioner ser vi også i selve perceptionsverbet idet der i fransk kan påvises en specialisering af konstruktionen til kun at gælde ganske få styrende verber. Således anvendes konstruktionen ved verbet *apercevoir*, mens den sjældent findes ved verbet *regarder*. Det umarkerede *voir* findes også med den deiktiske relativsætning, men forekommer langt hyppigere med infinitiv. *Apercevoir* konstrueres til gengæld ikke med infinitiv, hvilket er det normale for *regarder*. Disse forhold stemmer godt overens med den deiktiske fortolkning af konstruktionen, idet disse verber hver især har et betydningsindhold der matcher de aspektuelle betingelser som den konstruktion de hyppigst optræder med, er underlagt (Kragh under udarbejdelse).

4. Yderligere implikationer af den deiktiske tilgang

Ud over Radfords karakteristiske træk er der andre forhold som relaterer til kravet om at perceptionen skal være rodfæstet i en *monde "réel"* (Kleiber 1988: 92). Vi vil dog gerne understrege at selvom Kleiber og andre nævner disse som restriktioner, betragter vi dem ikke som sådan, men snarere som prototypiske træk der udløber af den deiktiske forankring. Flere af disse betegnes i øvrigt af Muller (1995: 313) som *propriétés alléguées mais discutables*.

4.1. Forankring i en faktisk verden

Som også Kleiber anfører (1988: 91), vedrører det altoverskyggende forhold ytringens sandhedsværdi. Korrelatet refererer til en konkret størrelse i en faktisk verden, og tid og sted for den begivenhed som denne størrelse indgår i, skal være forankret i en konkret situation, ikke kun i en mulig verden. Og ikke kun handlingen som relativsætningen

udtrykker, men også perceptionen af denne handling skal være virkelig. En ytring der indeholder en deiktisk relativsætning, skal være sand i den talendes "trosunivers" og må ikke allerede opfattes som værende til stede i modtagerens "trosunivers" (Kleiber 1988: 93).

Ved at fremsætte en ytring der fremstiller en perception ved en deiktisk relativsætning, ønsker afsenderen at informere modtageren om denne perception og dele den med ham eller hende idet det fremstilles som ny information, som i følgende eksempel fra Kleiber:

- (43) Je vois la petite qui pleure ('Jeg ser den lille der står og græder')

Hvis afsenderen allerede ved at modtageren er i gang med at percipere sceneriet eller kender indholdet af perceptionen, kan den deiktiske relativkonstruktion ikke anvendes (Kleiber 1988: 94). Dette kunne være en mulig forklaring på at pronominer som *tu* og *vous* (og ifølge Kleiber også *nous*) er sjældne i deiktiske relativsætninger som indgår i en fremsættende ytring. Disse anvendes netop til at signalere tilstedeværelsen af en perciperbar, men endnu ikke aktiveret størrelse i modtagerens trosunivers (jf. også Lambrecht (2000: 56) ifølge hvem det perciperende subjekt tilsvarende ikke kan være modtageren eftersom konstruktionens pragmatiske funktion er at gøre modtageren bevidst om en størrelses tilstedeværelse i en intern verden). Eksempel (43) er isoleret set en uproblematisk ytring, men i en kontekst hvor den udløser en reaktion som indikerer at informationen allerede er kendt, kan der ikke anvendes deiktisk relativsætning, som det fremgår af (44) og (45):

- (44) *Moi, je ne la vois pas qui pleure ('Men JEG ser hende ikke som græder')

- (45) *Je la vois aussi qui pleure ('Jeg ser hende også som græder')

Infinitiv er til gengæld ifølge Kleiber mulig i begge situationer, som det fremgår af (46) og (47):

- (46) Moi, je ne la vois pas pleurer ('Men JEG ser hende ikke græde')

(47) Je la vois aussi pleurer ('Jeg ser hende også græde')

Muller (1995: 313) fremstår her åbenlyst uenig med Kleiber idet han fuldt ud anerkender en ytring som:

(48) Moi aussi, je l'ai vu qui volait le courrier dans les boîtes aux lettres !

Lambrecht (2000: 60) videreudvikler og differentierer problematikken med udgangspunkt i følgende eksempler:

(49) Tu la vois arriver? ('Kan du se hende ankomme?')

(50) Tu la vois qui arrive? ('Står du og ser på hende der ankommer?')

I en kontekst hvor A og B befinder sig i samme rum og afventer en venindes ankomst, A med ryggen til B, som kigger ud af vinduet, kan A spørge B som i (49), men ikke som i (50). Står A og B derimod begge og kigger ud af vinduet, er kun (50) mulig.

En lang række yderligere begrænsninger på anvendelsen af deiktiske relativsætninger kan forklares af dette krav om perceptionens forankring i den virkelige verden. Som yderligere implikationer af den deiktiske tilgang anfører Kleiber (1988: 92-93) følgende forhold:

- Deiktisk relativsætning kan ikke forekomme efter imperativ
- Deiktisk relativsætning kan ikke forekomme efter en negeret perception
- Deiktisk relativsætning kan ikke forekomme i en spørgende kontekst
- Deiktisk relativsætning er uforenelig med modalverber
- Deiktisk relativsætning er uforenelig med betingelseskonstruktioner
- Deiktisk relativsætning kan ikke forekomme efter « *verbes factifs* » som *regretter*.

4.1.1. *Imperativ*

Kravet om forankring i en faktuel verden kan muligvis også ligge til grund for at Kleiber anfører at der ikke kan anvendes imperativ i den

anførende sætning. Han begrundet det ikke yderligere, men refererer blot til Blanche-Benveniste (1982). Så vidt vi kan se, bygger Kleiber sin påstand på en anden type eksempler fra Blanche-Benvenistes artikel, nemlig præsenskonstruktioner, der ikke kan sættes i imperativ. Kleibers argumentation er således ikke overbevisende, og vi har ikke haft problemer med at finde eksempler med imperativ på italiensk, alle fra Google:

- (51) **Vedeteli** che attendono alla porta ('Se dem der venter ved døren') (Google)
- (52) **Vedila** che appare sull'uscio! ('Se hende der viser sig i døren') (Google)
- (53) Ma **vedila** che si è messo il vestito elegante! ('Men se hende der har taget det elegante tøj på') (Google)

Også Muller (1995: 313) anfægter Kleibers forbehold idet han anfører imperativ under diskutabile egenskaber.

4.1.2. *Negation*

Ifølge Kleiber forklarer kravet om forankring i den faktuelle verden også forbeholdene vedrørende negerede konstruktioner. Med reference til Cadiot (1976) og Prebensen (1982) hævder han at den deiktiske relativsætning ikke kan forekomme efter en benægtet perception, et synspunkt der også støttes af Muller (1995: 313):

- (54) *Je **ne** vois **pas** l'avion qui atterrit ('Jeg ser ikke flyet som lander')

Benzakour (1984: 82-83) har et mere nuanceret syn på negationer. Ifølge hende indeholder en deiktisk relativsætning ikke den semantiske præsupposition som findes i restriktive relativsætninger, men den forudsætter pragmatisk set at sprogbrugeren er i stand til at *se* eller *høre*. Det er i princippet irrelevant, og det giver normalt ingen mening at bekræfte hvad man *ikke* kan se. En deiktisk relativsætning beskriver hvad en eller anden ser i selve perceptionsøjeblikket, i Cadiots terminologi (1976: 1) *la perception en "acte"* – den igangværende perception.

Det er årsagen til at eksempel (54) ikke fungerer. I dette eksempel er den pragmatiske præmis blevet brudt. Til gengæld er eksempel (55) acceptabelt trods negationen, men her vedrører negationen handlingen i den deiktiske relativsætning. Objektet for perceptionen, nemlig 'Pierre der *ikke* spiser', forbliver fuldt ud perciperbart:

- (55) Je regarde Pierre qui **ne** mange **pas** ('Jeg står og kigger på Pierre der ikke spiser')

Negeret deiktisk relativsætning er således mulig hvis objektet er perciperbart. Eksemplerne (56) og (57) er ikke mulige fordi negationerne ikke kun vedrører verberne i de deiktiske relativsætninger, men negerer hele objektet for perceptionen, *Pierre der ikke ankommer* og *Pierre der ikke er der*.

- (56) *Je vois Pierre qui **n'**arrive **pas** ('Jeg ser Pierre der ikke ankommer')
- (57) *Je regarde Pierre qui **n'**est **pas** là ('Jeg kigger på Pierre der ikke er der')
- (58) La vedo che **non** sta ferma con le gambe ('Jeg ser hende der ikke sidder stille med benene') (Google)
- (59) Quando la vedo che **non** sa ancora usare la fotocopiatrice è troppo ('Når jeg ser hende der endnu ikke kan bruge fotokopimaskinen, er det for meget') (Google)
- (60) Je le vois qui **ne** cède **pas**, ce qui m'énerve un peu ('Jeg ser ham der ikke kan holde op, hvilket irriterer mig lidt') (Google)

I eksemplerne (58) til (60) er negation mulig i den deiktiske relativsætning fordi det benægtede stadig er perciperbart. Det er altså når negationen indebærer at objektet ikke er fysisk til stede i kommunikationssituationen og derfor ikke er perciperbart som i (56) og (57), at den er uforenelig med den deiktiske relativsætning. Vi må således i overensstemmelse med Miller (2007: 302) konkludere at hverken syntaktiske eller semantiske forhold forhindrer negation, men at det alene er den diskursive kontekst og det leksikale indhold der er afgørende.

4.1.3. Interrogation

Med reference til både Cadiot (1976) og Benzakour (1984), som diskuterer anvendelsen af deiktiske relativsætninger i spørgende kontekster, udelukker Kleiber radikalt denne mulighed uden at tage stilling til hvilken del af ytringen der gøres spørgende. Vi mener dog i lighed med Muller (1995: 313), at man, på samme måde som ved negationen, i hvert enkelt tilfælde må forholde sig til om interrogationen rokker ved forankringen i den virkelige verden. Hvis dette ikke er tilfældet, er der ikke noget problem i at have en deiktisk relativsætning i en spørgende kontekst:

- (61) Cosa pensi che non ti vedo che mi stai guardando da due ore?
(‘Hvad tror du at jeg ikke ser dig der har kigget på mig i to timer’) (Google)

I eksempel (61) stilles der hverken spørgsmålstegn ved perceptionen (‘*jeg ser dig*’) eller indholdet af relativsætningen (‘*du har kigget på mig i to timer*’); det interrogative element er hævet over dette niveau af ytringen.

4.1.4. Modalverber

Kleiber diskuterer ikke sin påstand om at perceptionsverber ikke kan modificeres af modalverber, men forklaringen er i vores optik indlysende idet et modalverbum stiller tvivl om perceptionens forankring i den virkelige verden.

- (62) *Paul **doit** le voir qui pleure (‘Paul bør se hende der græder’)

Kombinationen er til gengæld uproblematisk i forbindelse med infinitiv, der ikke stiller samme krav til forankring i den faktuelle verden:

- (63) Paul **doit** le voir pleurer (‘Paul bør se hende græde’)

4.1.5. Hypotese

Ifølge Kleiber er deiktiske relativsætninger uforenelige med betingelseskonstruktioner:

- (64) ***Si** Paul voit Pierre qui pleure, ... (‘Hvis Paul ser Pierre som/der græder, ...’)

Også denne påstand er vi skeptiske over for, jf. blandt andet følgende eksempler:

- (65) **Se** ti vedo che mi aspetti ancora sveglia con la luce accesa ('Hvis jeg ser dig der venter på mig stadig vågen med lyset tændt') (Google)
- (66) **Si** je te vois qui m'attends encore ('Hvis jeg ser dig der stadig venter på mig') (Google)
- (67) **Si** elle s'était tournée, elle aurait aperçu Buteau qui se haussait, surpris de lui voir quitter la route ('Hvis hun havde vendt sig om, ville hun have fået øje på Buteau der hævede sig op, overrasket over at se ham forlade vejen') (*Frantext*: Zola, 1887)

Igen er det et spørgsmål om hvilken del af udsagnet hypotesen dækker. I modsætning til argumentationen vedrørende interrogation, hvor det hverken var perceptionen eller den deiktiske relativsætning der blev berørt, er der her tale om at selve perceptionen indgår i betingelseskonstruktionen, men ikke det perciperede og dermed ikke den deiktiske relativsætning. Eksemplerne er sjældne og berettiger næppe nogen konkluderende kommentarer, men må alene betragtes som observationer.

4.1.6. *Faktive verber*

Parallelt med de øvrige modifikationsmuligheder, negation, modalitet, interrogation mv. anfører Kleiber (1988: 92-93) eksplicit de faktive verber som uforenelige med den deiktiske relativsætning:

- (68) *Je **regrette** de la voir qui part ('Jeg beklager at se hende der rejser')

Disse er dog fuldt forenelige med infinitivkonstruktionen:

- (69) Je **regrette** de la voir pleurer ('Jeg beklager at se hende græde')

Vi undrer os over at Kleiber specifikt inddrager denne gruppe verber, og vi er da heller ikke overbeviste om hans synspunkt. Vi har

imidlertid endnu ikke været i stand til at finde empirisk belæg for det modsatte.

4.2. *Præsentativer*

I naturlig forlængelse af den deiktiske tilgang ser vi den deiktiske relativsætning i kombination med et præsentativ. Perceptionsverbet *voir* er, som anført i Kragh (2009), i visse kontekster svækket og på vej ind i præsentativparadigmet, hvor fokus forskydes fra hovedsætningen til ledsætningen, og præsentativet får pragmatisk karakter. Ved at anvende deiktisk relativsætning prøver afsenderen at få modtageren til at dele perceptionen med sig og opleve den på samme tid som afsenderen selv. Denne inddragelse af modtageren er mulig fordi afsender og modtager har samme deiktiske referencepunkter. Dette resulterer i – og forklarer – at deiktiske relativsætninger kan optræde efter præsentativer (*voici* og *voilà*) fordi den deiktiske dimension af disse udtryk kræver at samtalepartneren perciperer den samme begivenhed:

(70) Et **le voilà qui vomit** dans le couloir ! ('Og her er han der kaster op i gangen!') (*Frantext*: Manoeuvre, 1985)

(71) **Eccola che nuota** in piscina ('Her er hun der svømmer i svømmebassinet') (Google)

Også andre medlemmer af præsentativparadigmet (jf. Wehr 1984, Lambrecht 2000) kan konstrueres med deiktisk relativsætning, heriblandt *il y a* og *esserci*:

(72) **Il y a mon cousin qui travaille à l'usine** ('Der er min fætter der arbejder på fabrikken') (*Frantext*: Philippe, 1902)

(73) No, **c'è mia sorella che mi viene a prendere** all'aeroporto ('Nej, der er min søster der kommer og henter mig i lufthavnen') (Google)

Lambrecht (2000: 51) anfører netop at konstruktionen på en gang er både prædikativ og præsentativ. Den deiktiske relativsætning er således ikke blot en syntaktisk størrelse der findes som komplement for perceptionsverber, men også en konstruktion der optræder i kontekster som pragmatisk/kognitivt har et element af perception.

5. Konklusion

Vi har i denne artikel forsøgt at omfortolke det formelle paradigmes restriktioner til prototypiske træk, som relaterer til det deiktiske perspektiv. Dette giver os en nyttig ramme for vores empirisk baserede diakrone undersøgelser. Hittidige studier der bygger på syntaktiske observationer, er nyttige, men de er fortrinsvis formelle og fremsætter ikke forklaringsforsøg der inddrager en pragmatisk vinkel.

Det pragmatiske/deiktiske perspektiv udelukker ikke de formelle synspunkter, men udgør et meget nyttigt supplement til disse. Den deiktiske tilgang, som den er introduceret af Cadiot og Benzakour og diskuteret af Kleiber, er overbevisende, men efterlader et antal uklare punkter i forbindelse med vores igangværende empiriske undersøgelser.

Undersøgelser af både fransk og italiensk viser at anvendelsen af præsens participium er på retur, hvilket bekræfter en generel hypotese om en udvikling fra syntetiske til analytiske konstruktioner. Denne tilbagegang sætter vi i relation til den deiktiske relativsætnings fremgang, som vi kan påvise på begge sprog. På fransk ser udviklingen ud til at være mere specifik end på italiensk idet konstruktionen specialiserer sig på enkelte verber. På italiensk er der til gengæld en tydelig tendens til at konstruktionen anvendes i kontekster hvor der kognitivt er et element af perception uden at den nødvendigvis er styret af et perceptionsverbum.

Vi konkluderer at konstruktionen har rod i den deiktiske reference til *person*, *tid* og *sted* og herved adskiller sig fra sine rivaler, fortrinsvis infinitiv og kompletivsætning, men til en vis grad også præsens participium. Derfor er den deiktiske vinkel så vigtig i analyserne af disse konstruktioner, ikke mindst i forbindelse med empirisk baserede synkrone og diakrone analyser, hvor vi ellers hovedsageligt er henvist til syntaktiske og formelle kriterier.

Henvisninger

- Benzakour, F. (1984). Les relatives déictiques, i G. Kleiber (red.), *Recherches en pragma-sémantique*. Paris: Klincksieck, 75-106.
- Blanche-Benveniste, C. (1982). Examen de la notion de subordination. *Recherches sur le français parlé*, 4, 71-115.
- Cadiot, P. (1976). Relatives et infinitives «déictiques» en français. *DR-LAV*, 13.
- Cadiot, P. (1978). Où t'as ta femme? , *Semantikos*, 2: 2-3, 1-20.
- Cinque, G. (1988). La frase relativa, i L. Renzi (red.), *Grande grammatica italiana di consultazione*, Vol. 1. Bologna: Il Mulino, 443-503.
- Furukawa, N. (2005). *Pour une sémantique des constructions grammaticales. Thème et thématité*. Bruxelles: De Boeck-Duculot.
- Graffi, G. (1980). Su alcune costruzioni «pseudorelative». *Rivista di grammatica generativa*, 5, 117-139.
- Grevisse, M. (1969). *Le bon usage*. Gembloux: J. Duculot.
- Hansen, E. (2001). Essens og accidens i dansk, i H.G. Jacobsen & H. Jørgensen (red.), *Glæden ved grammatik*. København: Hans Reitzels Forlag, 226-235.
- Hatcher, A.G. (1944a). Je le vois sourire; je le vois qui sourit; je le vois souriant. Part one. *Modern Language Quarterly*, 5(3), 275-301.
- Hatcher, A.G. (1944b). Je le vois sourire; je le vois qui sourit; je le vois souriant. Part two. *Modern Language Quarterly*, 5(4), 387-405.
- Kleiber, G. (1988). Sur les relatives du type *Je le vois qui arrive*. *Travaux de Linguistique*, 17, 89-115.
- Kragh, K.J. (2009). Konstruktionsdannelse som grammering. *Ny forskning i grammatik*, 16, 191-210.
- Kragh, K.J. (under udarbejdelse). La complémentation des verbes visuels. *Revue de Linguistique Romane*.
- Lambrecht, K. (2000). Prédication seconde et structure informationnelle : La relative de perception comme construction présentative, i P. Cadiot & N. Furukawa (red.), *La prédication seconde*. Paris: Larousse, 49-66.
- Léard, J.-M. (1992). *Les gallicismes : étude syntaxique et sémantique*. Paris: Duculot.
- Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, P.H. (2007). Negative Complements in Direct Perception Re-

- ports. *Proceedings of the 39th Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 287-303.
- Muller, C. (1995). Les relatives de perception : *J'entends le garçon qui bégaye qui bégaye*, i H.B.-Z. Shyldkrot & L. Kupferman (red.), *Tendances récentes en linguistique française et générale. Volume dédié à David Gaatone*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 311-322.
- Muller, C. (in press). Les interprétations sémantiques de la prédication seconde intégrée : Les relatives prédicatives.
- Polentz, E. (1903). *Französische Relativsätze als predikative Bestimmungen und verwandte Konstruktionen*. Berlin: Programme Berlin.
- Prebensen, H. (1982). La proposition relative dite attributive. *Revue Romane*, 17(1), 98-117.
- Radford, A. (1975). Pseudo-relatives and the unity of subject raising. *Archivum Linguisticum. New series*, 6, 32-64.
- Radford, A. (1977). *Italian Syntax. Transformational and relational grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothenberg, M. (1979). Les propositions relatives prédicatives et attributives: problème de linguistique française. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 74(1), 351-395.
- Sandfeld, K. (1936). *Syntaxe du français contemporain 2. Les propositions subordonnées*. Paris.
- Scarano, A. (2002). *Frase relative e pseudo-relative in italiano, sintassi, semantica e articolazione dell'informazione*. Rome: Bulzoni editore.
- Schwarze, C. (1974). Les constructions du type "Je le vois qui arrive", i C. Rohrer & N. Ruwet (red.), *Actes du Colloque franco-allemand de grammaire transformationnelle*, Vol. 1. Tübingen: Niemeyer, 18-30.
- Strudsholm, E. (1999). *Relative situazionali in italiano moderno una reinterpretazione della cosiddetta pseudorelativa sulla base di un approccio combinato, formale e funzionale*. Münster: Lit.
- Strudsholm, E. (2007). La "relativa situazionale" fra testo e contesto. Una reinterpretazione delle cosiddette pseudorelativa, i F. Venier (red.), *Relative e pseudorelativa tra grammatica e testo*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 117-132.
- Strudsholm, E. (2009). Le modalità di costruzione del verbo *vedere*: un percorso diacronico, i A. Ferrari (red.), *Sintassi storica e sincronica dell'italiano : subordinazione, coordinazione, giustapposizione*, Vol. 1. Firenze: Franco Cesati Editore, 619-628.

- Therkelsen, R. (1999). Betydningsforskellen mellem *der-* og *som-*relativsætninger. *Ny forskning i grammatik*, 6, 309-330.
- Tobler, A. (1884). Vermischte Beiträge zur Grammatik des Französischen. *Zeitschrift für romanische Philologie*, 8, 490.
- Tobler, A. (1886). *Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik*. Leipzig.
- van der Auwera, J. (1985). The predicative relatives of French perception verbs, i A.-M. Bolkestein (red.), *Predicates and terms in functional grammar*. Dordrecht: Foris, 219-234.
- Wehr, B. (1984). *Diskurs-Strategien im Romanischen. Ein Beitrag zur romanischen Syntax*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Willems, D. (1983). « Regarde voir ». Les verbes de perception visuelle et la complémentation verbale, i E.L.T. Roegiest (red.), *Verbe et phrase dans les langues romanes. Mélanges offerts à Louis Mourin*. Gent: Romanica Gandensia, 147-158.

Problemer og udveje i dansk ledsætningsklassifikation

Sune Sønderberg Mortensen

1. Indledning

Dansk ledsætningsgrammatik har de senere år haft opmærksomhed på bl.a. ledsætningers ledstilling (fx E.S.Jensen 1994; I.L.Pedersen 1996; Heltoft 1999; Gregersen & Pedersen 2000; Vikner 2005; K.M. Pedersen 2009; T.J.Jensen denne udgivelse) og deres hierarkiske status i forhold til matrixsætningen (fx Heltoft 1990; A.Jensen 2003; Boye & Harder 2007). Selve kriterierne for klassifikationen af ledsætninger, der bl.a. er forudsætning for diskussioner som de ovennævnte, har imidlertid ikke haft stor fokus. En vigtig undtagelse er Erik Hansens indflydelsesrige fremstilling “Kriterier for inddeling af ledsætninger” (Hansen 1998) – en videreudvikling af en tankegang fra Diderichsen (Diderichsen 1946) – som i dag kan siges at repræsentere state-of-the-art inden for funktionelt orienteret dansk ledsætningsklassifikation.

I det følgende argumenterer jeg for at Hansens Diderichsen-inspirerede klassifikationssystem er grundlæggende problematisk, og at man ud fra en Ockhams ragekniv-betragtning kan sætte spørgsmålstejn ved dets berettigelse. På den baggrund argumenterer jeg sluttelig for at der er brug for en alternativ klassifikationstilgang inden for rammerne af bl.a. Dansk Funktionel Lingvistik (DFL) (fx Engberg-Pedersen *et al.* 1996; Jakobsen 1996; Engberg-Pedersen *et al.* 2005; Hansen & Heltoft *under udg.*). Dette arbejde er del af mit ph.d.-projekt, *Klassifikation af ledsætninger i dansk*.

2. Ledsætningsinddeling i dansk grammatiktradition

2.1. Inddeling efter syntaktisk funktion

I de fleste grammatiske fremstillinger af ledsætninger i dansk optræder en inddeling i **nominale** (også kaldet substantiviske, navneagtige o.a.), **at-**

tributive (også kaldet adjektiviske, tillægsagtige o.a.) og **adverbielle** (også kaldet biordsagtige o.a.) ledsætninger¹ (Wiwel 1901; Mikkelsen 1911; Aa.Hansen 1967c; E.Hansen 1977; Togeby 2003; Becker-Christensen 2010; Hansen & Heltoft *under udg.*), baseret på hvilken slags syntaktisk funktion ledsætningen har i matrixsætningen, fx:

Nominale ledsætninger:

- (1) Jeg tror **at hun er rejst**
[direkte objekt, dvs. nominal ledsætning]
- (2) **Om hun er rejst**, er svært at sige
[subjekt, dvs. nominal ledsætning]

Attributive ledsætninger:

- (3) Jeg har taget nogle penge **som lå i skuffen**
[adled til *penge*, dvs. attributiv ledsætning]
- (4) Jeg har den antagelse **at hun er rejst**
[adled til *antagelse*, dvs. attributiv ledsætning]

Adverbielle ledsætninger:

- (5) Hun rejste **fordi hun vil starte forfra**
[frit adverbial, dvs. adverbiel ledsætning]
- (6) Hun rejste **da hun ikke kunne klare mere**
[frit adverbial, dvs. adverbiel ledsætning]

Indgående diskussion, definition og afgrænsning af de tre kategorier ses sjældent, da der er tale om en traditionel og ukontroversiel inddelingspraksis, som i øvrigt bygger på klassisk latinsk grammatik og ses i beslægtede varianter og terminologiske afskygninger i megen nordisk og international grammatik (fx Givón 1984; Quirk *et al.* 1985; Dik & Hengeveld 1997; Faarlund *et al.* 1997; Van Valin & La Polla 1997; Teleman *et al.* 1999; Hengeveld & Mackenzie 2008). Dette klassifikationssystem – i traditionel dansk aftapning – kalder jeg for nemheds skyld NAA-systemet². NAA-systemet er et centralt redskab til at analysere ledsætninger i deres syntaktiske kontekst, men det fortæller ikke meget om ledsætningernes egne egenskaber: Betegnelserne nominal,

1. Jeg bruger termene nominale, attributive og adverbielle ledsætninger.

2. Baseret på forbogstaverne i de tre typers navne.

attributiv og adverbial er blot konstateringer af hvilken slags syntaktisk funktion ledsætningen har i den givne matrixsætning. At de syntaktiske funktioner ofte samtidig bruges som navne på ledsætningstyperne, er principielt udtryk for en sammenblanding af materiale og funktion – der ellers søges konsekvent adskilt i traditionel dansk grammatik (se fx Diderichsen 1946; Jakobsen 1996). Sammenblandingen viser sig fx når nominale ledsætninger løst karakteriseres som ledsætninger indledt af *at* og *om*, attributive som indledt af *som*, *der* og *hv*-pronominer og adverbialle ledsætninger som indledt af en række særlige konjunktioner, såsom *hvis*, *fordi*, *da*, *selvom*, *før*, *mens* osv. I de samme fremstillinger ses gerne mere eller mindre parentetiske anmærkninger om at ledfunktionerne faktisk også kan varetages af andre ledsætningstyper, fx:

Dog kan også andre bindeordsbisætninger end de med *at* og *om* stå substantivisk, f. eks. «køgekar til, *når* man holdt hvil» ... «den anden mulighed er, *hvis* det bliver regnvejr». (Wiwel 1901: 325)

Men der er ikke tale om en ubetydelig undtagelse fra reglen. Mange ledsætninger er netop kendetegnet ved stor syntaktisk versatilitet. Fx kan både *at*- og *om*-ledsætninger, der ofte behandles som kerneeksemplerne på nominale ledsætninger, fungere lige såvel attributivt og adverbialt som nominalt:

(7)	Tror du at vi når toget ?	[nominal]
(8)	Antagelsen at vi når toget , er ikke urimelig	[attributiv]
(9)	Vi må hellere skynde os at vi når toget	[adverbial]
(10)	Ved du om han kommer eller ej ?	[nominal]
(11)	Spørgsmålet om han kommer eller ej ,
er svært at svare på	[attributiv]
(12)	Jeg bliver væk om han kommer eller ej	[adverbial]

Ligeledes har mange ledsætninger der traditionelt anskues som adjektiviske eller adverbialle, også andre syntaktiske muligheder.³ At man ikke

3. Af samme grund er de udbredte betegnelser "substantivisk" og "adjektivisk" ledsætning misvisende, da de syner af at være materialebetegnelser. Det er grunden til at nominal, attributiv (og adverbial) ledsætning i mine øjne er de bedste betegnelser for det syntaktiske systems medlemmer.

kan slutte fra ledsætningsfunktion til ledsætningsmateriale og omvendt, er NAA-systemets indbyggede begrænsning.

2.2. *Inddeling efter semantik*

Ud over den syntaktiske inddeling ser man ofte især de adverbielle ledsætninger underinddelt efter deres logikosemantiske⁴ egenskaber på baggrund af de konjunktioner der indleder dem, fx i tids-, årsags-, indrømmelses-, betingelses- og følgeledsætninger (fx Mikkelsen 1911; Aa.Hansen 1967c; Togeby 2003). Abstraktion over og grænsedragning mellem disse betydningsforskelle er vanskeligt, og resultatet tangerer gerne mod en 1:1-inddeling hvor hver enkelt ledsætning konstituerer sin egen type. Den traditionelle grammatik savner altså et semantisk inddelingsgrundlag af mere abstrakt art, som giver et overskueligt antal grupper og en klarere adskillelse af dem.

2.3. *Inddeling efter (in)komplethed mv.*

Den traditionelle grammatiks NAA-system og diffuse semantiske klassifikationer suppleres i 1946 af et nyt klassifikationssystem præsenteret af Paul Diderichsen i *Elementær Dansk Grammatik* (Diderichsen 1946), hvor begreberne eksplikative og implikative ledsætninger introduceres:

Det afgørende for Bisætningernes Forbindelse med Oversætningen og deres Form ... er da, om de (1) nærmere "udfolder", hvad der ligger i et Begreb, som indgaar i Oversætningen ("eksplikative Bisætninger"), eller om der (2) er en Størrelse, som indgaar (er impliceret) baade i Bisætningen og Oversætningen ("implikative eller relative Bisætninger"). (Diderichsen 1957[1946]: 204-5)

Dette system adopterer Erik Hansen i artiklen "Kriterier for inddeling af ledsætninger" (Hansen 1998), hvor han ekspliciterer og reviderer Diderichsens kriterier og kommer frem til følgende definitioner:

Den **implikative** ledsætning defineres ved at den semantisk set har en tom plads, som udfyldes med et led fra oversætningen.

4. Med et udtryk fra Halliday (1994: 218), her brugt som samlebegreb for de forskellige semantiske relationer mellem over- og ledsætning.

Ledsætningen i sig selv er altså semantisk inkomplet, men oversætningen er komplet også uden ledsætningen:

... han har en hund
 han har en hund som kan stå på bagbenene
 () kan stå på bagbenene

... I **eksplikativ**konstruktionen er ledsætningen semantisk komplet, mens oversætningen er inkomplet og først kompletteres af ledsætningen:

... han sikrede at vi nåede frem til tiden
 han sikrede ()
 vi nåede frem til tiden

... Ledsætninger som hverken er implikative eller eksplikative betegnes som **neutrale** ledsætninger. De er prototypisk adverbielle og indledes med konjunktioner som *hvis, medmindre, fordi, skønt, selvom*. (Hansen 1998: 13-14, mine fremhævninger)

Hansen argumenterer for at dette system, som jeg kalder EIN-systemet⁵, skal supplere NAA-systemet idet de to systemer skildrer hhv. ledsætnin- gernes **essens** (EIN-systemet) og **accidens**⁶ (NAA-systemet) (Hansen 1998: 20). EIN-systemet i forskellige varianter – og dets kombination med NAA-systemet – har fået indflydelse på megen dansk grammatik (fx Larsen 1970; Jensen 2003; Tøgeby 2003; Mortensen 2006; Blom 2008; Becker-Christensen 2010; Hansen & Heltoft *under udg.*), grammatik af dansk ophav (fx Korzen 1986; Nørgård-Sørensen 1998; Herslund 1999; Herslund & Korzen 1999) og norsk grammatik (Faarlund *et al.* 1997)⁷ og fremstår i dag som state-of-the-art inden for funktionelt orienteret dansk ledsætningsklassifikation. I det følgende ser jeg kritisk på EIN-systemet med udgangspunkt i Hansens fremstilling.

5. Baseret på forbogstaverne i de tre typers navne.

6. Essens er permanente egenskaber, mens accidens er transitoriske egenskaber (Hansen 1990).

7. Flere af de nævnte titler går forud for Hansen 1998 og bygger således på Diderichsens oprin- delige arbejde.

3. EIN-systemet

Ud fra Hansens kerneeksempler der præsenteres sammen med selve definitionerne, ligner EIN-systemet umiddelbart en parallel til NAA-systemet: Eksplikative ledsætninger eksemplificerer han med en nominal ledsætning, implikative med en attributiv ledsætning, og neutrale ledsætninger eksemplificeres med klassiske adverbielle ledsætninger. Hansen peger imidlertid på at eksemplerne i definitionerne kun illustrerer de prototypiske medlemmer af kategorierne, og giver hen ad vejen eksempler på mere perifere eksplikative og implikative ledsætninger. Han fremhæver fx at bestemmende appositionelle ledsætninger – dvs. en type attributive ledsætninger – skal analyseres som eksplikative:

(13) den opfattelse at mælk skulle være sundt

Og at bestemmende relativsætninger – en anden type attributive ledsætninger – både er eksplikative og implikative:

(14) de der vil med, må melde sig til nu

Ræsonnementet er at matrixsætningen i sådanne eksempler er inkomplet uden ledsætningen, jf. eksplikativdefinitionen, eftersom leddene *den opfattelse* og *de* er kataforisk bestemte og altså eksplikeres af ledsætningen. I (14) er ledsætningen samtidig implikativ fordi den – ud over at være inkomplet – også indgår i en fællesledskonstruktion med *de*, jf. implikativdefinitionen (Hansen 1998: 14-15).

Ligeledes argumenterer Hansen for at implikative ledsætninger ikke kun omfatter centrale attributive ledsætninger med nominaler som fællesled, men også **adverbielle** fællesledskonstruktioner:

(15) han ringede **straks** da han havde fået besked

(16) hun arbejder **således** som hun plejer

(17) stil kufferten **der** hvor der er plads

(Hansens eksempler, mine fremhævninger af adverbielle fællesled)

Og denne analyse overfører han til de ‘almindelige’ adverbielle ledsætninger: “*Da dette fællesled ikke behøver repræsentation i oversætningen, kan vi have adverbielle implikativsætninger*”:

- (18) han ringede da han havde fået besked
 (19) hun arbejder som hun plejer
 (20) stil kufferten hvor der er plads
 (Hansen 1998: 16)

Hansen gør især en pointe ud af en bestemt type adverbielle ledsætninger, nemlig tidsledsætninger. At disse på den måde kan analyseres som implikative, præsenterer han som en særlig fordel ved EIN-systemet, idet den store traditionelle kategori af adverbielle ledsætninger dermed kan underinddeles i implikative og neutrale (Hansen 1998: 20). Efter således at have givet forskellige argumenter for EIN-systemets fordele konkluderer Hansen bl.a. at alle kategorierne i EIN-systemet kan krydses med alle kategorierne i NAA-systemet som illustreret i følgende skema, hvor plusserne indikerer EIN-kategoriernes prototypiske syntaktiske funktioner, og parentes-plusserne indikerer deres mere perifere syntaktiske funktioner:

	Eksplikativ	Implikativ	Neutral
Substantivisk	+	(+)	(+)
Adjektivisk	(+)	+	(+)
Adverbiel	(+)	(+)	+

(Hansen 1998: 18)

3.1. Kritik af eksplikativkategorien

EIN-systemet har sideløbende med sin udbredelse mødt sporadisk kritik, bl.a. fra Therkelsen (2000), Mortensen (2006) og Blom (2008), bl.a. rettet mod Hansens definition af eksplikativkategorien, fx:

Det er empirisk muligt for en ledsætning at være både implikativ (dvs. semantisk inkomplet, kompletteres af fællesleddet i oversætningen) og eksplikativ (dvs. at komplettere en inkomplet oversætning), men definitorisk umuligt, fordi ledsætningen så skulle være både semantisk komplet og inkomplet. Kravet om semantisk komplethed i ledsætningen i eksplikativkonstruktionen skal altså fjernes fra definitionen. (Therkelsen 2000: 281-2)

Therkelsen peger desuden på en væsentlig inkonsekvens i Hansens beskrivelsesniveauer, idet eksplikativkategorien dels omfatter valensledsætninger, altså udtryksyntaktisk definerede størrelser, dels relativitysætninger der opfylder bestemte semantiske/informationelle/kontekstuelle betingelser. Hun giver i den forbindelse bl.a. følgende eksempler på at eksplikativkategorien er for løst afgrænset idet det ofte er svært at afgøre om matrixsætningen er komplet eller inkomplet uden ledsætningen:

- (21) Men en anden typisk fejl **som cyklister gør** [...] det er når de skal dreje til højre...
- (22) altså hvis der stiller sig sådan en almindelig person op **som ikke er politi** og begynder at dirigere trafikken så tænker man...
(Therkelsen 2000: 272)

Det fører hende til at eksplicite de forskellige måder en matrixsætning kan være inkomplet på, og foreslå følgende reviderede definition:

I eksplikativkonstruktionen er oversætningen enten udtryksyntaktisk inkomplet og ledsætningen kompletteret med et valensled, eller semantisk inkomplet. Den semantiske inkomplethed i oversætningen kan være 1) markeret med et kataforisk eksplikat, 2) informationsmæssig redundans eller 3) en afsenderfølt inkomplethed når diskursreferenten ikke kan beskrives præcist nok uden ledsætning. (Therkelsen 2000: 284)

På den baggrund kan ledsætninger som i (21) og (22) betragtes som eksplikative. Therkelsen støttes af Blom, der fastslår at matrixstammerne i alle den slags tilfælde er "*informationelt inkomplette fordi ledsætningerne er med til at fastsætte fællesledets generiske eller referentielle indholdskategori*" (Blom 2008: 63). Therkelsen og Blom tydeliggør et faretruende subjektivt element ved eksplikativkategorien: Hvordan afgøres det objektivt om en ikke-valensbundet ledsætning er nødvendig eller ikke-nødvendig?

Den løse definition betyder altså bl.a. at ledsætningerne i (21) og (22) kan ses som eksplikative, og herefter står det klart at selv Hansens kerneeksempel på en **implikativ** ledsætning kan analyseres som eksplikativ:

- (23) han har en hund der kan stå på bagbenene

Hansen argumenterer som nævnt for at der findes ledsætninger som både er implikative og eksplikative, men han eksemplificerer det kun med klart bestemmende relativsætninger. I (23) kan man læse ledsætningen som enten bestemmende eller parentetisk, og der er intet på udtrykssiden der afgør sagen. Det er – som i Therkelsens eksempler – en tolkning der afgøres informationelt/kontekstuel/subjektivt, hvilket ofte er tilfældet med relativsætninger. Relative ledsætninger må altså ud fra Hansens definitioner analyseres som implikative **og** eksplikative medmindre noget tydeligt indikerer at de er parentetiske.

Dermed bliver det vanskeligt at finde eksempler på implikative ledsætninger der ikke samtidig må eller kan klassificeres som eksplikative. Vender vi blikket tilbage på Hansens adverbielle implikativsætninger, kan de efter samme ræsonnement lige så vel siges at være eksplikative:

- (24) han ringede (straks) da han havde fået besked
- (25) hun arbejder (således) som hun plejer
- (26) stil kufferten (der) hvor der er plads

Også her kan matrixsætningerne nemlig siges at være semantisk/kontekstuel inkomplette uden ledsætningerne. Det gælder ligeledes hvis fællesleddet ikke er repræsenteret, for så snart man vælger at anskue sætningskonstruktionen som indeholdende et fællesled, synligt eller usynligt, har man også sagt at fællesleddet (bl.a.) hører sammen med ledsætningen, hvorved ledsætningen er 'nødvendig', dvs. eksplikativ.

Med andre ord må de fleste ledsætninger som dømmes implikative, også dømmes eksplikative når man tager Hansens – eller Therkelsens mere eksplicite – definitioner på ordet. Eneste undtagelse er entydigt parentetiske ledsætninger som har fællesled, men ikke er nødvendige for matrixsætningen, fx:

- (27) Farvel til smøgerne, øllerne og den russiske vodka, som de i øvrigt heller ikke havde råd til
(Korpus DK)

Alternativet til at acceptere denne vidt åbne og subjektive eksplikativkategori ville i mine øjne være at stramme definitionen ind til kun at

omfatte udtrykssyntaktisk valensbundne ledsætninger. Det ville gøre kategorien mere objektivt afgrænset, men til gengæld betyde et næsten totalt overlap med NAA-systemets nominale ledsætningskategori – hvilket ville fjerne meget af berettigelsen. Uanset hvad er eksplikativkategorien – som den fremstår – altså i mine øjne definatorisk upræcis og ringe afgrænset, bl.a. med den konsekvens at de fleste implikative ledsætninger også kan analyseres som eksplikative.

3.2. Kritik af implikativkategorien

Når man betragter implikativkategorien selvstændigt, viser den også problemer. Når det gælder de prototypiske implikative ledsætninger, går klassifikationen tilfredsstillende (bortset fra at størstedelen af dem jo altså viser sig også at være eksplikative), men med hensyn til de adverbelle ledsætninger opstår der vanskeligheder som jeg vil belyse her.

3.2.1. *Det ikke-repræsenterede fællesled*

Tilstedeværelsen af et fællesled er grundkriteriet for den implikative ledsætning. Som nævnt argumenterer Hansen ikke desto mindre for at ikke-repræsenterede fællesled kan ligge til grund for at klassificere ledsætninger som implikative, jf. eksemplerne (15) – (20) ovenfor. Dermed siger han groft skitseret at en ledsætning som:

(28) han ringede da han havde fået besked

egentlig har følgende struktur:

(29) han ringede straks da han havde fået besked

Denne analyse har paralleller til generativ grammatik der skelner mellem overfladestruktur og dybdestruktur – et skel der principielt anfægtes inden for DFL, hvor den manifeste empiri er det afgørende undersøgelsesobjekt (fx Engberg-Pedersen *et al.* 1996; Jakobsen 1996; Engberg-Pedersen *et al.* 2005). Dog er det også inden for DFL-kompatibel grammatik almindeligt at tale om størrelser der ikke nødvendigvis er manifeste eller obligatoriske, fx *at* og *som* i konjunktionsløse nominale hhv. relative ledsætninger. Men at opstille ikke-obligatoriske elementer som selvstændigt klassifikationskriterium er uhensigtsmæssigt, ikke mindst hvis det er uklart hvad de ikke-obligatoriske elementer er. Det

problem støder man bl.a. på i eksempel (28) – (29), hvor det ikke er indlysende at det usynlige fællesled netop skal være af typen *straks*, som Hansen bruger. Det kunne fx også have været *på et tidspunkt*:

- (30) han ringede **på et tidspunkt** da han havde fået besked

Meningen i (30) er ændret i kraft af det alternative fællesled. Og ser man på nogle af de typer tidsledsætninger som Hansen ikke behandler, fx *efter*-ledsætninger, bliver betydningsforskellene i valget af fællesled endnu tydeligere:

- (31) han ringede **efter** han havde fået besked

En *efter*-ledsætning siger i sig selv ikke noget om hvor lang tid efter der er tale om (Mortensen 2006: 66ff), dvs. hvorvidt han ringede fx *straks* efter, *fem minutter* efter eller *tre år* efter han havde fået besked. Tidsledsætningen i (28) er altså uspecificeret på dette punkt, og hvis man analyserer den som implikativ, tilføjer man en specifikation og ændrer således empirien. Selv hvis man antager et uspecifikt fællesled som *på et tidspunkt*, ændres meningen, da specifikationen i sig selv er meningsbærende, hvilket kan illustreres ved at sammenligne:

- (32) han ringede efter han havde fået besked

['straks efter' er sandsynligt]

- (33) han ringede **på et tidspunkt** efter han havde fået besked

['straks efter' er usandsynligt]

Dette problem gør sig også gældende for alle de øvrige typer tidsledsætninger (om end problemet nok er mindst tydeligt for *da* og *når*-ledsætninger, som Hansen netop koncentrerer sig om⁸), fx:

- (34) Hun skrev en seddel (**straks / en time / på et tidspunkt**) før hun tog ud at handle

- (35) Han sidder der (**i hele perioden / de sidste fem minutter**) indtil han er færdig

8. Netop *da*- og *når*-tidsledsætninger opfører sig generelt anderledes end de øvrige tidsledsætninger og har herunder meget til fælles med relative ledsætninger (Mortensen 2006: 86ff).

- (36) Vi gik rundt om træet (**på et tidspunkt / i hele perioden**) mens vi sang

Det svækker altså implikativkategorien betragteligt at den skal rumme alle tidsledsætningerne (og visse øvrige adverbielle ledsætninger), da det kræver involvering af en usynlig, underliggende struktur.⁹

3.2.2. Tidsledsætninger og inkomplethed

Et andet problem med at analysere tidsledsætninger som implikative relaterer sig til et af implikativdefinitionens andre kriterier: at ledsætningen skal være semantisk inkomplet. I Hansens kerneeksempel er ledsætningens semantiske inkomplethed indlysende:

- (37) Han har en hund der kan stå på bagbenene

Eftersom ledsætningens subjekt udgøres af en 'indholdstom' subjektvikar (*der*), mangler ledsætningen noget indhold for at være komplet – et indhold som hentes fra fællesleddet *hund* i matrixsætningen. Denne analyse er imidlertid vanskelig for ledsætninger der har alle deres valensled udfyldt semantisk, herunder tidsledsætninger:

- (38) Han ringede da han havde fået besked
 (39) Surferen mistede herredømmet da bølgen knækkede over
 (40) Ring til mig når du er fremme!

Her er det ikke klart at ledsætningerne er semantisk inkomplette, og Hansen uddyber ikke sin inkompletheds læsning af tidsledsætninger. Omvendt beskriver han andetsteds ledsætningen *at de nåede frem til tiden* som semantisk **komplet** (jf. eksplikativdefinitionen) – så det er tilsyneladende alene konjunktionen der skal gøre forskellen. Her kunne der ved første øjekast være hjælp at hente i Faarlund *et al's* norske referensgrammatik, der præsenterer sin egen variant af eksplikativ/implikativ-skellet. Her analyseres ledsætningsindlederen *da* som et

9. Mere rimeligt kan det siges om tidsledsætninger at de har **mulighed** for at optræde i fællesledskonstruktioner, i modsætning til de fleste andre typer adverbielle ledsætninger (Mortensen 2006: 32). Men denne konstruktionsmulighed er ikke det samme som at tidsledsætninger generelt kan klassificeres som implikative.

(tids)adverbial og ikke som en konjunktion (Faarlund *et al.* 1997: 1068). Dermed giver det mening at se ledsætningen som semantisk inkomplet idet dens tidsadverbial (*da*) kræver matrixsætningens tidsangivelse for at angive tiden (*da* sætter groft sagt lighedstegn mellem tidspunkterne for matrixsætningens begivenhed og ledsætningens begivenhed), hvorfor ledsætningen kan siges at være implikativ. Dette ræsonnement kan imidlertid ikke overføres direkte til dansk, der opererer med **adverbiet** *da* (trykstærkt) og **konjunktionen** *da* (som regel tryksvag), og det er utvetydigt konjunktionen der er i spil når vi taler om en ledsætning indledt af *da*. Der er altså ikke belæg for at hævde at tidsledsætninger er semantisk inkomplette, og dermed heller ikke for at hævde at de er implikative. Når både de og deres matrixsætninger altså er semantisk **komplette** og i øvrigt heller ikke er konstrueret med fællesled, tilfredsstiller de snarest kriterierne for neutrale ledsætninger.

3.3. Kritik af kombinationen af EIN-systemet og NAA-systemet

Jeg har påpeget og diskuteret problemer i EIN-systemet hvad angår definitionerne og deres praktiske anvendelse. I det følgende diskuterer jeg problemer der vedrører **kombinationen** af EIN- og NAA-systemet og overlappet mellem systemerne.

Som jeg har argumenteret for, opfylder tidsledsætninger som fx den i (38) ovenfor i mine øjne ikke kriterierne for implikative, men for neutrale ledsætninger.¹⁰ Dermed bliver neutralkategorien i det store og hele identisk med NAA-systemets adverbielle kategori. Endvidere vil jeg argumentere for at der er et stort sammenfald mellem implikativkategorien og NAA-systemets attributiv-kategori. Et fællesled, som det er præsenteret i implikativdefinitionen, har nemlig i bund og grund det samme forhold til ledsætningen som et kerneled har til den attributive ledsætning – de er så at sige bundet sammen:

- (41) Han har en hund der kan stå på bagbenene
 [*hund* er fællesled / kerneled]
- (42) Han ringede straks da han havde fået besked
 [*straks* er fællesled / kerneled]

10. Her er jeg nogenlunde på linje med Togeby, der også klassificerer tidsledsætninger som ikke-implikative (Togeby 2003: 97).

Således kan enhver ledsætning der klassificeres som implikativ, i mine øjne lige så vel siges at være **attributiv**. Det gælder også Hansens mere specielle eksempler på implikative ledsætninger, fx:

(43) Hvem Gud giver et embede, giver han forstand

(44) Hun arbejder som hun plejer

(Hansen 1998: 16)

De er blot endnu et par eksempler på konstruktioner hvor man indregner ikke-repræsenterede fællesled – det er dem der udløser implikativklassifikationen. Dvs. eksemplerne analyseres som havde de følgende struktur:

(45) (Den) hvem Gud giver et embede, giver han forstand

(46) Hun arbejder (således) som hun plejer

Og al den stund man indlæser et fællesled i konstruktionerne – jf. parenteserne – og på den måde gør dem implikative, har man også gjort ledsætningerne attributive i NAA-termer, med fællesleddene som kerneled.

For at anskueliggøre det omfattende overlap mellem EIN-systemet og NAA-systemet præsenterer jeg nedenfor Hansens skema igen og fokuserer herefter på dets tre kolonner hver for sig, dvs. hvordan hhv. eksplikativ-, implikativ- og neutralkategorien relaterer sig til NAA-kategorierne:

	Eksplikativ	Implikativ	Neutral
Substantivisk	+	(+)	(+)
Adjektivisk	(+)	+	(+)
Adverbiel	(+)	(+)	+

(Hansen 1998: 18)

3.3.1. Eksplikativkategorien og NAA-systemet

Hvis man accepterer eksplikativkategorien, kan eksplikative ledsætninger for mig at se have to slags syntaktiske funktioner: nominale (substanti-

viske) og attributive (adjektiviske). At de som illustreret i Hansens skema også skal kunne være adverbielle, eksemplificerer Hansen med eksempler som dette:

(47) Ombygningen er så dyr at vi har givet op (Hansen 1998: 18)

Ofte anskues gradsledsætninger af denne type som adverbielle, men det giver i mine øjne bedre mening at analysere dem som attributive, hvilket kan belyses med konstruktioner af følgende type:

(48) Vi har den triste meddelelse at vi har givet op

Her er der indiskutabelt tale om en attributiv ledsætning, idet ledsætningen fungerer som adled til det nominale kerneled *meddelelse*. I (48) fungerer ledsætningen også som adled, blot til det adverbielle kerneled *så*. At kerneleddet er adverbielt, retfærdiggør ikke at ledsætningen kaldes adverbial, for så længe den er adled til noget, er den attributiv. I modsat fald kunne ledsætningen i (47) tilsvarende klassificeres som nominal i og med den er adled til et nominalt kerneled. Hansens 'adverbielle' eksplikativsætninger ser jeg altså snarere som attributive, og jeg accepterer dermed ikke belægget for at eksplikative ledsætninger kan have adverbial funktion. Med andre ord bør det nederste plus i skemaets eksplikativkolonne udgå.

3.3.2. Implikativkategorien og NAA-systemet

Med hensyn til de implikative ledsætninger har jeg argumenteret for at enhver implikativ ledsætning også er attributiv. Af skemaet fremgår det at implikative ledsætninger desuden kan være nominale og adverbielle. De nominale implikativsætninger eksemplificerer Hansen navnlig med det allerede diskuterede:

(49) (Den) hvem Gud giver et embede, giver han forstand

Som nævnt mener jeg at indlæsningen af et fællesled (*den*) medfører at ledsætningen bliver attributiv, og at der altså ikke er belæg for at tale om nominal funktion for implikative ledsætninger. Det samme gælder for adverbielle implikativsætninger, som i Hansens argumentation navnlig omfatter tidsledsætninger. Også her kræver implikativlæsning

gen et fællesled, som igen medfører attributiv funktion. Altså er der hverken tilfredsstillende belæg for det øverste eller det nederste plus i implikativkolonnen, hvorfor de bør udgå.

3.3.3. Neutralkategorien og NAA-systemet

Endelig har jeg argumenteret for at neutralkategorien ud fra definitionerne overlapper fuldstændigt med NAA-systemets adverbielle ledsætninger. Af skemaet fremgår det at neutrale ledsætninger også kan være nominale og attributive, men Hansen argumenterer ikke direkte for det – det nærmeste han kommer, er at referere til den nominale *hvis*-ledsætning i nedenstående eksempel som neutral, dog uden at underbygge det:

- (50) Det er din egen skyld hvis hun ikke vil med
(Hansen 1998: 17).

Ud fra definitionerne er der snarere tale om en eksplikativ ledsætning: Matrixsætningen er i sig selv (semantisk) inkomplet i kraft af den kataforiske bestemmer (*det*) – helt parallelt med flere af Hansens deciderede eksplikativ-eksempler. Der er altså ikke belæg for at hævde at neutrale ledsætninger kan være andet end adverbielle. Derfor bør endelig det øverste og det mellemste plus i neutralkolonnen udgå. Samlet set er der ikke mange plusser tilbage:

	Eksplikativ	Implikativ	Neutral
Substantivisk	+		
Adjektivisk	(+)	+	
Adverbiel			+

4. Diskussion og afrunding

4.1. Er EIN-systemet nødvendigt – og berettiget?

Den krydsklassifikation som Hansen argumenterer for, finder jeg altså ikke meningsfuld, da NAA-klassifikationen langt hen ad vejen er betinget af EIN-klassifikationen (og til dels omvendt). Undtagelsen er eksplikativkategorien, der rummer både nominale og attributive ledsætninger.

Men som argumenteret er eksplikativkategorien ikke tilfredsstillende på sine egne præmisser; og skulle den afgrænses mere entydigt, fx til kun at gælde udtrykssyntaktisk valensbundne ledsætninger, ville den som nævnt overlappe næsten totalt med nominalkategorien – hvorved vi kunne fjerne det sidste parentes-plus. At EIN-systemet i så stort omfang kopierer NAA-systemet, gør det – ud fra en Ockhams ragekniv-betragtning – svært at se dets nødvendighed for ledsætningsklassifikationen. Jeg mener at det traditionelle NAA-system fuldt ud er i stand til at redegøre for alt hvad EIN-systemet kan, blot med mere veldefinerede kriterier og en tydeligere afgrænsning af sin forklaringskraft.

Hansen hævder som nævnt at EIN-systemet repræsenterer ledsætningernes **essens** og NAA-systemet deres **accidens**, hvilket er afspejlet i at han fremstiller EIN-kategorierne som et stabilt udgangspunkt for en analyse af ledsætningernes syntaktiske muligheder:

De tre ledsætningsarter eksplikativ, implikativ og neutral kan således alle optræde i de tre syntaktiske funktioner substantivisk, adjektivisk og adverbial. (Hansen 1998: 18)

Jeg er uenig, idet jeg mener at have vist at begge systemer må betragtes som helt parallelle accidens-systemer: En *da*-ledsætning kan siges at **fungere** eksplikativt, implikativt eller neutralt, og den kan siges at **fungere** nominalt, attributivt eller adverbialt, afhængig af hvilket system man vælger. Begge klassifikationer er når alt kommer til alt, funderet i ledsætningens **syntaktiske funktion**, blot med forskellig terminologi og indfaldsvinkel. Med andre ord mener jeg at EIN-systemet markedsfører sig som noget andet end det er, hvilket kan være en del af forklaringen på dets store popularitet i nyere dansk grammatik: Det lyder intuitivt besnærende at kunne foretage en inddeling efter ledsætningernes “essens” som supplement til en traditionel funktionsinddeling.

4.2. Hvor skal ledsætningsklassifikationen hen?

Næste spørgsmål er nu hvordan vi kommer et skridt videre. Det er målsætningen for mit ph.d.-projekt at videreudvikle ledsætningsklassifikationen i dansk, og mit udgangspunkt er i store træk det samme som Erik Hansens i “Kriterier for inddeling af ledsætninger”:

Målet er at foretage en inddeling af ledsætningerne der i princippet svarer til ordklasseinddelingen, som bygger på materiale, funktion og semantik. (Hansen 1998: 7)

Hansen præsenterer ganske vist materialeinddelingen som en målsætning, men han ender som diskuteret med noget der ved nærmere eftersyn blot er endnu en inddeling på funktionsniveau. Der er altså efterhånden skrevet rigeligt om ledsætningsfunktioner, og jeg vil i mit videre arbejde fokusere på hvor langt man egentlig kan komme med en ledsætningsklassifikation på materialeniveau når man inddrager metoderiske og empiriske indsigter fra bl.a. den danske grammatiktradition og DFL. En materialeklassifikation af ledsætninger kan være et frugtbart supplement til klassifikationen på funktionsniveau, og måske kan den desuden bidrage til en videreudvikling af sidstnævnte.

Ledsætningsklassifikation foregår på andre præmisser end ordklassifikation, ikke mindst fordi ledsætninger jo ikke kan bøjes. Ledsætninger har imidlertid andre grammatiske og semantiske egenskaber der potentielt kan bruges som klassifikationskriterier. Set fra udtrykssiden finder jeg det fx relevant at undersøge:

- **Konjunktioner**

Ud over at undersøge forholdet mellem (nogle af) de mange forskellige typer konjunktioner kan det være relevant at undersøge forholdet mellem obligatoriske og valgfrie konjunktioner. Ligeledes kan konjunktionernes ordklassetilhørsforhold vise sig relevant (fx præposition, konjunktion eller adverbium) såvel som deres evt. yderligere syntaktiske muligheder i ledsætningen (fx subjekt, objekt, adverbial).

- **Syntaktiske distributionsmuligheder**

Som påpeget har mange ledsætningstyper stor syntaktisk versatilitet, og der er forskel på hvilke typer ledsætninger der kan optræde i hvilke syntaktiske funktioner. Mens ledsætningernes aktuelle syntaktiske funktioner beskrives på funktionsniveau, er de mere eller mindre begrænsede **muligheder** de har for syntaktiske funktioner, en materialeegenskab. Herunder kan fx *da*-ledsætninger – der ofte anskues som adverbielle ledsætninger – også optræde

som direkte objekt i matrixsætningen, men ikke som subjekt; hvorimod *at*-ledsætninger kan begge dele, og *selvom*-ledsætninger kan ingen af delene. En afdækning af ledsætningernes syntaktiske distributionsmuligheder kan vise sig at danne grundlag for et klassifikationsparameter.

- **Styring fra matrixsætningen**

Som det fremgår ovenfor, har nogle ledsætninger en stærkere syntaktisk tilknytning til matrixsætningen end andre. Herunder kan nogle ledsætningstyper indgå i svage eller stærke dependensforhold til et prædikat eller andre led i matrixsætningen. *At*- og *om*-ledsætninger er klassiske eksempler på sidstnævnte, men også mange andre ledsætningstyper kan styres, fx *hvis*-ledsætninger (fx *du må sige hvis jeg skal gå hjem*). Det er begrænset hvilke typer ledsætninger der kan styres af hvilke typer prædikater (og andre led), og disse begrænsninger kan vise sig relevante i klassifikationsøjemed.

- **Ledstillingsmuligheder**

Diskussioner om hovedsætningsordstilling i ledsætninger er der i forvejen mange af, men det kan vise sig relevant at inddrage muligheden for hovedsætningsordstilling som endnu et udtryksbaseret klassifikationsparameter. Ligeledes kan andre ledstillingsforskelle vise sig relevante, fx muligheden for fremrykket adverbial (fx *kom med hvis ellers du gider* (jf. fx Jensen 1994)), 'indre *at*' (fx ... *hvis ellers at du gider* (jf. fx Pedersen 2009)), anteposteret sætningsadverbial (fx *jeg tror sagtens vi kan nå det* (jf. fx Hansen 2000)) osv.

Flere af disse udtrykskriterier, hvoraf en del givetvis er sammenkædede på en række måder, vil sandsynligvis korrelere med indholdsforskelle. På den baggrund vil der ideelt kunne opstilles ledsætningsklasser som er veldefinerede på både udtryks- og indholdssiden, i tråd med god metodisk praksis fra dele af grammatiktraditionen og DFL. Ud over konjunkionalernes konkrete logikosemantiske indhold (årsag, tid, betingelse, indrømmelse, modsætning osv.) vil ledsætningernes indholdsside sandsynligvis kunne vise relevante oppositioner på områder som **realitetsstatus** (fx reale, non-reale og neutrale ledsætninger (jf. fx Glismann 1974; Hansen 1974; Hansen & Heltoft *under udg.*)) og **lag-**

delingsmuligheder (kan ledsætningen fx konstituere eller modificere hele sprogbehandlinger eller 'kun' begivenheder eller propositioner (jf. fx Harder 1996; Hengeveld 1998; Engberg-Pedersen *et al.* 2005; Hansen & Heltoft *under udg.*)).

Det er et forsøg på at afdække (nogle af) disse udtryks- og indholds-forskelle i ledsætninger der bliver fokus i mit videre ph.d.-arbejde. Grammatiktraditionen har vist at en krystalklar og entydig dansk ledsætningsklassifikation formentlig er uopnåelig, men jeg håber at have vist at den ikke behøver være helt så uklar, flertydig og uøkonomisk som den fremstår i dag, og at de nævnte analytiske fokusområder kan være med til at raffinere den nærmere.

Henvisninger

- Becker-Christensen, C. (2010). *Dansk syntaks*, 1. udgave, Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Blom, J.N. (2008). *Mediesyntaks : Om sætningskompleksitet og talesprog på DR og TV 2*, Ph.d.-afhandling, Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet.
- Boye, K. & P. Harder (2007). Complement-taking predicates : usage and linguistic structure, *Studies in Language*, 31 (3), s. 569-606.
- Diderichsen (1946). *Elementær dansk Grammatik*, København: Nordisk Forlag.
- Diderichsen, P. (1957[1946]). *Elementær dansk Grammatik*, 2. udg., København: Gyldendal.
- Dik, S. & K. Hengeveld (1997). *The Theory of Functional Grammar 2 : Derived and Complex Structures*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Engberg-Pedersen, E., M.D. Fortescue, P. Harder, L. Heltoft & L.F. Jakobsen (red.). (1996). *Content, expression and structure : Studies in Danish Functional Grammar*, Amsterdam: John Benjamins.
- Engberg-Pedersen, E., M.D. Fortescue, P. Harder, L. Heltoft & L.F. Jakobsen (2005). *Dansk funktionel lingvistik : En helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition.*, København, Roskilde: Københavns Universitet, Handelshøjskolen i København & Roskilde Universitetscenter.
- Faarlund, J.T., S. Lie & K.I. Vannebo (1997). *Norsk referansegrammatikk*, Oslo: Universitetsforlaget.

- Givón, T. (1984). *Syntax : a functional-typological introduction*, Amsterdam: John Benjamin.
- Glismann, O. (1974). En studie i begrebet sætningsrealitet, *NyS*, 7, s. 98-128.
- Gregersen, F. & I.L. Pedersen (2000). A la Recherche du Word Order Not Quite Perdu: A methodological progress report, i *Textual Parameters in Older Languages*, S.C. Herring, P.v. Reenen & L. Schøsler (red.), s. 393-431. Amsterdam: J. Benjamins Pub.
- Halliday, M.A.K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*, 2nd edition, London: E. Arnold.
- Hansen, A. (1967c). *Moderne dansk 3*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab / Grafisk Forlag.
- Hansen, E. (1974). Bestemt og ubestemt sætning, *NyS*, 7, s. 130-150.
- Hansen, E. (1977). *Dæmonernes port*, København: Hans Reitzel.
- Hansen, E. (1990). Essens og accidens i dansk, i *Vänbok. Festgabe für Otto Gschwantler zum 60. Geburtstag*, I. Sooman (red.). Wien: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs. Genoptrykt i Hansen, E. (2001): Glæden ved grammatik. H.G. Jacobsen og H. Jørgensen (red.). s. 226-235. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, E. (1998). Kriterier for inddeling af ledsætninger, i *Ny forskning i grammatik 5 : Sophienbergssymposiet*, P. Colliander & I. Korzen (red.), s. S. 7-22. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hansen, E. (2000). Anteponeret adverbial, i *Ny forskning i grammatik 7*, J. Nørgård-Sørensen, P. Durst-Andersen, L. Jansen, B.L. Jensen & J. Pedersen (red.), s. 73-86. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hansen, E. & L. Heltoft (under udg.). *Grammatik over det Danske Sprog*, København / Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab / Syddansk Universitetsforlag.
- Harder, P. (1996). Subordinators in a Semantic Clause Structure, i *Complex Structures : A Functionalist Perspective*, B. Devriendt, L. Goossens & J. van der Auwera (red.), s. 93-118. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Heltoft, L. (1990). En plads til sprogvidenskabens hittebørn: Om talesprog og sætningsskema, *Selskab for Nordisk Filologi – årsberetning*, 1987-1989, s. 26-45.
- Heltoft, L. (1999). Hierarki og rækkefølge : Skandinavisk ledstilling i funktionel grammatisk belysning, i *Sætningsskemaet i generativ grammatik*, P.A. Jensen & P. Skadhauge (red.), s. 31-62. Kolding: SDU Kolding.

- Hengeveld, K. (1998). Adverbial clauses in the languages of Europe, i *Adverbial constructions in the languages of Europe*, J. van der Auwera & D.P. Ó Baoill (red.), s. 335-419. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hengeveld, K. & J.L. Mackenzie (2008). *Functional Discourse Grammar*, Oxford: Oxford University Press.
- Herslund, M. (1999). La classification des propositions subordonnées, i *Etudes de linguistique et de littérature dédiées à Morten Nøjgaard : À l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire*, G. Boysen & J. Moestrup (red.), s. 179-190. Odense: Odense University Press.
- Herslund, M. & H. Korzen (red.). (1999). *Det franske sprog, kap. VIII, I : Den komplekse prædikation 1, foreløbig version*, København: Copenhagen Business School.
- Jakobsen, L.F. (1996). Beskrivelsesniveauer og dimensioner i den grammatiske model, *Hermes – Journal of Language and Communication Studies*, 17, s. 139-168.
- Jensen, A. (2003). *Clause linkage in spoken danish (Ph.d.-afhandling)*, København: Department of General and Applied Linguistics.
- Jensen, E.S. (1994). *Neksusadverbialets placering i ledsætninger (specialeafhandling)*, København: Institut for Nordisk Filologi.
- Jensen, T.J. (*denne udgivelse*). Ordstilling i ledsætninger i moderne dansk talesprog, i *Ny forskning i grammatik 18*, H.H. Müller (red.). Odense: Odense Universitetsforlag.
- Korzen, H. (1986). Om franske bisætningsindlederes form og funktion, i *Festskrift til Jens Rasmussen i anledning af hans 60 års fødselsdag*, N. Davidsen-Nielsen & D. Sørensen (red.), s. 128-162. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Larsen, P.H. (1970). Om sammenhængen mellem eksplikative ledsætninger og determinative relativsætninger, *NyS*, 1, s. 42-49.
- Mikkelsen, K. (1911). *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg: Håndbog for viderekomne og lærere*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Mortensen, S.S. (2006). *Temporale konjunktioner i dansk*, Specialeafhandling, Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet.
- Nørgård-Sørensen, J. (1998). De eksplikative ledsætninger i russisk, i *Ny forskning i grammatik 5 : Sophienbergssymposiet*, P. Colliander & I. Korzen (red.). Odense: Odense Universitetsforlag.
- Pedersen, I.L. (1996). 'Der kan jo være nogen der kan ikke tåle det' : Om hovedsætningsordstilling i bisætninger i danske dialekter, i *Studier i*

- talesprogsvariation og sprogkontakt : Festskrift til Inger Ejskjær*, B.J. Nielsen & I.L. Pedersen (red.), s. 242-251. København: C.A. Reitzel.
- Pedersen, K.M. (2009). Indre *at* i danske dialekter, i *Dramatikken i grammatikken*, R. Therkelsen & E.S. Jensen (red.), s. 321-333. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet.
- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik (1985). *A Comprehensive grammar of the English language*, London: Longman.
- Teleman, U., E. Andersson & S. Hellberg (1999). *Svenska Akademiens grammatik 4 : Satser och meningar*, Stockholm: Svenska Akademien.
- Therkelsen, R. (2000). Om klassifikation af ledsætninger, i *Ny forskning i grammatik 7*, J. Nørgård-Sørensen, P. Durst-Andersen, L. Jansen, B.L. Jensen & J. Pedersen (red.), s. 269-85. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Togeby, O. (2003). *Fungerer denne sætning? : Funktionel dansk sproglære*, København: Gads Forlag.
- Van Valin, R.D. & R.J. La Polla (1997). *Syntax - Structure, Meaning and Function*, Cambridge New York: Cambridge University Press.
- Vikner, S. (2005). Det finitte verbs position i dansk før og nu, i *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, P. Widell & M. Kunøe (red.). Århus: Århus Universitet.
- Wiwel, H.G. (1901). *Synspunkter for dansk Sproglære*, København: Det Nordiske Forlag.

Modalverbernes semantiske system i gammeldansk

Rie Obe

1. Indledning

Modalverbernes semantiske system i moderne dansk er bearbejdet af forskellige forskere (fx Boye 2001, 2005, Brandt 1999, Davidsen-Nielsen 1990 og Hansen & Heltoft (2011), m.fl.), mens der kun er offentliggjort få studier i modalverbernes semantiske system i gammeldansk. Anders Bjerrum har i sine to grammatikker (1966 og 1967) arbejdet med modalverbernes semantiske system i ældre gammeldansk, især med de middelalderlige lovtekster, *Skånske Lov* (ca. 1250), *De sjællandske Love* (ca. 1300) og *Jyske Lov* (ca. 1300). I denne artikel vil jeg tage hans system som udgangspunkt, og sammenligne det med modalverbernes semantiske system i de andre gammeldanske tekster, *Lucidarius* (håndskriftet selv er fra medio 1400-tallet) og *Sjælens Trøst* (ca. 1425) og *Karl Magnus' Krønike* (primært fra 1480 og 1534).

Lucidarius er en religiøs tekst og tager form af en katekismus, en dialog med spørgsmål fra en discipel og svar fra en mester. Selv om håndskriften er fra midten af 1400-tallet, siges det at det er sandsynligt at den bevarede håndskrift er en afskrift af en ældre tekst fra ca. 1350, og det fremgår af sprogformen og tankegangen i den bevarede håndskrift (Dahlerup: 487). *Sjælens Trøst* (herefter Sjt) er også en religiøs tekst, men den har snarere karakter af en samling af opbyggelige historier der skal illustrere de ti bud. *Karl Magnus' Krønike* (herefter KMK) er en ridderroman. Jeg har primært samlet eksempler i teksten fra 1480 og 1534, fordi teksten fra 1508 inkluderer en del lakuner. Men i denne artikel vil jeg kun anvende eksemplerne i KMK (1480).

Disse tre gammeldanske teksters kontekster er forskellige fra lovteksternes på den måde at konteksten i lovteksterne tit er begrænset, sådan at modalverberne angiver at man er forpligtet til at gøre noget eller man

har forbud mod at gøre noget. Således fokuserer jeg i denne artikel på hvordan modalverbernes semantiske system i de tre gammeldanske tekster afviger fra Bjerrums system.

Nu vil jeg først gennemgå Bjerrums system, og herefter beskriver jeg hvordan modalverbernes semantiske system er konstrueret; senere vil jeg gennemgå eksemplerne i de tre gammeldanske tekster, *Lucidarius*, *Sjælens Trøst* og *Karl Magnus' Krønike*, og til sidst vil jeg opsummere forskellen på modalverbernes semantiske system i henholdsvis Bjerrums system og mine tre tekster.

2. Bjerrums system

2.1. Konjunktiv og modalverber

I sine to grammatikker nævner Bjerrum forholdet mellem konjunktiv og modalverber, især *ma* og *scal*:

Konjunktiv anvendes altså både om pligt og tilladelse. Vil man skelne mellem pligt og tilladelse, anvender man modalverberne *scal* og *ma* i indikativ. (Bjerrum 1966: 58)

Vil man præcisere, om der er tale om krav eller om tilladelse, anvender man modalverberne plus infinitiv. (Bjerrum 1967: 57)

Af de to bemærkninger om *scal* og *ma* fremgår det at de to modalverber betydningsmæssigt vedrører det område som ellers de konjunktiviske sætninger udtrykker, dvs. **pligt (nødvendighed)** og **tilladelse (mulighed)**. F.eks. kan de to følgende konjunktiviske sætninger

- (1) *tha bōte twa øra* 'da skal han bøde to øre' (Bjerrum 1966: 58)¹
- (2) *grauī vp ræf ... oc nyti væl* 'da må han grave ræven op og benytte den vel' (*ibid.*)

anvendes til at udtrykke både pligt og tilladelse. Men man kan skelne mellem pligt (nødvendighed) og tilladelse (mulighed) ved at anvende to forskellige tegn (*scal* og *ma*),

1. Eksemplerne fra Bjerrums grammatikker er citeret sammen med hans oversættelser på moderne dansk.

- (3) tha **scal** han gangæ til ær kunæn weriænde ær ‘da skal han, som er konens værge, træde frem’ (Bjerrum 1967: 57)
- (4) tha **ma** han af faræ mæth sin houæth lot ‘da har han lov til at drage bort med sin hovedlod’ (*ibid.*)

Forholdet mellem konjunktiv og modalverber (*scal* og *ma*) kan opsummeres på følgende måde:

Betydning	Bøjningsform	Modalverber
pligt	konjunktiv	scal
tilladelse		ma

Figur 1: Forholdet mellem konjunktiv og modalverber hos Bjerrum (1966)

Af denne semantiske situation kan man gå ud fra at *scal* og *ma* i de tre lovtekster i gammeldansk danner et lukket tegnsystem som handler om et grammatisk indhold, som i dette tilfælde beskrives som modsætningen mellem **pligt** (nødvendighed) og **tilladelse** (mulighed).² Med andre ord kan man sige at *scal* og *ma* i gammeldansk kan være grammatikaliseret på den måde at de to modalverber vedrører et grammatisk indhold som ellers har været udtrykt af konjunktivsformen.³

2.2. Modalverberne i Skånske Lov

Bjerrum (1966: 53) skriver også om modalverbernes system i Skånske Lov, “Systemet af modalverber er fattigere end i mod. dansk. (*ibid.*)”, og påpeger modalverbet *kunnæs* meget få forekomster i Skånske Lov og dets specielle betydninger:

På verbet kunne findes kun eet ex: *æn biutha the æy bōtær. oc varther ænnar man dræpin. tha bōtes han sum før ær mælt. oc kunni sic sialfuær yfuir. at the buthi æy bōter* ‘og de kan bebrejde sig selv, at de bød ej bøder’; kunna betyder på oldn. “kende, forstå sig på, kunne uden-

2. Om et grammatisk paradigme henvises til Christensen (2007: Kap.2), GDS (2011), Heltoft (1996).

3. I denne artikel vil jeg blot nævne at modalverber såsom *scal* og *ma* kan være grammatikaliseret i gammeldansk, og derfor diskuterer jeg ikke videre om hvad grammatikaliseringen drejer sig om i forbindelse med udviklingen i modalverbernes betydninger.

ad” og desuden “kunne, formå”, især om åndelig evne. Ordet har altså en meget mere speciel betydning end i mod. dansk. (*ibid.*)

Af citatet kan man formode at Bjerrum i sammenligning med moderne dansk ikke betragter *kunna* som modalverb, i det mindste ikke som et leksem der danner et kernesystem i modalverberne i lovteksterne. Om *vil* nævner han ret enkelt “*vil betyder omtrent det samme som i mod. dansk. (ibid.)*”, og beskrivelsen er ikke tilstrækkelig til at finde ud af hans holdning til *vil* som modalverb. Om *scal* og *ma* skriver han følgende:

scal svarer til både *skal* (om forpligtelse), *bør* (om spec. etisk pligt) og *må* i betydningen ‘muss’ (om nødvendighed); der kan altså ikke ved hjælp af de glde. modalverber drages noget skel mellem ‘pligt’ og ‘nødvendighed’. *ma* svarer til både *må* i betydning ‘har lov til, darf’ (om tilladelse) og *kan* (om mulighed); der kan altså heller ikke ved hjælp af de glde. modalverber drages noget skel mellem ‘tilladelse’ og ‘mulighed’ (*ibid.*).

Som det fremgår af citatet, mener Bjerrum at *scal* kan anvendes til at udtrykke både “pligt” og “nødvendighed”, og at *ma* kan anvendes til at udtrykke både “tilladelse” og “mulighed”. Han betragter *scal* og *ma* som centrale verber som danner modalverbernes system i de tre lovtekster.⁴ Hans beskrivelse vil jeg stille op på følgende måde:

ma (mulighed)	ma (tilladelse)
scal (nødvendighed)	scal (pligt)

Figur 2: Modalverbernes semantiske system hos Bjerrum (1966)

4. I Bjerrum (1967) fokuserer han kun på de punkter der afviger fra beskrivelsen af Skånske Lov. Da der ikke i Bjerrum (1967) inkluderes nogen beskrivelser af modalverbernes semantiske system, har jeg regnet med at modalverbernes semantiske system i De sjællandske Love og Jyske Lov viser det samme billede som i Skånske Lov. Og derfor vil jeg ikke i denne artikel tage diskussionen om hvor forskelligt modalverbernes semantiske system kan være i hver lovtekst.

Bjerrums pointe er at man ikke i gammeldansk i modalverberne kan se forskel på om det drejer sig om NØDVENDIGHED eller PLIGT, og at man kan heller ikke i modalverberne se forskel på om det drejer sig om MULIGHED eller TILLADELSE, hvilket godt kan lade sig gøre i moderne dansk. Det kan man f.eks. se ved at sammenligne Figur 2 med Figur 3 (nedenstående), hvor modalverbernes primære semantiske system i moderne dansk findes, sådan som det er præsenteret i *Grammatik over det Danske Sprog* af Hansen & Heltoft (2011: 783-784, og herefter GDS):

kan (mulighed)	må (tilladelse)
må (nødvendighed)	skal (pligt)

Figur 3: Modalverbernes primære semantiske system i moderne dansk (GDS: 783-784)

I næste afsnit vil jeg gennemgå hvordan disse to systemer er konstrueret.

3. Modalverbernes semantiske system

De to ovennævnte systemer for modalverberne i Bjerrum (1966, 1967) og i GDS er konstrueret med 2 modsætningsforhold.

- Modsætningen mellem nødvendighed og mulighed
- Modsætningen mellem intentional modalfaktor og ikke-intentional modalfaktor⁵

Da det første modsætningsforhold er meget velkendt, vil jeg nedenfor koncentrere mig om at beskrive det andet modsætningsforhold (**intentional modalfaktor vs. ikke-intentional modalfaktor**). Det andet modsætningsforhold er oprindeligt diskuteret i Bech (1951), hvor modsætningen betegnes som **kausalitet vs. autonomi**. For at forstå dette modsætningsforhold skal der et andet begreb til som hedder **modalfaktor**.

5. Terminologierne *intentional modalfaktor* og *ikke-intentional modalfaktor* er fra GDS.

3.1. *Modalfaktor*

Begrebet defineres henholdsvis i Bech (1951) og i GDS som:

Unter dem begriffe modalfaktor wollen wir den faktor verstehen, der den inhalt des modalfeldes notwendig macht oder fordert, bzw. ermöglicht oder erlaubt.

(Bech 1951: 7)

Modaliteten kan udgå fra enten en menneskelig bevidsthed (intention) eller en ekstern faktor (en præmis, en årsag, et mål). Vi vil sige at en sådan størrelse sætter nødvendigheden eller muligheden, og vi vil kalde den modalitetens faktor eller modalfaktoren. (GDS: 766)

Modalfaktoren kan således forstås som den størrelse som modaliteten stammer fra.

(5) Mor siger at vi skal gå udenfor (GDS: 766)

I (5) udtrykker modalverbet *skal* morens intention. Modalfaktoren er derfor moren. Det andet modsætningsforhold (kausalitet vs. autonomi / ikke-intentional vs. intentional) handler således om forskellen på modalfaktorens egenskab.

3.2. *Ikke-intentional modalfaktor*

Under betegnelsen ikke-intentional modalfaktor (kausalitet) kan modalfaktoren være **en årsag, et mål eller en præmis** (cf. Bech 1949: 25, 31, Bech 1951: 7 og GDS: 766). I moderne dansk er det karakteristisk for *kan* og *må* (nødvendighed).

(6) Kirsten måtte lave sit hjemmearbejde om, fordi der var for mange fejl. (G: 154)⁶

I (6) er modalfaktoren udtrykt som årsagsbisetning, *fordi der var for mange fejl*.⁷ Dette faktum gør det nødvendigt for Kirsten at lave sit

6. G er en forkortelse af *Grammatikken –håndbog i dansk grammatik for udlændinge*.

7. I eksemplerne under 3.2. og 3.3. har jeg kun valgt de eksempler hvor modalfaktoren er eksplicit. Men jeg må også tilføje at modalfaktoren ikke altid er eksplicit i teksten.

hjemmearbejde om. Der iagttages således et kausalt forhold mellem modalfaktoren og nødvendigheden, dvs. der er et kausalt forhold mellem det at der var for mange fejl, og det at Kirsten blev nødt til at lave sit hjemmearbejde om. Derfor vil jeg kalde den type nødvendighed for **kausal nødvendighed**.

(7) Jeg kan ikke høre, hvad du siger, fordi du taler så lavt. (G: 216)

I (7) er modalfaktoren også udtrykt som årsagsbisætning, *fordi du taler så lavt*. Dette faktum gør det umuligt for den talende (som siger (7)) at høre hvad den anden siger. Der findes igen et kausalt forhold mellem det at den anden taler lavt, og det at den talende ikke har mulighed til at høre hvad den anden siger. Denne type mulighed vil jeg så kalde for **kausal mulighed**.

Som Bech (1949: 25, 32) skriver, kan modalfaktoren også være et formål hvis der ikke findes en fast kronologisk relation mellem modalfaktoren og den nødvendighed / mulighed der er for at realisere den bestemte situation som er beskrevet i sætningen (cf. Bech 1949: 26f., 33).⁸

(8) planten må beskæres straks i april, hvis resultatet skal blive optimalt (GDS: 768)

I (8) er modalfaktoren udtrykt eksplicit som betingelsesbisætning, som udtrykker formålet med at beskære planten. Dette formål gør det nødvendigt for vedkommende at beskære planten i april. Her iagttages igen et kausalt forhold mellem modalfaktoren og nødvendigheden.

(9) Desuden kan man leje planter for at skabe mere stemning til fester, receptioner etc. (Korpus DK, 28.03.91)

I (9) står modalfaktoren eksplicit i form af "for + *at*-infinitiv", *for at skabe mere stemning til fester, receptioner etc.* Dette formål giver personen en mulighed for at leje planter. Også her findes der et kausalt forhold mellem modalfaktoren og muligheden.

8. Es herrscht prinzipielle Unabhängigkeit von der Zeit, insofern keine feste zeitliche Relation zwischen der Realisation (Existenz, Realität) der Subj. Inf. Präd. und der eines Kausalfaktors besteht. (1949: 25, 32).

3.3. *Intentional modalfaktor*

Når det drejer sig om intentional modalfaktor (autonomi), kan modal-faktoren derimod være **nogens bevidsthed** (Bech 1949: 5-21, Bech 1951: 7, GDS: 766, 781-782). I moderne dansk er det karakteristisk for modalverbernes deontiske varianter.

- (10) Man skal vaske hænder, før man spiser. (G: 45)
- (11) Man må gerne gå på græsset i parken. (G: 154)
- (12) I skal rydde op nu, børn! (G: 148)
- (13) Du må godt låne min cykel. (G: 146)

I (10) – (13) kan modalfaktoren være en slags regel eller norm, eller en konvention, dvs. en nødvendighed (pligt) eller en mulighed (tilladelse) stammer fra en slags regel eller norm, eller en konvention, men modalfaktoren kan også være den talende, dvs. pligten eller tilladelsen kommer fra den talende. Således kan man sige, at modalfaktoren ved disse modalverber er nogens bevidsthed.

3.4. *Forskellen mellem Bjerrums system og GDS' system*

Når man ser på de to modsætningsforhold jeg lige har gennemgået, i forhold til modalverberne i Bjerrums system og GDS' system, kan man illustrere det som følger:

	ikke-intentional modalfaktor	intentional modalfaktor
mulighed	ma (<i>kausal mulighed</i>)	ma (<i>tilladelse</i>)
nødvendighed	skal (<i>kausal nødvendighed</i>)	skal (<i>pligt</i>)

Figur 4: Modalverbernes semantiske system hos Bjerrum (1966)

	ikke-intentional modalfaktor	intentional modalfaktor
mulighed	kan (<i>kausal mulighed</i>)	må (<i>tilladelse</i>)
nødvendighed	må (<i>kausal nødvendighed</i>)	skal (<i>pligt</i>)

Figur 5: Modalverbernes primære semantiske system i moderne dansk (GDS: 783-784)

Når jeg tager Bjerrums system som udgangspunkt, og sammenligner hans system med systemet i moderne dansk, så er der tale om tre leksemer som modalverbum, *kunna*, *mughu* og *skulu*⁹, og man kan stille to spørgsmål:

- Om *kunna* findes i gammeldansk i betydningen kausal mulighed eller ej
- Om *mughu* findes i gammeldansk i betydningen kausal nødvendighed eller ej

I næste afsnit vil jeg præsentere modalverbernes semantiske system i de tre gammeldanske tekster, og gennemgå eksemplerne for at besvare de to spørgsmål.

4. Modalverbernes semantiske system i *Lucidarius*, *SjT* og *KMK* (1480)

4.1. *Lucidarius*

I *Lucidarius* er der 28 eksempler med *kunna*, 67 eksempler med *mughu* og 126 eksempler med *skulu*. Ved at analysere eksemplerne har jeg stillet deres semantiske system op som følger:

	ikke-intentional modalfaktor	intentional modalfaktor
mulighed	mughu / kunna (kausal mulighed)	mughu (tilladelse)
nødvendighed	skulu (kausal nødvendighed)	skulu (pligt)

Figur 6: Modalverbernes semantiske system i *Lucidarius*

Systemet i *Lucidarius* er anderledes end Bjerrums på det punkt at der findes eksempler med både *mughu* og *kunna* som udtrykker kausal mulighed.

9. Herefter vil jeg anvende disse former *kunna*, *mughu*, *skulu* som betegnelse for hvert modalverbum.

4.1.1. *mughu* (kausal mulighed)

- (14) Och wel hun sydhæ neth foræ dywreth tha gangher thet til oc faller paa synæ knæ och leggher sith howith i hennæ skøth oc wordher saa fast at sowæ ath hun **maa** dræwæ thet dywr (Lucidarius: 230)

‘Og når hun vil sidde ned foran dyret, så nærmer det sig og falder på sine knæ og lægger sit hoved i hendes skød og kommer til at sove så fast, at hun **kan** dræbe det dyr.’

(14) står i en kontekst som handler om en enhjørning, og at kun jomfruen kan fange enhjørningen. I (14) er det mest rimeligt at fortolke formuleringen sådan at det faktum at enhjørningen sover fast, gør det muligt for jomfruen at dræbe den. Der kan iagttages et kausalt forhold mellem det at enhjørningen sover fast og det at jomfruen får mulighed for at dræbe den. Således kan *mughu* i (14) fortolkes som kausal mulighed.

4.1.2. *kunna* (kausal mulighed)

- (15) Discipulus. Thet ær storth vndher ath thee falk dræpæ hwert annet ey. Magister. The æræ soo lanchth skildhæ ath meth oweruettes bierigh och skowæ oc watn at the **kunnæ** ikkæ kommæ til hwer annet (Lucidarius: 222)

‘D: Det er meget mærkeligt at de folk ikke dræber hinanden.
M: De er skilt så langt ad med store bjerge og skove og vand at de ikke kan komme til hinanden.’

(15) står i en kontekst som handler om forskellige folk der findes i det ukendte land, Indien. Mesteren forklarer om forskellige grupper af folk i Indien. Her er det igen mest rimeligt at fortolke (15) sådan at det faktum at de forskellige grupper af folk er skilt af forskellige ting, gør det umuligt for dem at komme frem til hinanden. Der er også et kausalt forhold mellem det at folk er skilt ad og det at de ikke har mulighed for at komme til hinanden. Således kan *kunna* i (15) fortolkes som kausal mulighed.

4.2. *Sjælens Trøst*

I Sjt er der 71 eksempler med *kunna*, 122 eksempler med *mughu* og 417 eksempler med *skulu*, og modalverbernes semantiske system i Sjt stilles op som følgende:

	ikke-intentional modalfaktor	intentional modalfaktor
mulighed	mughu / kunna (kausal mulighed)	mughu (tilladelse)
nødvendigh- hed	skulu / mughu (kausal nødvendighed)	skulu (pligt)

Figur 7: Modalverbernes semantiske system i SjT

Som det fremgår af skemaet, anvendes både *kunna* og *mughu* for at udtrykke kausal mulighed ligesom i *Lucidarius*. Men systemet i SjT er forskelligt fra det i *Lucidarius* og Bjerrums på den måde at både *mughu* og *skulu* anvendes til at udtrykke kausal nødvendighed.

4.2.1. *mughu* (kausal mulighed)

- (16) tha hørdhe han ena røst af hemelin oc saghdhe. andrea thin bøn hon ær hørdh. sigh honum at han skal swa thvinga sin legema som thw hafvir thvngat thin. tha **ma** han behalda oc hafva rent lifverne. (SjT: 60)
 ‘Så hørte han en stemme fra himlen og den sagde, “Andreas, din bøn, den er hørt. Sig ham, at han også skal tugte sit legeme, ligesom du har tugtet dit. Så kan han beholde og have et rent levned.’

Konteksten handler i (16) om at en gammel mand ikke kan komme af med sit dårlige levned og beder Skt. Andreas om hjælp. Han faster så i fem dage for at Gud vil forbarme sig over den gamle mand. Så hører Skt. Andreas en stemme fra himlen. Stemmen siger, at hvis den gamle mand tugter sit legeme, så kan han have sit rene levned. I (16) er den understregede sætning en ekstern, kausal faktor (=modalfaktor) der gør det muligt for den gamle mand at have sit rene levned. På den måde kan *mughu* i (16) fortolkes som kausal mulighed.

4.2.2. *kunna* (kausal mulighed)

- (17) æn jomfruan var swa vptend mæth thæn hæliandz eld at thænne værlzlige eldin **kunne** hænne ingin skatha giøra (SjT: 17)

‘Men jomfruen var så antændt med den Helligånds ild at den verdslige ild ingen skade kunne gøre hende.’

Konteksten handler om at en konge vil dræbe en kristen jomfru, og kongen lader først sine tjenere slå hende med ris, men hun bliver ikke skadet, og derefter kaster kongen hende ind i et bål. I (17) beskriver den understregede sætning (*jomfruen var så antændt med den Helligånds ild*) en ekstern, kausal modalfaktor der har gjort det umuligt for den verdslige ild at skade jomfruen. Således kan *mughu* i (17) fortolkes som kausal mulighed.

4.2.3. *skulu* (kausal nødvendighed)

- (18) kiøpmannin saghdhe at gulbordhit hørdhe honum til, fiskarne swaratho at the hafdhe saalt honum fiska oc inkte gulbordh, Hær af vaxte stor thrætta oc kiif j mællum thøm, Swa at alt landit vm kring kom thær til, oc **skuldo** thøm forliga, æn thæt ændis thær mæth, at siw the visasto vtvaldus af landeno som thæn rættin skuldo finna (SjT: 6)

‘Købmanden sagde, at et forgyldt bord hørte til ham, fiskerne svarede, at de havde solgt ham fisk, men ikke guldbarret. Heraf opstod der en stor trætte og kiv mellem dem, så at hele landet deromkring kom dertil, og skulle forlige dem, men det endte med at de syv viseste som skulle finde den rigtige, blev udvalgt af landet’

(18) står i en kontekst som drejer sig om at et stort skænderi mellem købmanden og fiskeren. De to finder tilfældigt et bord af gyld, og skændes derefter om hvem der skal beholde dette forgyldte bord. Og deres uenighed bliver stor, og så bliver de der bor i landet nødt til at komme og forlige dem. I dette tilfælde betyder *skulu* kausal nødvendighed, fordi der er et kausalt forhold mellem det at uenigheden mellem købmanden og fiskeren er blevet stor, og det at indbyggerne bliver nødt til at komme og forlige dem.

4.2.4. *mughu* (kausal nødvendighed)

- (19) han com entidh til hænne oc saghdhe. O thw fula hudh. thænkir thw at thw ær mek nw vnsluppin. jac skal thek hær væl finna. hon giordh cors for sek. tha **matte** diæfolin ryma. (SjT: 32)

‘Han (djævlén) kom engang til hende og sagde, “Åh, du, den fule heks, tænker du, at du nu er undsluppet fra mig? Jeg skal vel finde dig her.” Hun slog kors for sig. Så måtte djævlén rømme.’

(19) står i en kontekst som handler om en kvinde der bor i et kloster, og så kommer djævlén til hende, men hun slår kors for sig, så djævlén bliver nødt til at flygte. I dette tilfælde betyder *mughu* ikke mulighed, men nødvendighed. Og det er kausal nødvendighed, for der må være et kausalt forhold mellem det at hun slår kors for sig, og det at djævlén flygter.

4.3. Karl Magnus' Krønike (1480)

I KMK (1480) er der 94 eksempler med *kunna*, 77 eksempler med *mughu* og 371 eksempler med *skulu*, og modalverbernes semantiske system i KMK (1480) ser således ud:

	ikke-intentional modalfaktor	intentional modalfaktor
mulighed	mughu / kunna (<i>mulighed</i>)	mughu (<i>tilladelse</i>)
nødvendigh- hed	skulu / mughu (<i>nødvendighed</i>)	skulu (<i>pligt</i>)

Figur 8: Modalverbernes semantiske system i KMK (1480)

Systemet i KMK (1480) har stort set givet det samme billede som i Sjt. Ligesom i Sjt er der eksempler med *kunna* som betyder kausal mulighed, og eksempler med *mughu* som betyder kausal nødvendighed.

4.3.1. *mughu* (kausal mulighed)

(20) Færækude swaret hwore **motthæ** han fødhs aff jomffrv wdhen mandz samlende (...) færekode swaret hwore **motthæ** en jomffrv barn føde (KMK (1480): 148)¹⁰

10. (...) i eksemplet viser at jeg har udeladt nogle sætninger som ikke direkte relevante til diskussionen.

‘Ferakude svarede “hvordan kunne han (=Jesus Kristus) fødes af en jomfru uden samleje? (...) Ferakude svarede “hvordan kunne en jomfru føde et barn?”’

(20) er en del af en diskussion mellem Roland, som er kristen, og Ferakude, som er hedensk, om kristendommen. Ferakude stiller Roland to spørgsmål om hvorvidt jomfru Maria fødte Jesus Kristus. Det første *mughu* handler ikke om Jesus Kristus’ egen evne til at blive født af jomfruen, og det andet *mughu* handler heller ikke om jomfruens egen evne til at føde et barn. I begge tilfælde bruger Ferakude et interrogativt pronomen, *hwore* (hvordan), og spørger Roland om en ekstern, kausal faktor der gør det muligt for Jesus Kristus at blive født af jomfruen / for jomfruen at føde et barn. Således kan *mughu* i (20) fortolkes som kausal mulighed.

4.3.2. *kunna* (kausal mulighed)

- (21) Reymer sade jeg hauer en hath meg **kan** ingen see nar han seder pa myth hoffuet (KMK (1480): 274)
 ‘Reymer sagde, “Jeg har en hat. Mig kan ingen see, når den sidder på mit hoved.”’

(21) står i en kontekst som drejer sig om en scene hvor alle Karl Magnus’ mænd fortæller eller praler om hvad de kan, og så er der en som hedder Reymer, der fortæller om sin magiske hat. Her er det også rimeligt at fortolke formuleringen sådan at *kunna* betyder kausal mulighed, fordi der er et kausalt forhold mellem det at Reymer har sin hat på, og det at ingen får mulighed for at se ham.

4.3.3. *skulu* (kausal nødvendighed)

- (22) wdger sade wij wille mannelege wære oss ok hwgge so store hwgh ath hielmænæ ok brønnierne **skulle** reffnæ (KMK (1480): 114)
 ‘Udger (Holger) sagde, “Vi vil værge os modigt og give så stort et hug, at hjelmene og brynjerne skal revne.”’

(22) står i en kontekst hvor Udger (Holger) kæmper mod de hedenske og fortæller kejseren hvordan han vil kæmpe. Han siger, at han gerne

vil give et stort hug. Det er sådan et stort hug at hjelmene og brynjerne bliver nødt til at revne. I (22) er det nok rimeligt at fortolke *skulu* som kausal nødvendighed, fordi der er et kausalt forhold mellem det at Udger (Holger) giver et stort hug, og det at de hedenskes hjelme og brynjer revner.

4.3.4. *mughu* (kausal nødvendighed)

- (23) wdger worde seg mannelege ok slogh xx i hæll aff them tha war han so trøtther at han **mothæ** giffue segh fangen (KMK (1480): 50)
 ‘Udger (Holger) værgede sig modigt og slog 20 af dem ihjel, så var han så træt at han måtte overgive sig’

(23) står i en kontekst som handler om at Udger (Holger) kæmper alene med hedningerne, og til sidst bliver han så træt, at han bliver nødt til at overgive sig. Her er det også rimeligt at fortolke formuleringen sådan at *mughu* betyder kausal nødvendighed, fordi der er et kausalt forhold mellem det at Holger er træt, og det at han bliver nødt til at overgive sig.

5. Konklusion

På baggrund af ovenstående analyse af eksemplerne i Lucidarius, Sjt og KMK (1480) kan vi nu svare på de to spørgsmål:

- Om *kunna* findes i gammeldansk i betydningen kausal mulighed eller ej
- Om *mughu* findes i gammeldansk i betydningen kausal nødvendighed eller ej

På begge spørgsmål kan vi give et bekræftende svar. *Kunna* kan anvendes for at udtrykke kausal mulighed som i (15), (17) og (21), og *mughu* kan anvendes for at udtrykke kausal nødvendighed som i (19) og (23).

I denne artikel har det været min hensigt at vise at modalverbernes semantiske system hos Bjerrum (1966) ikke er tilstrækkelig til at dække modalverbernes semantiske system i senere gammeldansk

(yngre middeldansk). Jeg har så suppleret systemet ved at undersøge modalverbernes semantiske system i de andre gammeldanske tekster, som ikke er lovtekster. Det har givet os et anderledes billede af systemet, fx. eksistensen af to modalverber (*mughu* og *kunna*) der kan anvendes til at udtrykke kausal mulighed, og eksistensen af to modalverber (*skulu* og *mughu*) der kan anvendes for at udtrykke kausal nødvendighed.

Kilder

- Karl Magnus' Krønike (KMK) = Lindegård Hjorth, P. (1960). *Karl Magnus' Krønike*. København: J.H. Shultz Forlag.
- Lucidarius = Kroon, Sigurd et al. (eds.). (1993). *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century*. Lund: Lund University Press.
- Sjælens Trøst (SjT) = Nielsen, N. (1937). *Sjælens Trøst. (Siæla Trøst)*. København: J.H. Schultz Forlag.

Henvisninger

- Bech, G. (1949). *Das semantische System der Deutschen Modalverba*. TCLC IV. København: Einar Munksgaard.
- Bech, G. (1951). *Grundzüge der semantischen Entwicklungsgeschichte der hochdeutschen Modalverba*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab: Historisk-filologiske Meddelelser 32/6. København: Einar Munksgaard.
- Bjerrum, A. (1966). *Grammatik over Skånske Lov efter B74*. København: Gyldendal.
- Bjerrum, A. (1967). *Grammatik over De sjællandske Love efter AM 455 12 Med tillæg om Jyske Lov efter Flensborghåndskriftet*. København: Gyldendal.
- Boye, K. (2001). The force-dynamic core meaning of Danish modal verbs. *Acta Linguistica Hafniensia* 33. København: C.A. Reitzels Forlag. 19-66.
- Boye, K. (2005). Modality and the concept of force-dynamic potential, i A. Klinge & H.H. Müller (red.) *Modality: studies in form and function*, London: Equinox, 49-80.
- Brandt, S. (1999). *Modal verbs in Danish*. København: C.A. Reitzel.
- Brøndum-Nielsen, J. (1971). *Gammeldansk Grammatik*. bd.7. København: Akademisk Forlag.

- Brøndum-Nielsen, J. (1973). *Gammeldansk Grammatik*. bd.8. København: Akademisk Forlag.
- Christensen, T.K. (2007). *Hyperparadigmer: en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter.
- Dahlerup, P. (1998). *Dansk Litteratur. Middelalder 1: Religiøs litteratur*. København: Gyldendal.
- Davidsen-Nielsen, N. (1990). *Tense and Mood in English. A Comparison with Danish*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- G – Fischer-Hansen, B. & A. Kledal. (1994). *Grammatikken –håndbog i dansk grammatik for udlændinge*. 2. udg., 1.oplag, København: Specialpædagogisk forlag.
- GDS - Hansen, E. & L. Heltoft. (2011). *Grammatik over det Danske Sprog*. København & Odense: Dansk Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.
- Heltoft, L. (1996). Paradigmatic structure, word order and grammaticalization, i E. Engberg-Pedersen et al. (red.) *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*, Amsterdam: John Benjamins, 469-494.
- KorpusDK – <http://ordnet.dk/korpusdk>

